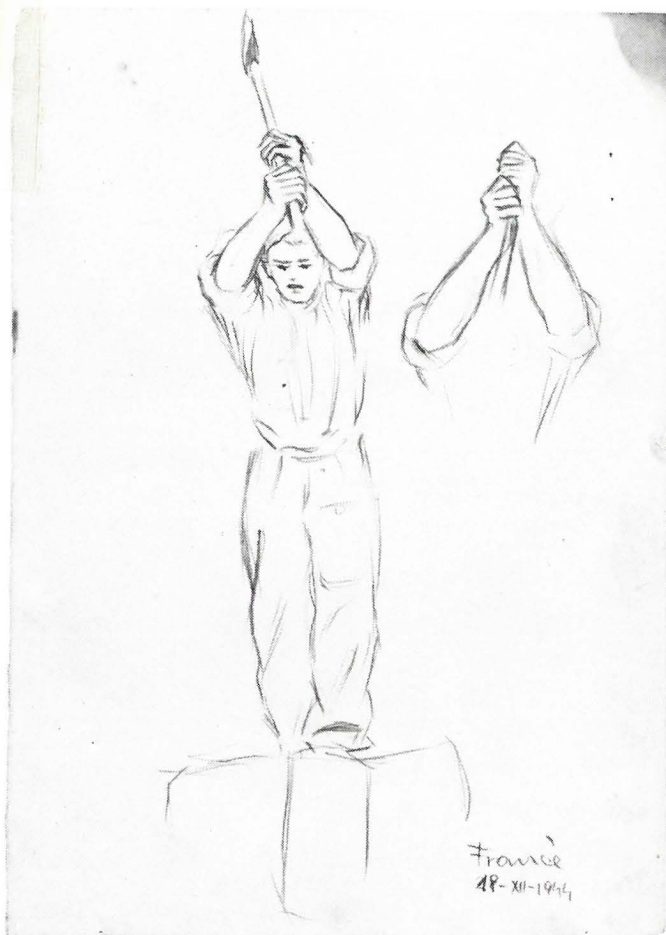

D 2643

božec 10

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, mag. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Mile Pavlin, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, mag. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

GRAFIČNA PODOBA REVJE

Cveta Stepančič

CENA

Celoletna naročnina 2.000 dinarjev, za tujino 5.000 dinarjev – posamezna številka 200 dinarjev, dvojna številka 300 dinarjev in posebna 500 dinarjev

Žiro račun 50101 603 45772 (revija Borec) – devizni račun 50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

Naklada 2000 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/1 – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju

Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

ROMANSIRANA ZGODOVINA – DA ALI NE?

<i>dr. France Bernik</i>	Med zgodovinopisjem in književnostjo (7)	482
--------------------------	--	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA
IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Vera Hutař</i>	Delovanje odvetnikov v okupirani Ljubljani 1941–1945	487
-------------------	---	-----

SPOMINSKO PRIČEVANJE

<i>Emil Frelih</i>	Na prelomu	523
--------------------	------------	-----

BOREC IN KULTURA

<i>Cvetko Zagorski</i>	Odmevi socialističnih idej v leposlovju samoukov v prvih obdobjih delavskega gibanja na Slovenskem	528
------------------------	---	-----

OCENJUJEMO

<i>mag. Boris Mlakar</i>	Vestnik koroških partizanov (Ob dvajsetletnici izhajanja)	538
<i>dr. Pavla Jerina-Lah</i>	Koroško partizansko zdravstvo (Anton Ikovic, Marjan Linasi)	542

SPOROČILA UREDNIŠTVA

<i>Ciril Bergles</i>	Pismo	544
----------------------	-------	-----

IZ VSEBINE NASLEDNJE ŠTEVILKE

<i>dr. Marko Vrhunec</i>	POGOVOR Z DR. JANKOM PLETERSKIM (dr. Dušan Nećak)
<i>dr. Gordana Vlačić</i>	ZAPIS ZA ZGODOVINO RAZMERJE MED REVOLUCIJO IN NACIONALNIM VPRAŠANJEM

DR. FRANCE BERNIK

Med zgodovinopisjem in književnostjo

Pri umetniški prozi z vojno tematiko, tj. prozi, ki prikazuje drugo svetovno vojno oziroma narodnoosvobodilni boj na Slovenskem in revolucijo, se pred raziskovalca kot bistveno vprašanje postavlja vprašanje o zgodovinski tematiki. Vprašanje, ki je bilo že nešteto krat zastavljeno in nešteto krat rešeno, ki pa je spričo velike občutljivosti snovi oziroma tematike, za katero tukaj gre, ponovno aktualno in vredno globljega premisleka.

Pri razmišljanju o zgodovinski tematiki in njeni pripovedni artikulaciji se navadno sklicujemo na Aristotela, grškega filozofa iz antične dobe, ki natančno, čeprav shematično razmejuje poezijo, tj. literaturo od zgodovinopisja. V svoji **Poetiki** izhaja iz temeljne postavke, da zgodovinopisec opisuje, »kar se je v resnici zgodilo«, pesnik oziroma literarni ustvarjalec pa, »kar bi se bilo lahko zgodilo«. ¹ Navedeno misel je prevzela rimska antika, po njej tudi novejša evropska estetska misel do Goethejeve **Dichtung und Wahrheit** in še naprej. V njej je izraženih ali nakazanih več implikacij, ki jih v nadaljnjem navajamo in brez katerih ni mogoče vsestransko določiti razmerja med zgodovinopisno znanostjo in besedno umetnostjo, med dokumentom in pripovedno ubeseditvijo zgodovinske tematike.

Prvo, najbolj opazno pri Aristotelu je poudarjanje, da zgodovinopisje obravnava posamičnosti dogajanja, da se opira na konkretna določila zgodbe, na določila krajev, časa in oseb, medtem ko so pri poeziji določna imena »samó nebitven dodatek«, ² čeprav imajo grške tragedije navadno nekaj znanih imen, druga so izmišljena. Predmet zgodovinopisja so torej konkretni, empirično doganljivi dogodki. Dogodki, ki so se »v resnici zgodili«. Kar je drugačno od teh dogodkov ali temu nasprotno, sodi v literaturo in v njeno območje izražanja.

Pri predmetu, ki ustreza literarni umetnosti, in njegovi določitvi pa je na mestu previdnost. Po eni strani pesnik oziroma literarni ustvarjalec presega dejansko, faktografsko resničnost, ko pripoveduje o dogodkih, ki bi se po zakonih verjetnosti in nujnosti lahko zgodili. To je po Aristotelu razumeti tako, da se pesnik osredotoči na človeka in njegov značaj in da opisuje tisto, kar bi človek s takim ali drugačnim značajem po zakonih verjetnosti in nujnosti lahko storil. Človek in njegov značaj je torej tisto, po Aristotelu »splošno«, ³ kar zgodovi-

nopisje izpušča iz svoje optike, medtem ko je zanimanje literature naravnano prav na to. Opisana razlika med besedno umetnostjo in zgodovinopisjem živi od antike naprej v estetski zavesti evropskega človeka, tudi slovenskega. Med drugimi je na to posebnost ali deficit zgodovinopisja pokazal tudi Ivan Cankar, ko je polemično zapisal, da zgodovinarji pišejo »zgodovino mrtve zemlje, dežele, ne naroda...«, da postržejo s podatki, čigava last je bila ta zemlja od nekdanj do danes, nič pa ne povedo, »kaj je delalo in mislilo ljudstvo, ki je živelo na nji...«⁴ Seveda pa ta »splošna« resničnost, po Aristotelu resničnost verjetnega ali možnega, ki temelji na ljudeh, na človeku in njegovem notranjem bistvu, ni nasprotna dejanski stvarnosti, temveč je njeno globinsko dopolnilo, njena vertikalna razsežnost. Aristotel namreč izrecno povezuje obe resničnosti tam, kjer pravi, da tudi »nekateri« resnični dogodki nesporno ustrezajo temu, kar bi se po zakonih verjetnosti ali možnosti utegnilo zgoditi.⁵ Tako združuje obe ravnini realnega sveta v obeh smereh: od dejanskega k verjetnemu in od verjetnega k dejanskemu oziroma stvarnemu dogajanju.

Naslednjo implikacijo v antičnem razlikovanju med zgodovinopisjem in poezijo je odkril šele naš čas, skrita pa je v izhodiščni postavki, da zgodovinopisje obravnava dogodke, ki so se v resnici zgodili. Drugače povedano, zgodovinopisje opisuje že dovršeno dogajanje, tj. dogajanje v preteklem času, medtem ko možno, verjetno, predvidljivo dogajanje – torej področje besedne umetnosti – ni nujno vezano na preteklost. Ta ugotovitev se sklada z dognanji sodobne narativistike. Käte Hamburger trdi npr., da preteklost v umetniški prozi večkrat nima značaja zgodovinskega preteklega časa, ker daje bralcu vtis, da se slovnično preteklo dejanje odvija v neposredni sedanjosti, zdaj in tukaj.⁶ Omembe vredna, čeprav subtilna posebnost, ki potrjuje klasično opredelitev poezije oziroma literature z argumentom sodobne vede o književnosti.

In naposled imamo v Aristotelovem razlikovanju med znanostjo in umetnostjo za-

jeto, čeprav komaj nakazano misel, ki sega v območje subjektivnega. Nesporno je namreč, da je znanost s svojo pozornostjo za resnične dogodke usmerjena v objektivno resničnost, v zgodovino na ravni dejanskega dogajanja stvari. Nasprotno pa Aristotel dopušča, da poezija oziroma literarna umetnost tvega osebno prikazovanje zgodovine, saj nikjer ne izključuje individualnega razumevanja zakonov verjetnega in nujnega, na katerih se literatura utemeljuje. Še več svobodnega prostora, več osebne interpretacije dovoljuje umetniku pojmovanje človeškega značaja in predvideno, iz njega izhajajoče dejanje posameznika. Aristotel je potemtakem pustil zgodovinopisju realno dogajanje v zgodovini človeštva, medtem ko naj bi psihologijo človeških oseb in njihovih usod, kakor tudi človekovo verjetno, čeprav empirično nedokazano dejavnost obravnavala poezija oziroma literarna umetnost. Seveda razlike v naravi zgodovinopisja in poezije nikjer ne hierarhizirajo vrednosti obeh stremljenj duha, saj je očitno, da tako predmet zgodovinopisja kot predmet poezije pripadata resničnemu svetu človeka.

Delitev na dejansko oziroma objektivno in subjektivno psihološko resničnost dogajanja pa je kot svojo poglavitno dilemo do današnjih dni ohranila zgodovinska tematika v literaturi. Tudi tematika druge svetovne vojne v slovenski pripovedni prozi – in to ne glede na to, da naše vojne proze, ki je nastala neposredno po letu 1945, kakor tudi proze udeležencev narodnoosvobodilnega boja ne moremo imenovati zgodovinske v smislu neke neosebne, dokončno minule preteklosti. Danes, štirideset let in več po koncu vojne pa se literarni vedi zdi tematika kljub vsemu zgodovinska, če ne iz drugih razlogov, že zaradi časovne razdalje, ki nas loči od vojne in omogoča, da poiščemo do nje širše, globlje, bolj vsestransko, iz človeka izhajajoče razmerje. V skladu s povedanim in v smislu Aristotelove delitve zgodovinopisja in poezije se tudi v slovenski umetniški – ne spominski ali dokumentarni – prozi kaže različna artikulacija zgodovin-

¹ Aristoteles: *Poetika*. Druga dopolnjena izdaja. Prevedel, uvod in opombe napisal Kajetan Gantar. Ljubljana 1982, str. 75.

² Prav tam.

³ Prav tam.

⁴ Bratu Karlu 19. marca 1901.

⁵ Aristoteles: *Poetika*, Ljubljana 1982, str. 76.

⁶ *Die Logik der Dichtung*, Stuttgart 1968, str. 222.

ske tematike. Za primer navajamo dva obsežna, če ne kar najobsežnejša romana v več delih, ki sta oba tesno vezana na zgodovinska dejstva, vendar tem dejstvu znotraj pripovedne resničnosti ne odmerjata enake vloge in pomena.

Najprej se nam kot primer določenega razmerja do zgodovinskega dejstva ponuja nedokončana tetralogija Miška Kranjca **Za svetlimi obzorji** (1960–1963), od katere sta izšla dva dela, komaj polovica zasnovane epopeje, ki pa šteje blizu 2700 strani. Zamislimo si lahko obseg tetralogije, če bi jo pisatelj zmogel napisati do konca! Kranjec si je namreč prizadeval prikazati dogajanje, ki ga je izbral za cikel štirih romanov, tj. narodnoosvobodilni boj v Ljubljani, na Dolenjskem in zlasti na Štajerskem, v največji širini in raznovrstnosti, v vseh mogočih detajlih in zastranitvah. V časovno in prostorsko razmeroma omejeni tematiki je nameraval predstaviti totalno dogajanje med drugo svetovno vojno na Slovenskem, zato se je neizogibno soočil z zgodovinskim tega obdobja in spopadel z njim v privlačni, vendar tvegani in nevarni tekmi. Svoj »veliki tekst« je zasnoval tako, da je v pripoved vključil opazno plast konkretnega zgodovinskega dogajanja in vrsto realnih zgodovinskih oseb: od vodij partizanskega gibanja E. Kardelja, B. Kidriča, E. Kocbeka in J. Vidmarja mimo partizanskih vojaških poveljnikov, pesnika K. Destovnika-Kajuha in pisatelja B. Magajne do predstavnikov nasprotnega tabora, tj. nemških oficirjev, poveljnikov slovenskih četnikov in pesnika F. Balantiča, če omenimo le nekatere najvidnejše med resničnimi osebami v Kranjčevem ciklu romanov. Poleg njih nastopajo seveda fiktivni človeški liki v fiktivnih zgodbah in pripetljajih, kar daje pripovedni strukturi močno hibriden značaj. To samo po sebi še ni negativno, saj poznamo zlasti v sodobni evropski književnosti dela, ki kombinirajo tako imenovano »literaturo dejstev« s pripovedno domišljijo. Manj ugodno je to, da daje zgodovinsko faktografska plast, čeprav manj obsežna, prevladujočo naravnost. Romanesko dogajanje, prikazano dovolj razgibano in v obliki scenske pripovedi, postaja v Kranjčevi tetralogiji vedno bolj odvisno od zgodovinskega poročanja, to poročanje pa je prilagojeno legitimni, ideološko trdni in hkrati zamejeni predstavi o vojnem času pri nas. Ta odvisnost je nedvomno dušila Kranjče-

vo ustvarjalno domišljijo, kajti pisatelj ni bil vezan samo po preteklosti, tj. po dogodkih, ki so se »v resnici zgodili«, marveč tudi po neposredni sedanjosti, po njeni interpretaciji preteklih »resničnih dogodkov«. Pisatelj pa, ki v taki meri popušča pred zgodovinskim, je prisiljen, da se odpove literaturi kot avtonomnemu ustvarjanju pripovednega sveta, tudi zgodovinskega, po zakonih verjetnosti in nujnosti. In v tej preusmeritvi se skriva možna razlaga za nedokončanost Kranjčeve tetralogije, kajti projekta, v katerem je zgodovinsko razumevanje tematike prevladalo nad literarnim, pisatelj najverjetneje ni dovršil prav iz tega razloga. Zato pač, ker je moral v sebi tajiti poslanstvo ustvarjalne volje in domišljije. Zanimivo je, da tudi Metod Mikuž leta 1973, torej po izidu nedokončane tetralogije, ni videl v Mišku Kranjcu velikega pisatelja, slovenskega Tolstoja, od katerega je pričakoval »pravo zgodovino« narodnoosvobodilnega boja.⁷ Nedvomno zato ne, ker je sam zdvojnjal o možnostih zgodovinskega, ki bi vsestransko in v celoti prikazalo zapleteno medvojno dogajanje na Slovenskem. Prav teh, po Mikužu manj uspešnih možnosti pa se je oprijel v svojem nedovršenem ciklu romanov Miško Kranjec.

Tudi Kavčičeva trilogija **Žrtve** (1968–1970) – predlaskim ji je pisatelj dopisal četrti del z drugim naslovom – je nastala na podlagi natančnega proučevanja zgodovinskih spisov o narodnoosvobodilnem gibanju v Poljanski dolini. Vladimir Kavčič izjavlja, da je za delo preštudiral »ogromno gradiva, veliko ga je tudi vključil v tekst«, kajti bralec njegovega romana naj ne bi dobil vtisa, da si je »izmišljal stvari«.⁸ Dodaja pa Kavčič – in tukaj se po razmerju do zgodovinskega gradiva začenjata razhajati s Kranjcem – da so dokumentarne pobude, kakor jih imenuje, »nerazdružljiv del« njegovih individualnih doživetij in spoznanj.⁹ Ob pobude iz zgodovinskega postavlja pisatelj kot enakovredno snov za svojo trilogijo zlasti osebno izkušnjo, saj opisuje dogajanje v Poljanski dolini, kjer je vojno doživljal in spoznaval. Še več. Kavčič poudarja, da mu je vojna samo »formalen okvir« za tisto, kar je bralcu želel sporočiti.¹⁰ In pri branju **Žrtve** v resnici ne iščemo konkretnih, dokumentarno izkazanih zgodb in realnih oseb, čeprav nekaj dogodkov, pa tudi človeških likov nedvomno ustreza faktografski resnici, vendar ta resnica ni glavni

namen pripovedi, zato tudi ni cilj bralčeve radovednosti.

V tipologiji Kavčičevih junakov je najbolj poudarjen samoohranitveni nagon, in to v svojih obrambnih in napadalnih različicah, v takih pojavnih oblikah, kot so prvobitna sebičnost, nezaupljivost do okolice, tudi do somišljenikov, občutek ogroženosti, stalna pripravljenost za obrambo ali napad. Morda ni naključje, da je napadalni samoohranitveni nagon utelešen tudi v osrednjem, vsaj v začetku pozitivnem junaku, ki ga označujejo lastnosti, kot so nedisciplinarnost, sadistična krutost do nasprotnikov in lastnih ljudi, nazadnje celo ubijalska strast. Ta junak ravna v nasprotju z idejo narodnoosvobodilnega boja, za katero se na videz bojuje, in v njeno veliko škodo, ostaja pa v skladnosti s svojo apriorno naravo, z negativnimi značajskimi danostmi, ki ga odvedejo »onkraj dobrega in zlega«. Pisatelj pripoveduje torej o splošnem, ne konkretnem, saj v smislu Aristotelove poetike prikazuje glavnega junaka, in ne samo njega, kako po zakonih verjetnosti in nujnosti dela v skladu s svojim vnaprej utemeljenim značajem. Kavčiča vojna ne zanima samo kot zgodovinski proces, ne razume je zgolj v

političnozgodovinskem smislu, kot zmago neke ideologije nad drugo, čeprav je kot pripovedovalec ves čas na strani narodnoosvobodilnega gibanja. Pisatelja zanima jo globlja nadzgodovinska vprašanja, ki jih tudi vojna ne more razrešiti, zato se v trilogiji postavi nad končni izid vojne, tako da pripoved časovno zaključi sredi leta 1944.

V nasprotju s Kranjcem in njegovo zgodovinopisno koncepcijo vojne proze je Kavčič vztrajal pri literarnem razumevanju zgodovinske tematike, kljub temu da je za **Žrtve** preštudiral veliko dokumentarnega gradiva. Čeprav pripet na konkretno dogajanje v konkretnem času je v trilogiji ustvaril svet pripovedne fikcije, tisto »splošno« resničnost zgodovine, ki je prava vsebina literarne umetnosti.

Opisani koncepciji romana seveda ne pokrivata vseh naših pripovednih del s tematiko druge svetovne vojne, temveč samo tista, ki neposredno izhajajo iz dostopnega zgodovinopisnega oziroma dokumentarnega gradiva. Zunaj gradivske dokumentacije pa ostaja siceršnje, tudi nenapisano izročilo o narodnoosvobodilnem boju, ki pomeni prav tako navdih in vsebinsko zakladnico pisateljem vojne proze.

⁷ Delo, 13. oktobra 1973, št. 279.

⁸ Branko Hofman: *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana 1978, str. 128.

⁹ Prav tam, str. 129.

¹⁰ Glej opombo 8.

SKUPINA ZAPORNIKOV NA POTI IZ PRISILNE DELAVNICE PROTI NEMŠKI VOJNI BOLNIŠNICI (LICEJ) NA BLEIWEISOVI CESTI V LJUBLJANI. V PARIH SO NASLEDNJI: ZUPANČIČ-BAJDA, LOJZE DRENOVEC-MAKS ZURLINI, PAHOR-JUG, DR. STANKO TOMINŠEK - INŽ. ZORAN TUMA, DR. MIRON BLEIWEIS - INŽ. RIHARD SEVER

VERA HUTAŘ

Delovanje odvetnikov v okupirani Ljubljani 1941–1945

Kdo bi mogel postaviti mejo med legalnim in ilegalnim delom v organiziranem delovanju odvetnikov, odvetniških in notarskih pripravnikov, sodnikov, sodnih uslužbencev, jetniških uradnikov in paznikov, zdravnikov, bogatih trgovcev in ne nazadnje odvetniških uradnic. Njihov namen je bil človekoljuben in vzvišen: aktivno sodelovati v Osvobodilni fronti slovenskega naroda in pomagati vsem tistim, ki jih je italijanski okupator zapiral in pošiljal v internacijo v Italijo, predvsem pa pomagati vsem tistim, ki jih je italijanski okupator v tako imenovani Ljubljanski pokrajini postavil pred vojaško vojno sodišče in jih obsodil na krajše ali daljše zaporne kazni ali celo na smrt. Poglavitna naloga vseh teh ljudi je bila reševati njihova življenja.

AKTIV OSVOBODILNE FRONTE V SODNIH ZAPORIH

Takoj po okupaciji, leta 1941, so po za-
slugi domačih izdajalcev italijanske okupa-
cijske oblasti aretirale najzavednejše Slo-
vence. Njihovo delo je bilo lahko, saj so že
pred prihodom na slovensko ozemlje imele
sezname. Te je sestavila peta kolona.

Že v prvih dneh okupacije je italijanska
policija zaprla primorske Slovence, ki so
med obema vojnama pribežali pred fašiz-
mom v Ljubljano, predvsem predstavnike
primorskih emigrantskih društev in organi-
zatorje primorskih dobrovoljcev: Iva Sancina, dr. Lavoslava Čermelja, dr. Draga Marušiča, in tigrovce: prof. Ljuba Ravnikarja, Alfonza Grmeko, Lada Božiča, dr. Rada Bordona in druge. Tudi predstavniki mednarodnih organizacij in raznih društev so bili na njenem seznamu: dr. Ferdinand Majaron in dr. Zdenko Švigelj, dr. Marjan Orožen in inž. Janko Mačkovšek. Po ustanovitvi Osvobodilne fronte konec aprila 1941 je italijanski okupator začel zapirati tudi njene privržence in mlade, ki jih je zalotil pri pisanju parol po zidovih in pri sabotajah, in pa kompromitirane in znane predvojne komuniste.

V skupnih sobah in v samicah jetnišnice, ki je služila za sodne zapore okrožnega sodišča v Ljubljani, je na končno sodno odločitev čakala množica političnih pripornikov. V zaporih okrožnega sodišča na Miklošičevi cesti 9 je prevzelo oblast poveljstvo karabinjerjev, slovensko upravo jetnišnice

*Avtorica
opisuje dogajanja med okupacijo po
podatkih, ki jih je
črpala iz odvetniških spisov iz pisarne
odvetnika dr. Mirona Bleiweisa,
iz arhiva Inštituta
za zgodovino delavskega
gibanja v Ljubljani
ter po spominu in lastnih izkušnjah,
ko je v letih 1941 in 1942
kot članica pododbora odvetniških uradnic
Osvobodilne fronte
pri matičnem odboru OF odvetnikov
pri Advokatski zbornici v Ljubljani
sodelovala z odvetnikom dr. Mironom
Bleiweisom pri obrambi
aktivistov Osvobodilne fronte in partizanov
pred
italijanskim vojaškim vojnim sodiščem.
Junija 1942
jo je italijanski okupator zaprl
in obsodil na deset let zaporne kazni,
ki jo je prestajala v zaporu Fossombrone v
Italiji. Po vrnitvi iz zavora,
konec decembra 1943,
je kot uradnica pri odvetniku
dr. Mironu Bleiweisu
nadaljevala delo v administraciji
in pomagala
pri pisanju prošenj za razveljavitev sodb
italijanskega vojaškega sodišča,
na podlagi katerih je Slovenski Rdeči križ
reševal zapornike iz zaporov v Italiji.*

in paznike pa so pustili na starih mestih, saj so računali, da jim bodo pomagali pri njihovih naklepih. Kolektiv osebja jetnišnice pa ni bil pripravljen podrediti se okupatorjem nameram in se je združil z namenom, da bo pomagal vsem, ki jih je okupator preganjal.

Anton Čamernik, že pred vojno je bil upravitelj v jetnišnicah v Ljubljani in v Novem mestu, je pokazal človekoljubnost in spoštovanje do sočloveka, naj je bil kriminelec ali politični jetnik. Vsakomur je pomagal, kolikor je bilo v danih okoliščinah mogoče, in vsakomur je dopuščal pravico biti človek. Zato mu tudi po okupaciji ni bilo težko ustvariti znosnega ozračja v jetnišnici.

Organizacija aktiva OF v jetnišnici je potekala v največji tajnosti, saj so v ustanovi vladali karabinjerji in fašistični agenti italijanske policije. Ti so na vsakem koraku oprezali, kaj delajo slovenski pazniki. Upravitelj Anton Čamernik je moral zelo previdno in premišljeno začeti organizirati svoje sodelavce. V kratkem času jih je pridobil več kot petdeset. Med njimi ravnatelja jetnišnice Janka Spreitzerja, uslužbenca uprave jetnišnice in tudi operativno osebje, to je slovenske paznike in paznice.

V jetniškem aktivu Osvobodilne fronte je bilo tudi šest odvetnikov, ki so s pravnimi nasveti in intervencijami pomagali pri okupatorskih oblasteh. Ti odvetniki so bili tudi člani matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici in so delali v okviru Slovenske narodne pomoči pri Osvobodilni fronti. To so bili Stanko Tomšič, predsednik matičnega odbora OF odvetnikov, in člani dr. Aleš Stanovnik, dr. Ivan Stanovnik, Jakob Petrovič, Zdenka Brejc in dr. Anton Švigelj.¹

ODVETNIKI IN OSVOBODILNA FRONTA

Kot vsi zavedni Slovenci med okupacijo so se sestajali tudi sodniki, odvetniki ter odvetniški in notarski pripravniki. Večina je bila pripravljena na sodelovanje v narodnoosvobodilnem gibanju. Konec pomladi 1941 so na pobudo vodstva mestnega odbora Osvobodilne fronte ustanovili matični odbor pravnosodnih ustanov Osvobodilne fronte (v nadaljevanju MOPU), ki je zajemal vse sodnopravne ustanove: vrhovno,

apelacijsko in okrožno sodišče ter odvetniške in notarske pripravnike v praksi na sodišču in sodne uslužbence.

Na pobudo vodstva MOPU so ustanovili matični odbor Osvobodilne fronte odvetnikov, odvetniških in notarskih pripravnikov pri Advokatski zbornici v Ljubljani, ki ga je vodil odvetnik Stanko Tomšič.

Naloga vseh je bila širiti ideje Osvobodilne fronte slovenskega naroda, pridobivati odvetnike za OF, zbirati orožje, in podpora ter propaganda. Naloga organiziranih odvetnikov je bila tudi dati pravno pomoč aktivistom OF, širiti in brati ilegalna časopisa Slovenski poročevalec in Radio vestnik ter letake.

Člani matičnega odbora OF odvetnikov so se sestajali pri predsedniku odbora odvetniku Stanku Tomšiču v njegovi pisarni na Cigaletovi ulici 3. Tam je imela sedež Advokatska zbornica. V tej hiši so imeli pisarne tudi nekateri drugi odvetniki, od priltičja do drugega nadstropja: dr. Tone Zupančič, Jože Ilc, dr. Ljuba Prenner, dr. Josip Jaške, dr. Miron Bleiweis in odvetnica Zdenka Brejc. Organizirani v matičnem odboru OF odvetnikov, so vsi brez izjeme sodelovali in se sestajali. Ilegalno delo je bilo varno, saj v hiši ni bilo nobenega človeka, ki mu ne bi bilo mogoče zaupati.

Na sestanke matičnega odbora Osvobodilne fronte odvetnikov so občasno prihajali tudi predsednik in podpredsednik MOPU dr. Teodor Tominšek in dr. Ludvik Gruden ter Ivo Svetina, član Mestnega odbora Osvobodilne fronte. Po aretaciji vodstva MOPU se je teh sestankov udeleževal dr. Anton Kržišnik. Sestajali so se z odvetnikom Jakovom Petrovičem, ki jim je posredoval podatke iz sodnih spisov in jih obveščal o poteku preiskav pri italijanskem vojaškem vojnem sodišču. (Prim. izjavi dr. Ivana Stanovnika* in dr. Antona Kržišnika** o delovanju odvetnika Jakova Petroviča.)

Veliko odvetnikov je dalo svoje pisarne na razpolago vsem dejavnostim narodnoosvobodilnega gibanja. Te pisarne so bile že od začetka vojne varna shajališča aktivistov in ilegalcev ter skrivališča ilegalnega gradiva. Tu so bile javke Ljudske pomoči, kasneje Slovenske narodne pomoči, Narodne zaščite, okrožne mladinske javke in obveščevalne službe, organizacijski sestanki pododbora Osvobodilne fronte odvetniških uradnic in sanitetni tečaji. Po kapitulaciji

Italije so bili tu tudi mladinski sestanki in sestanki okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Tudi tehnika je dobila za-točišče v odvetniških pisarnah.

Odvetniški in notarski pripravniki so delali tudi za obveščevalno službo in Na-rodno zaščito. V razpravnih dvoranh na sodišču so spremljali potek procesov pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem. Zapisovali so si, kako je prišlo do obtožbe, kako je potekal zagovor obtoženih in kako so se obnašali, ali so morda pozdravljali s fa-sističnim pozdravom. Morda je bilo med za-slišanjem omenjeno tudi kako ime izdajal-ca. O vsem tem so potem obveščali obve-ščevalno službo in prizadete osebe.

Odvetniki, odvetniški in notarski pri-pravniki v Ljubljani so se vsestransko vključili v narodnoosvobodilno gibanje. Nekateri so z denarjem podpirali Slovensko

narodno pomoč, drugi so dajali pravne na-svete, tretji spet so branili aktiviste OF in partizane pred okupatorskimi oblastmi. Veliko pa se jih je posvetilo tudi politične-mu in vojaškemu delu v narodnoosvobodil-ni vojski.

PODOBOR OSVOBODILNE FRONTE ODVETNIŠKIH URADNIC

Ko se je julija in avgusta 1941 formiral matični odbor Osvobodilne fronte odvetni-kov pri Advokatski zbornici, odvetniške uradnice niso stale ob strani. Takoj po usta-novitvi matičnega odbora OF odvetnikov so se organizirale in imele prvi sestanek v pisarni odvetnika Stanka Tomšiča. Udele-žila se ga je tudi odvetniška pripravnica dr.

¹ Anton Čamernik: Spomini na sodne zapore. Založba Borec, Ljubljana 1980.

*

IZJAVA

Podpisani Dr. Ivan S t a n o v n i k , odvetnik v Ljubljani, Miklošičeva cesta 7/I potrjujem, da mi je znano, da je bil pok. Jakov P e t r o v i č , odvetnik v Ljubljani povezan takoj od početka ustanovitve OF z mojim pok. bratom dr. Aleš Stanovnikom v OF. Pok. moj brat dr. Aleš Stanovnik je redno zahajal na sestanke in konference k tov. Jakovu Petroviču in mu dajal navodila za delo v OF ter prejemal od njega poročila za izvršni odbor.

S pok. Jakom Petrovičem sem bil tudi sam povezan v letu 1941 in 1942 ter smo imeli skupne se-stanke v pisarni pok. dr. Stanislava Tomšiča v Ljubljani, Trdinova 3, kamor so prihajali od Osrednjega odbora OF poročat dr. Anton Kržišnik in Ivo Svetina. Ostal sem v prijateljski zvezi s pok. dr. Jakovom Petrovičem vse do moje aretacije in zopora sredi januarja 1945, kakor tudi po osvoboditvi do njegove smrti.

Po moji vednosti in opazovanju je bil pok. Jakov Petrovič skozi vso dobo okupacije od ustanovitve OF dalje vedno aktivni sodelavec v OF in v izredno dobrih prijateljskih odnošajih z raznimi funkcionarji OF.

Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Ljubljana, dne 20. januarja 1953

(Ivan Stanovnik, l. r.)

**

IZJAVA

Leta 1942. spomladi mi je od Poverjenjstva Izvršnega odbora OF bila poverjena organizacija od-vetnikov in sodnikov. Ustanovljen je bil matični odbor iz vrst odvetnikov in sodnikov, ki se je sestajal v odvetniški pisarni odvetnika Stanka Tomšiča. Vsak član tega odbora je bil zadolžen, da organizira grupo 3–5 sodnikov in odvetnikov in z njimi držati zvezo. Tako je bil povezan tudi pok. odvetnik Jakov P e t r o v i č . Njegovo delo je bilo v prvi vrsti v dajanju pravne pomoči borcev OF, ki so bili postav-ljeni pred italijansko vojaško sodišče. Največ obramb naših vodilnih funkcionarjev pred italijanskim vojnim sodiščem je imel ravno Jakov Petrovič. Poleg obrambe je bila njegova naloga tudi v tem, da je preskrboval podatke iz sodnih spisov za forume OF in da je skrbel za zvezo pripornikov z njihovimi sodelavci iz OF in z njihovimi družinami. To njegovo delovanje mi je znano za ves čas do mojega od-hoda v partizane septembra 1943. leta.

To izjavo dajem vdovi po pok. Jakovu Petroviču zaradi ureditve njene družinske pokojnine.

Ljubljana, 16. januarja 1953

Podpredsednik
Ljudske skupščine LRS:
(Dr. Anton Kržišnik)

Ljuba Prenner. Na tem sestanku so odvetniške uradnice sprejele naslednje naloge:

a) da v pododbor Osvobodilne fronte odvetniških uradnic organizirajo tudi druge zanesljive uradnice;

b) da ne bodo prihajale v sodno palačo, kadar okupator dviga zastavo, da jim ne bo treba pozdravljati s fašističnim pozdravom, in da se bodo čim bolj izogibale fašističnemu pozdravljanju;

c) da organizirajo trosilne akcije;

d) da razširjajo ilegalno literaturo.

Na tem sestanku je vodstvo novoorganiziranega pododbora Osvobodilne fronte odvetniških uradnic prevzela Vida Kovačič, na nadaljnjih sestankih pa Aca Stanovnik. Za poznejše sestanke so prostor poiskale uradnice same. Sestanki so bili v različnih odvetniških pisarnah v neuradnih urah.

Kasneje so odvetniške uradnice sprejele in opravljale tudi naslednje naloge: obveščevalna služba, iskanje prostorov za ilegalne sestanke, prenočišča ilegalcev, zbiralne akcije (denar, hrana, zdravila in drug sanitetni material). Nekatere so tudi prepisovale, prenašale in razpečavale ilegalno literaturo. Aktivno so sodelovale pri trosilnih akcijah, pisanju gesel po zidovih in celo v notranjosti sodne palače, pletle volnene nogavice in puloverje ter brezrokavnike iz razrezanih ženskih svilenih nogavic za partizane. Vse to so oddajale v zbirni center. Prva zima vojne je bila zelo huda, zato so s svojo dejavnostjo marsikateremu partizanu pomagale prestatl mrzle dneve.

Vodja pododbora OF odvetniških uradnic Aca Stanovnik, ki je bila zaposlena pri svojem očetu odvetniku dr. Ivanu Stanovniku, je sodelovala s svojim stricem dr. Alešem Stanovnikom in dr. Marjanom Breceljem. Ilegalni material so imeli skrit pod pisalnimi mizami, ki so bile zelo masivne in jih je bilo težko dvigniti, nadalje v sodnih spisih, ki so bili vloženi v omarah, tako da si je bilo treba dobro zapomniti, kje je kaj skrito.

Poleg odvetniške pisarne na Miklošičevi cesti je bila mlekarna. Lastnica Fanika Šinkovec je dala Aca Stanovnik na razpolago kuhinjo. V njej je Stanovnikova imela sestanke s kurirkami vodilnih članov komunistične partije in tudi javko izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda. V biljetarnici kina Union je Aca pomagala tiskati lističe z gesli, ki sta jih za trosilne akcije izdelovala biljeter Ciril in bla-

gajničarka Iva Šušteršič. Jože Šinkovec, mož lastnice mlekarnе, ki je bil paznik v sodnih zaporih, je tudi od odvetniških uradnic sprejemal pošto in hrano za jetnike v zaporih.

V pisarni notarja dr. Josipa Krevla je uradnica Anka Damjan delala z aktivistoma notarskima pripravnikoma dr. Leonom Krevlom in Lojzetom Kramarjem. Poleg tega je opravljala posle glavne tehničarke v Centru in razdeljevala tehničarkam literaturo, da so jo raznosile po terenu, v pisarni je pisala matrice za ilegalno literaturo in jih skrivala v bunkerju, ki je bil vzdian v lončeni peči v notarski registraturi. Udeleževala se je organizacijskih in študijskih sestankov v pisarni, ki so jih vodili Boris Kariž, Jankovič in Kristanc.

Enake naloge so opravljale uradnice pri odvetniku dr. Mironu Bleiweisu, pri odvetniku Jakovu Petroviću in v drugih odvetniških pisarnah. Uradnice, ki so bile vključene v pododbor Osvobodilne fronte odvetniških uradnic, so redno imele sestanke pod vodstvom Ace Stanovnik in celo vojaški tečaj. Udeležile so se tudi sanitetnega tečaja pri dr. Zalokarjevi in sanitetnega tečaja, ki ga je vodil dr. Vlado Vojska.²

Uradnice pri odvetnikih, ki so branili aktiviste Osvobodilne fronte in partizane pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem, so v pisarnah sprejemale sorodnike obtožencev in njihovih sodelavcev ter jih obveščale o poteku zastopanja. Sprejemale so tudi odposlance Ljudske pomoči, ki so bili predhodno obveščeni, katerim odvetnikom in njihovim uradnicam lahko zaupajo. Vedeli so, da bodo odvetniki vložili v obrambo ves trud in dosegli največ, kar bo mogoče, samo da bi bili rešili življenje obtožencev. Taki pogovori so bili zaupni. Ilegalni sodelavci so prosili tudi za podatke o zaporih, ki so jih bili šele zaprli. Zanimalo jih je, kje so in česa jih obtožuje okupator. Vse to so uradnice zvedele, saj so vsak dan hodile v pisarno vojaškega vojnega sodišča. Veliko podatkov so našle v kazenskih spisih, ki so jih prepisovale za študij obrambe. V sodnih zaporih pa so jim pomagali slovenski pazniki, člani jetniškega aktiva OF. Uradnice so iskale pomembne podatke za poročanje obveščevalni službi, v posebnih primerih je obveščevalna služba zahtevala kopije prepisanih zapisnikov. Tudi o izidu procesov so uradnice obveščale Osvobodilno fronto, posebno, kaj so izpovedali izdajalci.

SLOVENSKA NARODNA POMOČ

Ljudska pomoč, ki se je že jeseni 1942 preimenovala v Slovensko narodno pomoč, je iskala pot, kako pomagati našim ljudem v zaporih. Osvobodilna fronta in Slovenska narodna pomoč sta starše in sorodnike zapornikov napotili k odvetnikom, da so ti posredovali pri italijanski policiji in vojaških oblasteh. Le v odvetniku, ki je bil aktivist OF, so ljudje videli rešitev in od njega tudi pričakovali pomoč. Nekateri odvetniki so vedno storili vse, kar so mogli. Niso se ustrašili niti žrtev niti nevarnosti, da bi jih sovražnik pridržal in poslal v internacijo. Okupator je slutil, da so nekateri odvetniki pripadniki in simpatizerji Osvobodilne fronte.

Odvetniki so morali obvladati italijanščino. Izmed tistih, ki so znali italijansko, se marsikdo ni hotel izpostavljati večji nevarnosti, na drugi strani pa so bili prenekateri pogumni in so hoteli pomagati, a niso obvladali italijanskega jezika.

Odvetnik Jakov Petrovič je od leta 1935 uspešno branil politične osumljence in komuniste pred sodišči in policijo stare Jugoslavije, zato se je tudi v letih italijanske okupacije posvetil izključno obrambi pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem. Zamenjal je civilno prakso in se s svojo družino večkrat znašel v gmotnih stiskah. Vendar je vztrajal. (Prim. izjava Antona Šušteršiča*** o delovanju odvetnika Jakova Petroviča.)

Dr. Miron Bleiweis je, ne glede na nevarnost, iskal poti, kako priti do višjih pred-

stavnikov vojaškega vojnega sodišča, policijskega ravnateljstva in raznih vojaških poveljstev, pri katerih so bili zaprti naši aktivisti in partizani. Obenem je poskušal zvedeti, česa so obdolženi in s kom naj bi bili povezani, da je lahko opozoril njihove tovariše o izjavah, ki so jih dali med zaslišanjem. O vsem, kar je izvedel pri okupacijskih oblasteh, je takoj obvestil njihove sorodnike in tovariše, ki so prosili za obrambo.

Odvetniki so pred okupatorjem uporabljali Zakon o advokatih za kraljevino Srbob, Hrvatov in Slovencev, ki je veljal od leta 1929 in je odvetnikom predpisoval zastopanje strank po teh paragrafi:

»§ 20. Advokat je upravičen dajati svete v vseh pravnih stvareh in zastopati pred vsemi sodišči, drugimi državnimi in samoupravnimi oblastmi in javnopravnimi telesi.

§ 21. Advokat mora varovati z vsem svojim nastopanjem čast in ugled svojega stanu.

Advokat mora vršiti zastopanje, ki ga je prevzel po zakonu in braniti pravico svoje stranke zoper vsakogar vneto, zvesto in vestno. Na izvolji mu je, razložiti vse, kar se mu zdi po zakonu koristno za stranko, ter na vsak možni način uporabljati vsa sredstva napada in obrambe, ki ne nasprotujejo prejetemu pooblastilu, zakonu in njihovi vesti.«

Podkvestor Mario Ferrante je bil vodja političnega oddelka kvesture v Ljubljani. Dr. Miron Bleiweis se je uradno obračal nanj, ko je posredoval za zapornike. Nekega dne mu je Ferrante prepovedal, da hodi k

² Pogovori z bivšimi odvetniškimi uradnicami in pisne izjave Ace Stanovnik, Anke Damjan, Vide Kovačič in Hilde Stante.

IZJAVA

Podpisani Anton Šušteršič, ljudski poslanec, stanujoč v Ljubljani, Škrabčeva 2,

izjavljam,

da sem spoznal pok. dr. Jakova Petroviča, odvetnika, že pred vojno v Ljubljani. Že takrat se je partijska organizacija obračala nanj z zaupanjem in mu poverila kot edinemu zanesljivemu odvetniku v Ljubljani, da je zagovarjal komuniste pred sodišči. Tudi takoj po italijanski okupaciji mu je Osvobodilna fronta zaupala, da je sodeloval in pomagal kot zagovornik pri najtežjih procesih zoper njene aktiviste pred okupatorskimi sodišči.

Jakov Petrovič je torej deloval v OF organizirano že od leta 1941 pa vse do osvoboditve, posebno po svoji stanovski organizaciji pod vodstvom dr. Stanka Tomšiča in dr. Aleša Stanovnika.

Gornjo izjavo lahko potrdijo poleg mene še Mica Draksler-Marijana, Kovačič Darinka, Žagar Pepca in dr.

Ljubljana, dne 20. julija 1957

(Anton Šušteršič, l. r.)

njemu s takimi zahtevami, in mu celo zagrozil, da ga bo aretiral in poslal v internacijo.

Dr. Bleiweis je takoj odšel v svojo pisarno in napisal vlogo kvestorju Ettoreju Messani. V vlogi je pojasnil, da je po določilih jugoslovanskega zakona o advokatih vsak odvetnik upravičen in na zahtevo stranke tudi dolžan zastopati stranko pred sodiščem, pred vsemi upravnimi oblastmi in tudi pred policijskim ravnanjem, to je kvesturo, in da ta zakon še velja, ker ga italijanske oblasti v tako imenovani Ljubljanski pokrajini niso razveljavile.

Z vlogo je dr. Miron Bleiweis odšel h kvestorju Messani in ta jo je vzel na znanje. Spet je smel zastopati svoje stranke, to je posredovati in poizvedovati pri posameznih policijskih komisarijih. Kvestor Messana jih je namreč obvestil o njegovi vlogi. Podkvestorja Ferranteja pa se je moral kljub temu izogibati.

Pri nevednih vojaških in fašističnih agentih pa se mu ni posrečilo uveljaviti starega jugoslovanskega zakona o advokatih, saj ti za to sploh niso hoteli slišati. Le pri vojaškem vojnem sodišču, tam so bili sodniki in tožilci pravniki, so spoštovali stari jugoslovanski zakon o advokatih.

Zgodilo se je, da je dr. Bleiweis posredoval za nekega obrtnika, ki so mu italijanski vojaki spraznili skladišče instalacijskega materiala. Dr. Bleiweisa so kratko malo aretirali. Z naperjenimi puškami so ga s kamionom odpeljali na poveljstvo karabinjerjev Granatieri di Sardegna, ki je bilo v klasični gimnaziji, nato pa v belgijsko vojašnico. Po naključju je bil tam neki italijanski oficir z vojaškega vojnega sodišča. Dr. Miron Bleiweis mu je pojasnil, da je svojo stranko le zastopal po zakonu. Oficir je bil pravnik in je takoj posredoval, da so ga izpustili, drugače bi ga najbrž odpeljali v internacijo.³

Delo se je kljub nevarnostim nadaljevalo.

VOJAŠKO VOJNO SODIŠČE II. ARMADE V LJUBLJANI

Kmalu po okupaciji tako imenovane Ljubljanske pokrajine, Reke s Sušakom in okolice, Dalmacije in Črne gore so po Mussolinijevem odloku ustanovili vojaška sodišča, in to vojaško vojno sodišče 2. armade za Slovenijo in Dalmacijo na Sušaku in kas-

neje odsek v Ljubljani, vojaško vojno sodišče v Šibeniku in na Cetinju ter posebna sodišča za Dalmacijo v Šibeniku, Zadru in v Splitu.

Prvotno so obtožene aktiviste in partizane iz Ljubljane prepeljavali na Sušak. Tam so jih zastopali italijanski odvetniki, posebno znan je bil odvetnik dr. Ettore Borzatti. Iz Ljubljane je edino odvetnik Jakov Petrovič hodil braniti naše ljudi pred vojaškim vojnem sodiščem na Sušaku.

Jeseni 1941 je glavni stan italijanskih oboroženih sil izdal Mussolinijev razglas, po katerem je sodilo vojaško vojno sodišče. Ta razglas je bil objavljen v italijanščini in slovenščini v Službenem listu za Ljubljansko pokrajino št. 82 z dne 11. oktobra 1941. (Prim. prva stran Službenega lista – glej stran 521 in 522.)

V tako imenovani Ljubljanski pokrajini so se zaporji v vojašnicah, na policiji in v jetnišnici okrožnega sodišča na Miklošičevi cesti 9 vedno bolj polnili. Vojaško vojno sodišče na Sušaku ni zmoglo vseh sojenj, zato so novembra 1941 po ponovnem Mussolinijevem odloku ustanovili v Ljubljani vojaško vojno sodišče 2. armade, odsek v Ljubljani, s sedežem v drugem nadstropju sodne palače.

Pri tem sodišču je bilo veliko vojaških sodnikov, ki so bili v civilu pravniki, in so se menjavali pri procesih. Na vsakem procesu je sodilo pet sodnikov: predsednik vojaškega sodišča, sodnik poročevalec, trije sodniki, vojaški tožilec in prevajalec.

Od ustanovitve italijanskega vojaškega vojnega sodišča 2. armade v Ljubljani konec novembra 1941 pa do kapitulacije Italije je bilo pred tribunalom nešteto tragičnih procesov. V kratkem času enega leta in devetih mesecih je stalo pred tribunalom preko 4500 obtožencev. Ti so bili v glavnem politični, med temi pa so bili črnoborzijanci ali pa taki, ki so jih slučajno aretirali. Politični obtoženci so bili navadno zaprti v sodnih zaporih, ki so bili na procesih tudi prisotni. Veliko število političnih obtožencev okupator ni mogel doseči, vedel pa je zanje, zato jim je vojaško vojno sodišče sodilo v odsotnosti.

Italijansko vojaško vojno sodišče pa ni obravnavalo le kazenskih dejanj po Mussolinijevem razglasu z dne 3. oktobra 1941, pač pa je obravnavalo izven sodnih procesov tudi obtožbe proti posameznikom, ki jih je ovadila policija, na primer kadar je našla

v arhivih raznih ustanov sliko bivšega kralja Aleksandra ali zastavo ali morda celo orožje. Sodišče je obravnavalo izven sodnih procesov tudi ovadbe bolnišnic, če so italijanski vojaki streljali brez nadzora in obstrelili kakega otroka, ki so ga nato zdravili v bolnišnici. Izredno strogo pa je italijansko sodišče obravnavalo kazenske postopke, ki so jih zagrešili pripadniki okupatorjevih oboroženih sil. Taki procesi so bili pred tribunalom popolnoma ločeno, da niso prišli v stik z aktivisti Osvobodilne fronte ali partizani.

Na sodiščih je veljala stara praksa, da so civilna in tudi kazenska sodišča navadno razpisovala razprave na dolga razdobja. Odvetniki, ki so zastopali stranke, so imeli vedno dovolj časa, da so preštudirali vso razpoložljivo dokumentacijo in akte na sodišču, da so se pogovorili s strankami v civilnih ali z obtoženci v kazenskih zadevah in da so poiskali dokaze za obrambo. To je bila mirnodobska praksa, vse odvetniško in sodno delo je potekalo počasi in zato tudi temeljito.

Italijansko sodišče je od kvesture iz dneva v dan dobivalo več primerov. V uradu tribunala so se kopičili kazenski spisi in sodniki so razpisovali procese na kratke roke in več procesov na dan.

DELO ODVETNIKOV IN PLAČILO

Kot že rečeno, so pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem mogli braniti naše ljudi le odvetniki, ki so obvladali italijanski jezik. Ti branilci so bili odvetniki Jakov Petrović, dr. Igo Gruden, dr. Miron Bleiweis, dr. Viktor Vovk, dr. Andrej Družkovič, dr. Egon Stare, Milko Gornik, ki je zastopal dr. Aleša Peršina in dr. Josip Kamušič. Občasno je branil tudi dr. Boris Puc.

Odvetnikom branilec ni bilo jasno, koliko smejo računati obrambo pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem. Nekateri so menili, da morajo zaračunati visoke honorarje za prevzem »občutljive naloge« pred okupatorjem in se niso zavedali, da je obramba pred italijanskim sodiščem njihov prispevek k narodnoosvobodilnemu boju.

Zato je predsednik Advokatske zbornice in advokatskega sindikata dr. Janko Ži-

rovnik, ki je bil tudi sodelavec Osvobodilne fronte, razposlal vsem odvetnikom v Ljubljani okrožnico, ki je pozivala odvetnike k lojalnemu delu. (Prim. advokatske okrožnice, točka 3.)

Maksimalna tarifa za zagovore pred vojaškim sodiščem

Odbor Advokatskega sindikata v Ljubljani daje na pobudo branilcev pred vojaškim sodiščem in oprt na § 38 in 44/e z. a. sledeče navodilo za računanje honorarja zagovorov pred vojaškim sodiščem:

a) normalni honorar za zagovor naj znaša Lir 300 za razpravo do 2 ur, informacije s svojci ter obtožencem;

b) poleg tega naj se računa še dodatne predloge, če so obširni, in čakarino za več kot dveurno čakanje, toda nikakor več kakor Lir 150, razen tega pa vse dejanske izdatke;

c) če je braniti več obtožencev, se ta honorar sorazmerno zviša in porazdeli po glavah, pri čemer plačajo imoviti tudi deleže manj imovitih;

č) vsak branilec naj prevzame samo toliko obtožencev, da zmore temeljito in vestno delo za vse. Nekolegialno je pridobivanje zagovorov, zlasti če so branilci obtožencev že znani;

d) izterjanje honorarja naj bo kolikor mogoče obzirno;

e) vsak branilec naj se zaveda, da opravlja svoj visoki poklic pod nadzorstvom vsega naroda. To naj stori tako, da bo na svoje delo lahko ponosen, ne da bi izzval opravičene kritike.

OBRAMBA PRED ITALIJANSKIM VOJAŠKIM VOJNIM SODIŠČEM

Slovenska narodna pomoč OF in svojci ali prijatelji obtožencev so se večidel obračali na odvetnika Jakova Petrovića in dr. Mirona Bleiweisa, saj so vedeli, da sta aktivista narodnoosvobodilnega boja. Odposlanci Osvobodilne fronte so jima prinašali listke z imeni obtoženih aktivistov OF in partizanov. Odvetnika sta si razdelila zagovore pred tribunalom. Če je bilo v procesu več obtožencev, včasih tudi dvajset, tride-

³ Dr. Miron Bleiweis: Spomini na obrambo aktivistov in partizanov v času italijanske okupacije 1941–1945 v Ljubljani. Zapis z dne 1. septembra 1979.

set ali celo preko osemdeset, sta odvetnika sporazumno razdelila obrambo tudi med druge branilce. Včasih se je znašel kdo od obtožencev brez branilca. To so bili navadno partizani ali ljudje zunaj Ljubljane in svojci niso vedeli zanje. Ko so branilci na procesu videli, da je kdo brez obrambe, je nekdo od njih takoj prevzel obrambo, ali pa je sodišče samo imenovalo branilca ex offio.

Le malo odvetnikov, vsega skupaj devet, je obvladalo italijanščino, da so mogli varovance braniti pred italijanskim sodiščem. Zato so bili odvetniki in tudi njihove uradnice, ki so pomagale pri obrambi, v nenehni časovni stiski, ko so se pripravljali na obrambo.

Kot že omenjeno, je skoraj vsa teža obrambe pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem padla na že omenjena odvetnika, ki sta se popolnoma posvetila obrambi naših ljudi – aktivistov OF in partizanov – pred italijanskimi oblastmi. Nista mislila na nevarnost, ampak sta pogumno sprejemala naloge, ki jim jih je zaupala Osvobodilna fronta. K njima so brez zadrege prihajali odposlanci Slovenske narodne pomoči.

Proces pri Jožetu Miheliču

Že prvi proces pred tribunalom se je končal tragično. Šestega decembra 1941 je odvetnik dr. Andrej Druškovič branil komisarja Belokranjske čete in člana centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Jožeta Miheliča, ki so ga obtožili, da je napadel varnost države po členih 2 in 3 Mussolinijevega razglasa z dne 3. oktobra. Bil je obsojen na smrt in ustreljen 9. decembra 1941.

Šercerjev proces

Šestnajstega decembra 1941 se je začel tako imenovan Šercerjev proces proti partizanom, ki so bili udeleženi pri napadu na karabinjersko postajo v Ložu. Kljub temeljito pripravljeni obrambi dr. Druškoviča, dr. Bleiweisa in drugih odvetnikov je bila po dveh dneh zasliševanja izrečena smrtna obsodba proti osmim obtožencem: Ljubu Šercerju, Radu Kogoju, Ignacu Žagarju, Valentinu Karižu, Karlu Kranjcu, Ivanu Verbiču, Filipu Lipovcu in Ladislavu Janežiču. Takoj po izrečni sodbi so odvetniki razposlali prošnje za pomilostitev italijanskemu kralju in cesarju, papežu, dučeu,

ministru za pravosodje in komandantu 2. armade. Te prošnje so pomagale le toliko, da so pomilostili na smrt obsojena Filipa Lipovca in Ladislava Janežiča.

Dvaindvajsetega decembra 1941 so ostalih šest obsojenih na smrt fašisti naložili na kamion in odpeljali v Tomišelj. Z dolgo vrvjo so jih zvezali drugega k drugemu. Potem so jih ustrelili. V surovo izdelanih lesenih krstah so jih odpeljali v Tržič (Monfalcone) in jih tam pokopali.

Proces proti 27 študentom tehnične fakultete

Aretacija sedemindvajsetih študentov tehnične fakultete na Aškerčevi cesti v Ljubljani je bila posledica izdajstva, toda zaradi prisebnosti študentov se je pred tribunalom razvil dokaj lahek proces.

Študenti so bili že od poletja 1941 organizirani v Osvobodilni fronti slovenskega naroda. Ko so se na jesen na fakulteti začela predavanja, so se študenti sestajali na seminarjih in brali ilegalno literaturo. Osemnajstega novembra jih je nekdo izdal. Ko so se policijski agenti bližali tehnični fakulteti, je v predavalnico pritekla neka študentka in jih opozorila nanje. Študenti so ilegalno literaturo zbasali v peč, da bi zgorela, vendar je neki policijski agent to opazil in peč odprl. Plameni so že uničili večino papirja, toda agent jih je na pol zoglenele vneto vlekli iz peči in jih gasil. Iz ostankov je policija pozneje ugotovila, da je šlo za razne letake, zgodovino sovjetske Rusije in več Slovenskih poročevalcev. Vse študente, ki so takrat bili v predavalnici, je policija aretirala in odpeljala na kvesturo.

Tam so jih policijski agenti zasliševali in obtožili prevratne propagande po 5. členu Mussolinijevega ukaza z dne 3. oktobra 1941. Nato jih je kvestura predala vojaškemu vojnemu sodišču. Tam so jih ponovno zaslišali in kmalu nato razpisali proces, in to za 29. december 1941.

Ko so obtoženi študenti prejeli obtožnico, je eden v imenu vseh sedemindvajsetih poslal branilcu dr. Mironu Bleiweisu zagovor, ki je bil brez podpisa in brez jetniške cenzure. Torej ga je poslal iz zapore ilegalno. (Prim. pismo odvetniku dr. Mironu Bleiweisu.)

Tu hočem napisati nekaj misli, ki se mi zde za nas kot skupino obtožencev zelo

važne in bi žlasti koristile našemu zagovorniku pri njegovem zagovoru. Obrniti hočem pozornost na nekaj momentov, ki bodo brez dvoma nam v korist.

Predvsem nas je 27 obtožencev. Te lahko razdelimo z ozirom na način aretacije v več skupin.

Prvo skupino tvorijo fantje, ki so se mudili v trenutku, ko je policija vstopila v elektrotehniški seminar, v tem seminarju: To so: 1. Stojanov Stojan (bulg. državlján), 2. Tepina Pavle, 3. Svetlin Arno, 4. Tom Vida, 5. Železnik Milan, 6. Bačvarov Nikola (bulg. drž.), 7. Čebulj Albert, 8. Stefanov Ilija (bulg. državlján), 9. Solar Franc, 10. Presečnik Stanko, 11. Nestorov Nikola (bulg. drž.), 12. Milkov Milko (b. d.), 13. ing. Krapež Dušan, 14. Jordanov-Hadži Aleksander (bulg. drž.), 15. Dimov Ilija (bulg. drž.), 16. Dumaličev Todor (bulg. drž.), 17. Dimov Dino (bulg. drž.).

Drugo skupino tvorijo fantje, ki so imeli v seminarju shranjene svoje plašče in so se mudili pri predavanju dr. Vidmarja, ko so prvo skupino aretirali. Policija je zahtevala, da pridejo po svoje plašče in jih je potem aretirala. Sem spadajo: 1. Štravs Aleksander, 2. Unk Jože, 3. Vivod Justin, 4. Kostadinov Kostadin (bulg. drž.), 5. Rosina Jože, 6. Mihorko Milovan, 7. Maček Leopold, 8. Jagodič Vladimir, 9. ing. Bizjak Valentin.

Končno imamo še montanista z imenom Trelec Emil, ki so ga nekako ob istem času aretirali na hodniku tehn. fakultete in so našli pri njem 1. letak. On pravzaprav ne spada v našo skupino elektrotehnikov, daši je z nami zaprt in ima tudi enako obtožnico.

Policija je našla v seminarju nekaj materiala propagandne vsebine. Predvsem je eden prisotnih agentov potegnil iz peči nekaj gorečih listov, ki jih je uspel delno pogasiti. Kar se ni spremenilo v pepel, je baje letak s subverzivno tendenco. Razen tega je baje potegnili policija izza table šop listov, ki so bili prav tako propagandne vsebine. Ne vem točno, da li je kateri od navzočih študentov videl pol. agenta, ki bi ta šop letakov zaplenil. Vsekakor ostane kot corpus delicti ona pol ožgana stvar, ki baje dokazuje, da se je 27 obtoženih študentov pečalo s protidržavno propagando.

Kolikor mi je znano, niso na domovih aretiranih študentov našli ničesar sum-

ljivega in tudi ni bilo ničesar takega v predalih, ki jih imajo nekateri od aretiranih v mizah elektrotehn. seminarja. Policijska in sodna preiskava ni mogla do-
gnati, kdo bi vrgel tisto stvar v peč. Zaprti študentje izjavljajo, da niso nikogar videli in da tudi sami niso tega storili. Kdo je torej prinesel zagonetni letak in kdo je z njim kuril peč? Morda je važna sledeča okoliščina. Policija je prišla v poslopje tehn. fakultete okrog 10. ure in je najprej šla v laboratorij visoke frekvence. Takoj nato pa je vstopila v elektrotehn. seminar. Ob tem času se vedno mudi v tem prostoru mnogo ljudi. Fantje prihajajo k predavanjem, drugi odhajajo, tretji rišejo itd. Predvsem je treba poudariti važno okolnost: Ko je stopila policija v dvorano elektrotehn. seminarja, je bil tam velik vrvež. In šele nekako po preteku desetih minut od njenega vstopa je policija vrata v seminar zaprla in ni pustila ne vstopati ne izstopati. V tem časovnem razdobju 10 minut pa so ljudje venomer hodili ven in noter. Policija je blokirala pristop v seminar šele okrog 10,10, ko je neki agent potegnil iz peči že omenjeno sumljivo listino. Ni torej izključeno, da je nekdo, ki je imel pri sebi sumljive letake, vrgel stvar v peč in imel je v teh desetih minutah dovolj časa, da neovirano izgine s tehnike. Nesrečno naključje je hotelo, da sta dva naša kolega medtem stala baš blizu peči. To sta Bačvarov Nikola in Čebulj Albert. Ko je pol. agent vlekkel gorečo stvarco iz peči, se je tovariš Bačvarov baš sklanjal nad zabojem za premog, hoteč peč naložiti. Kolega Čebulj Albert pa se je ob peči grel, s hrbtom tako obrnjen, da ni mogel videti niti onega, ki je letake zagnal v peč, niti agenta, ki je nekaj sekund kasneje to stvar izvlekel iz peči. Oba sta v preiskavi priznala, da sta bila peči najbližje, a odločno zanikata vsako krivdo. Ne vem natančno, če so še kje drugod v seminarju kaj našli. Baje so potegnili tudi iza table šop listov, kakor sem že prej omenil. Zaprti študentje odločno zanikajo svojo krivdo in ne vedo, kdo jih je tamkaj skril, ako so sploh letaki tam bili. Končno je treba pomisliti, da je bil elektroseminar v nekem smislu za študente javen lokal, kjer se ni vodila kontrola, kdo je vstopal in izstopal, najmanj s strani študentov. Ni bila to njihova dolžnost in zato ne morejo biti odgovorni za stvari, ki so se našle na

mestih, ki niso zasebna last. In vendar pravi obtožnica za vse enako: »obtoženi ste poskusa nasilnega izpreminjanja političnega in socialnega reda v državi z letaki, ki so bili v vaši posesti. V naših predalih, za katere edino odgovarjamo, niso našli ničesar, na naših domovih zopet ničesar. In vendar nas obtožujejo, da smo posedovali propagandne letake. Obtožnica je po mojem mnenju zgrešena in še enkrat ponavljam, da ne moremo odgovorjati za vse stvari v lokalni, ki je bil vsem študentom dostopen. Ne morem se ubraniti vtisa, da sem bil kot miren pasant aretiran na ulici, ki je bila posuta s prop. letaki, postavljen pred sodišče in obtožen, da sem odgovoren za letake, ki jih je nekdo raztresal na javnem mestu. Popolna analogija je naš primer. Odločno torej odklanjamo obtožnico, ki nas dolži posedovanja letakov.

Druga stvar. Kolega Trelec Emilijan ima enako obtožnico kot vsi ostali. Njega so aretirali na nekem hodniku in našli pri njem 1 letak. Enako besedilo obtožnice postavlja torej nas v isto vrsto z njim. Vendar je tu velika razlika. Kdo bi pa odgovarjal za letake, ki bi se eventualno našli na hodnikih tehn. fakultete? Ali vsi študentje v celem poslopju s profesorji vred?

Mislím, da sem dovolj osvetlil ona mesta, ki bi bila važna za našega zagovornika. Povedati hočem še, da nam obtožnica vsiljuje krivdo posedovanja letakov in da občutimo to kot nasilje, ki je bilo izvršeno nad nami. Taka formulacija obtožnice je namreč v nasprotju z vsemi našimi izpovedmi v preiskavi in z dejanskim stanom.

Še nekaj hočem poudariti. Izvzel sem slučaj kolege Trelca, ker je on moral priznati na policiji in v sodni preiskavi posest letaka. Gotovo je važno, da naš zagovornik to ve in ga torej pri razpravi to ne bi moglo iznenaditi.

Branilec je obrambo prilagodil navedbam tega študenta in končal govor z besedami:

»Zakon predpisuje, da je treba v vsakem pogledu preizkusiti krivdo vsakega obtoženca in da ne obstaja tako zvana splošna krivda. Nedorložnost vseh je jasna, zato predlagam opustitev.«

Sodišče je izreklo sodbo: Emil Trelec, pri katerem so našli letak, je bil obsojen na šest mesecev zapora, pogojno na pet let, drugi so bili oproščeni zaradi pomanjkanja dokazov.

Proces proti dijakom srednjih šol

Kmalu nato, 8. januarja 1942, je bil proces proti dijakom srednjih šol, ki so bili obtoženi prevratne propagande in sabotaž. Svojci zapornikov, med njimi je bilo največ mladoletnih, so bili obupani. Bali so se smrtnih obsodb, zato so prosili odvetnika dr. Ettoreja Borzattija z Reke, da je prišel v Ljubljano pomagat slovenskim odvetnikom. Od takrat so svojci obtožencev ali pa obtoženci sami vabili dr. Borzattija, da je za dobro plačilo prevzel obrambo.

Na tem procesu je bila večina dijakov oproščena, vendar jih je kvestura poslala v internacijo v Italijo.

Preserski proces

Preserski proces je po mučenju in izsiljevanju priznanja obtožencev, po posebnosti prijema obtožbe in po sojenju ostal branilcem in vsem slovenskim prebivalcem v tako imenovani Ljubljanski pokrajini dolgo v spominu.

Namestnik vojaškega tožilca major Mario Marasco je prebral obtožnico, ki jo je sestavil vojaški tožilec major dr. Enrico Grisolia proti devetinšestdesetim vaščanom iz Borovniške doline. Obtoženi so bili napada na železniški most pri Preserju. Major Marasco je pregledal zajeten sodni spis in iz zaslišanj spoznal, da so vsi obtoženci nedolžni.

Rad bi pomagal tem ljudem, zato je takoj odšel k poveljniku slovenskih paznikov Antonu Čamerniku v jetnišnico. Tam so bili obtoženci zaprti. Povedal mu je, da hoče vojaško vojno sodišče uprizoriti velik zastraševalni proces in da že pripravljajo za sojenje veliko porotno dvorano. Italijanske vojaške oblasti so menda zahtevale štirideset smrtnih obsodb, za druge obtožence pa visoke zaporne kazni. Če bi se bilo to zgodilo, bi bil izvršen justični zločin. Pri Čamerniku se je oglasil, da bi ta naklep sodišča vsaj malo omilil. Svetoval mu je tudi, naj za branilca pokličejo še odvetnika dr. Ettoreja Borzattija z Reke.

Petindvajsetega februarja 1942 se je pred italijanskim sodiščem začel najbolj kravav proces. Trajal je enajst dni.

Med procesom si je vojaški tožilec dr. Enrico Grisolia, ki je bil poklicni tožilec v Benetkah, beležil usodo obtožencev. Moral je predlagati čimveč smrtnih kazni, zato je na listku prišteval smrtne kazni in odšteval oprostitev.

Osmi dan procesa je tožilec predlagal kazni: 39 smrtnih kazni, 15 dosmrtnih, 1 kaznen na dvajset let zapor, 5 kazni na deset let zapor in 9 oprostitev.

Naslednje tri dni je devet branilcev imelo obrambne govore. Prvi je govoril dr. Borzatti in branil vse obtožence. Po končanem obrambnem govoru se je iz porotne dvorane takoj odpravil na železniško postajo, da je še ujel vlak za Rim. Tam je poskušal doseči pomilostitve.

Nato so imeli obrambne govore še slovenski branilci: dr. Viktor Vovk, dr. Andrej Druškovič, dr. Egon Stare, Milko Gornik za odvetnika dr. Aleša Peršina, dr. Miron Bleiweis, dr. Igo Gruden, dr. Josip Kamušič in dr. Boris Puc. (Prim. začetek in konec osnutka obrambnega govora dr. Mirona Bleiweisa v preserskem procesu – prevod iz italijanske.)

Ta proces je najtežji od vseh, ki so bili pred tem sodiščem. Zame in za vse branilce je posebno težak, saj smo vsi prepričani o nedolžnosti obtožencev. Že večkrat sem branil, na primer, tudi pripadnike oboroženih tolp in napadalce na italijanske oborožene sile – procesi so bili zelo težki. Toda še vedno – tudi v loškem procesu (Šercerjev proces, op. avtorice) – so mi moje stranke povedale, kaj so naredile in ali so krive. Nasprotno pa mi moje današnje stranke nenehno zatrjujejo, da so nedolžne. In zato je naša odgovornost toliko večja.

in konec:

Če se sodišče kljub vsemu ne bi moglo prepričati o nedolžnosti obtožencev – ostane v vsakem primeru – dvom. Zato predlagam polno oprostilno sodbo ali vsaj oprostitev zaradi pomanjkanja dokazov – po pravilu: In dubio pro reo (V dvomu za korist obtoženca).

Enajsti dan sojenja je bila razglašena sodba: 28 obsojenih na smrt, 12 na dosmrtno ječo, 4 na trideset let zapor, 5 na osem let zapor, 1 na pet let zapor, 19 jih je bilo oproščenih, med njimi dva mladoletna, ki sta bila predlagana za sodno poboljševalnico.

Po preučitvi vseh zaslišanj in poročil vojaških oblasti, po zaslišanju devetdesetih prič in obrazložitvi branilcev je bilo dokazano, da so železniški most pri Preserju minirali partizani v noči od 4. na 5. december 1941 in po končani akciji brez izgub odšli v noč. Sodniki so vedeli, da je bilo šestinšestdeset obtožencev nedolžnih, saj pri akciji niso bili navzoči, pač pa le trije, ki so jih partizani prisilili k sodelovanju. Prevažali so razstrelivo. Te tri so sodniki oprostili, večino pa so obsodili na smrtne in visoke zaporne kazni.

Izvršen je bil justični zločin.

Po razglasitvi sodbe so odvetniki zapustili porotno dvorano. Sestali so se in nekateri so se takoj odločili, da bodo kljub nevarnosti razposlali že pripravljene brzojavke za pomilostitev italijanskemu kralju in cesarju, Mussoliniju, ministru za pravosodje in papežu v Rim ter komandantu 2. armade na Sušak.

Dr. Miron Bleiweis je odšel celo k ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu in ga prosil pomoči. Skliceval se je na zakon o advokatih, po katerem je odvetnik dolžan zastopati svoje stranke pred vsemi državnimi oblastmi in tudi cerkvenimi. Škof ga je poslušal in privolil, da bo tudi on poslal brzojavke za pomilostitev na vseh pet naslovov v svojem imenu in na stroške škofijskega ordinariata. To je tudi storil.

Kljub vsem tem prizadevanjem so fašisti tretji dan po obsodbi ustrelili šestnajst žrtev: Cirila Gabrovška, Ernesta Godca, Franca Babška, Ivana Žigmata, Vincenca Ogrina, Franca Letonjo, Jakoba Krašovca, Antona Miklaviča, Martina Tomažina, Franca Vrhovca, Mihaela Riharja, Antona Debevca, Franca Riharja, Alojza Palčiča, Karla Ogrina in Ivana Debevca. Drugim dvanajstim obsojencem na smrt je bila začasno odložena izvršitev smrtne kazni. Poveljstvo 2. armade na Sušaku je dne 3. julija 1942 izdalo pod št. 69 dekret o pomilostitvi na dosmrtno ječo. Vojaško vojno sodišče v Ljubljani je ta dekret prejel 28. julija 1942, obsojence pa je o pomilostitvi obvestilo šele

konec avgusta 1942. Dne 1. septembra so jih odpeljali v zapore v Italiji.⁴

Za italijansko vojaško sodstvo je bilo značilno, da se je z nekaterimi vojaškimi tožilci in sodniki, vsi vendarle niso bili fašisti, dalo dogovoriti, kakšno kazen bodo predlagali za obtoženca. Tak dogovor je navadno tudi obveljal. Slovenskim branilcem je šlo v glavnem za to, da rešijo glave.

Proces o mestnih odejaj

Procesu o mestnih odejaj, šlo je za obtožbo kraje 296 odej v Mestnem domu v Ljubljani na Krekovem trgu, je sodišče priključilo proces zoper skupino partizanov, ki so se spopadli z italijanskimi vojaki pri bunkerju na Brdu. Pri tem je italijanska vojska našla v leseni baraki na Brdu 172 odej, ki jih je vrnila v Mestni dom. Ker je prišlo na Brdu do oboroženega spopada, je bila za ujete partizane predlagana smrtna kazen.

Vojaški tožilec poročnik Luigi Biffi je moral predlagati čim več smrtnih obsodb. Dr. Miron Bleiweis je po pregledu celotnega spisa spoznal, da so vsi udeleženci napada nosili orožje in da so streljali. Za to je bila po razglasu, ki ga je izdal Mussolini 3. oktobra 1941, zagrožena smrtna kazen.

Pred branilci je bila spet težavna naloga obrambe. Toda preden se je proces začel, sta se o tem primeru pogovarjala slovenski odvetnik in italijanski vojaški tožilec. Dr. Bleiweis je spet uporabil zakon o advokatih in poskusil izkoristiti pripravljenost vojaških tožilcev in sodnikov, da so se hoteli pogovarjati z njim. Tako se je s tožilcem dogovoril, da bo predlagal le tri smrtne obsodbe, drugim obtožencem pa da bo zvišal zaporne kazni. Vojaški tožilec Biffi, ki je bil po poklicu odvetnik v Torinu, se je res držal dogovora.

Šestnajstega marca 1942 se je pričel proces proti 33 obtožencem, ki so jih zastopali branilci: dr. Ettore Borzatti, Jakov Petrovič, dr. Miron Bleiweis, Milko Gornik za dr. Aleša Peršina, dr. Igo Gruđen in dr. Andrej Druškovič. Vojaški tožilec je res predlagal tri smrtne obsodbe proti partizanom Benediktu Fraklju, Stanku Petejanu in Ivanu Zadnikarju, drugim pa je zvišal zaporne kazni. Stanko Petejan je bil pomiloščen dne 3. julija 1942 z dekretom št. 69.

Proces proti Ladislavu Rakovcu ali drugi preserski proces

Samo dva dneva pozneje, ko so črno-srajčniki usmrtili šestnajst žrtev iz preserskega procesa v Gramozni jami, to je 12. marca 1942, so fašisti aretirali Ladislava Rakovca. Odpeljali so ga v vojašnico na Poljanski cesti, kjer je moral v vrsti korakati mimo zakrinkanih domačih izdajalcev. Eden od njih je bil ubežnik iz partizanov in ta ga je prepoznal. Bila sta skupaj pri miniranju preserskega mostu.

Po večkratnem zaslišanju in nečloveškem mučenju, je Ladislav končno priznal, da je bil s partizani pri mostu, vendar je trdil, da ni streljal, saj je slabo videl zaradi bolezni na očeh. Po treh dneh mučenja so ga iz vojašnice premestili v sodne zapore. Tam ga je preiskovalni sodnik vojaškega vojnega sodišča ponovno zaslišal.

Obtožnica je trdila, da je Rakovec bil udeleženec napada na življenje pripadnikov italijanskih oboroženih sil, da je pripadnik oborožene tolpe, da je nosil orožje, da je izvršil napad na železniški most pri Preserju in da je kriv smrti štirih italijanskih vojakov in petih ranjenih. Za taka dejanja je bila po Mussolinijevem razglasu zagrožena smrtna kazen.

Proces je bil določen za 12. maj 1942. Dejansko je bil to že drugi preserski proces pred vojaškim vojnim sodiščem. Tokrat je pred sodniki stal partizan, ki je bil zares udeležen pri napadu na železniški most pri Preserju.

Branilec dr. Miron Bleiweis je oprl obrambo na dejstvo, da je bil obtoženi partizan tako slaboviden, da, četudi je nosil puško, ni mogel streljati, saj ni videl. To je dokazal tudi z zdravniškim spričevalom. Poleg tega je obramba temeljila na dejstvu, da je obtoženi Rakovec odvrnil nekatere tovariše, da bi usmrtili italijanskega vojaka, ki ga je Rakovec zajel na mostu. To je ta vojak tudi potrdil na sodišču.

Kljub vsem dokazom mu je grozila smrtna obsodba.

Branilec je med obrambnim govorom navedel, da iz podatkov sedanjega kazenskega postopka izhaja, da je bila teza obrambe v predhodnem preserskem procesu, da napada na most in stražo ob njem niso izvršili obtoženci iz prvega preserskega procesa, ki so bili nedolžni domačini iz okoliških krajev. Napad da je izvršila ma-

loštevila skupina partizanov, vendar tega sodišče takrat ni upoštevalo. Zdaj pa sodniki že drugi sodijo za isto zadevo.

To je vplivalo na odločitev sodišča, da obtoženca ni obsodilo na smrt, marveč le na dosmrtno kazen. (Prim. del izjave Lada Rakovca-Črta z dne 20. aprila 1979.)

... Približno slična tortura se je ponovila še dvakrat. Obveščen sem bil, da me bodo, če ne bom priznal ničesar, ustrelili kot talca. Priznal sem, da sem partizan, da smo imeli mnogo orožja, vendar nisem izdal niti enega imena.

Premeščali so me v različne celice k različnim ljudem, a sem dobro vedel, zakaj vse to počenjajo. Po vsakem mučenju sem v celici zapel arijo iz Tosce in tako dokazoval, kako malo mar so mi njihova mučenja. Ljudje v celici so se spogledovali in mi kazali z roko, da sem nor.

Premestili so me v sodne zapore. Zaslišan sem bil na vojnem sodišču. Priznal sem, da sem bil pripadnik partizanov in da sem imel puško, da sem se udeležil napada na preserski most, vendar pa nisem streljal.

Na razpravi me je zagovarjal dr. Miron Bleiweis. Obrambo je oprl na dejstvo, da sem odvrnil tovariše, da bi ustrelili italijanskega vojaka, ki je izjavil, da ni fašist, in na dejstvo, da sem kratkoviden. Grozila mi je smrtna obsodba, vendar je dr. Bleiweisu uspelo prepričati italijanske sodnike, da so me obsodili na dosmrtno ječo. Ob tej priložnosti se še enkrat zahvaljujem za obrambo dr. Bleiweisu, ki ni zahteval plačila...

S tem drugim procesom je bilo sodišču dokazano, da obtoženci iz prvega preserskega procesa niso bili krivi in da je šlo v bistvu za streljanje talcev. Z ustrelitvijo šestnajstih nedolžnih žrtev je italijanski okupator prikril dejanski namen: zastrašiti slovenski narod.

Proces proti skupini Toneta Tomšiča

Po izdajstvu gestapovske zaupnice so agenti ovre in gestapa v dneh 9. in 10. decembra 1941 aretirali v ilegalnih bivališčih v Podmilščakovi in Aljaževi ulici organizacijskega sekretarja politbiroja centralnega

komiteja Komunistične partije Slovenije Toneta Tomšiča in njegove sodelavce Vido Tomšič, Miha Marinka, Pepco Kardelj in Mico Šlander. Po hudem in brezuspešnem zaslišanju jih je italijanska policija izročila nemškemu gestapu, ki jih je ločeno prepeljal v različne kraje in jih zasliševal v Begunjah, Radovljici, na Bledu, v Šentvidu in Mariboru. Nemškemu okupatorju ni uspelo od obtožencev zvedeti nič, zato jih je na zahtevo italijanske policije 9. marca 1942 vrnil v Ljubljano. Kmalu po vrnitvi v ljubljanske zapore je Mica Šlander odšla v bolnišnico z izgovorom, da ima vnetje slepiča. Od tam se ji je 19. marca 1942 posrečilo pobegniti. Pri pobegu ji je pomagal Martin Simčič.

Po neuspehli poskusih reševanja drugih obtožencev so prišli v zapor še vosovca Kalman in Jožef Hodošek, ki sta poskušala iz policijskega zapore rešiti Toneta Tomšiča, in Martin Simčič.

Vojaško vojno sodišče je razpisalo za 15. maj 1942 proces proti skupini osmih obtožencev pod obtožbo:

- a) Tone Tomšič, Vida Tomšič, Pepca Kardelj in Miha Marinko so bili obtoženi prevratne propagande za nasilno spremembo politične in družbene ureditve države;
- b) pripadnosti prevratni organizaciji;
- c) Tone Tomšič je bil obtožen še posebej kot pobudnik in organizator;
- č) ponarejanja listin;
- d) Kalmana in Jožeta Hodoška za poskus reševanja zaprtega Toneta Tomšiča;
- e) Martina Simčiča, ker je omogočil beg Mici Šlander iz civilne bolnišnice v Ljubljani.

Branilci dr. Ettore Borzatti, dr. Andrej Druškovič in odvetnik Jakov Petrovič so se opirali na vsa pravna sredstva za čim milejšo obsodbo, da bi obtožencem ohranili življenje. Centralni komite Komunistične partije Slovenije je zbral denar za plačilo odvetnikom in za podkupovanje pri najvišjih vojaških oblasteh v Ljubljani in v Rimu.

Proces proti skupini Toneta Tomšiča je trajal dva dneva. Dne 16. maja 1942 je predsednik sodišča polkovnik Ettore Giacomelli razglasil sodbo: Tone Tomšič je bil obsojen na smrtno kazen, Vida Tomšič na triindvajset let zaporne kazni, Pepca Kardelj na osemnajst let, Miha Marinko na trideset let,

⁴ Vera Hutař: Zločin brez primere. Revija Borec, št. 3 in 4/1980.

Kalman in Jožef Hodošček na pet let in Martin Simčič na leto dni zaporne kazni.

Podkupovanja in posredovanja pri najvišjih vojaških in cerkvenih oblasteh, da bi Toneta Tomšiča rešili smrti, niso pomagala. Odvetniku dr. Ettoreju Borzattiju ni uspelo s podkupovanjem pri višjih sodnih vojaških oblasteh, vatikanskemu škofu dr. Luigiju Fogarju pa ne s posredovanjem pri Mussoliniju.

Toneta Tomšiča so črnosrajčniki ustrelili 21. maja 1942 v Gramozni jami.

Mico Šlander je vojaško vojno sodišče 25. avgusta 1942 v odsotnosti obsodilo na trideset let zaporne kazni.

Drugi proces proti Iztoku Žagarju

Zanimiv je bil izid ponovnega procesa proti Iztoku Žagarju, ki je že bil pod ilegalnim imenom Jože Koželj obsojen na do smrtno zaporno kazen v Serčerjevem procesu 16. decembra 1941. Kazen je prestajal v kaznilnici v Aleksandriji v Italiji.

Ko je italijanska policija aretirala njegovo mater Pepco Žagar, so pri preiskavi našli pisma Jožeta Koželja in so ga takoj poistovetili z njenim sinom Iztokom. Po hudem zaslišanju je mati priznala, da je to njen sin, zato ga je policija spet pripeljala v Ljubljano in ga predala vojaškemu vojnemu sodišču. (Prim. pismo Josipine (Pepce) Žagar odvetniku dr. Mironu Bleiweisu z dne 2. maja 1942.)

Spoštovani gospod doktor!

Podpisana Žagar Josipina sem mati Žagarja Iztoka, ki ste ga Vi zagovarjali pod imenom Koželj Jože. Sedaj bodo mojega sina pripeljali nazaj iz Italije, zato Vas prosim, če bi ga zopet vzeli v zaščito. Sporočite mi, če ste to pripravljene storiti. Prilagam Vam podpis za pooblastilo, ako bi ga rabili.

Z odličnim spoštovanjem.

*Josipina Žagar,
sodni zapori
Miklošičeva 9*

Iztok Žagar je bil ponovno zaslišan pri preiskovalnem sodniku. Obtožbo pod točko a) ponarejanja listine osebne istovetnosti pod imenom Jože Koželj je priznal, pod točko b) prevratnega združevanja in pod točko c) prevratne propagande pa odločno zanimal.

Razprava je bila določena za 3. junij 1942. Sodišče je izreklo kazen: za obtožbo pod točko a) ga je obsodilo dodatno k do smrti zaporni kazni še na dve leti zavora, pod točkama b) in c) pa ga je oprostilo zaradi pomanjkanja dokazov.

Nekaj dni po sodbi so obsojenca poslali v težji zapor v Italiji, v Mastio di Volterra. (Prim. pismo Iztoka Žagarja z dne 2. novembra 1942 odvetniku dr. Mironu Bleiweisu – prevod iz italijanščine.)

Spoštovani gospod doktor,

sporočam Vam, da sem spet premeščen, in sicer v Volterro. Sem zdrav in počutim se popolnoma dobro. Upam, da ste prejeli moje priporočeno pismo iz Spoleta.

Danes Vas spet prosim za nekaj, kar boste zagotovo naredili če Vam bo mogoče. Moja mama in sestre so mi pisale, da niso še ničesar prejele iz Ljubljane in da so se znašle v stiski, ker nimajo nič denarja. Zato Vas v imenu moje mame prosim, če Vam je mogoče napraviti nekaj, kar je potrebno, da bodo prejele denar. Mamin naslov se glasi: Mikluš-Žagar Josipina, Casa penale femminile, Fossombrone, Pesaro.

Potem Vam sporočam še nekaj. Pred nekaj dnevi se je vrnil domov v Ljubljano Darko Derenda. Ker nima stikov s svojimi sorodniki, Vas prosim, da sporočite mojim sorodnikom, da mu pomagajo. Povejte jim, da jih prosim jaz, ker je dober deček. Prosim Vas, gospod doktor, obvestite gospoda Edvarda Goršiča, Tyrševa 24, da se tudi Zlatko Pavlica nahaja v Volterri in ga prosi, da mu kaj pošlje.

V upanju, da boste to uredili, Vas pri srčno pozdravljam

*Vaš hvaležni
Iztok Žagar*

Odvetnik Jakob Petrovič je požrtvovalno prevzemal obrambo najtežjih primerov pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem, za katere ga je pooblastila Osvobodilna fronta. V ospredju so ostali trije procesi, na katerih so bile obtožene ženske in je bila zanje predlagana smrtna kazen. Kot zagovornik je govoril s polnim prepričanjem in trkal na človeška čustva sodnikov.

Proces proti Žagarjevi skupini

Na procesu 29. junija 1942 je bilo dvajset obtožencev iz Žagarjeve skupine in še dva obtoženca v odsotnosti. Med njimi je bilo petnajst žensk, ki so nosile glavno težo obtožbe. Sodišče jim je sodilo zaradi aktivne udeležbe v prevratniškem gibanju, zaradi sovražne propagande, ponarejenih legitimacij, štamplik in tiskovin. Pepca Žagar je bila obtožena organiziranja narodnoosvobodilnega boja, zato je vojaški tožilec predlagal zanjo smrtno kazen.

Skupino so branili odvetniki Jakov Petrovič, dr. Miron Bleiweis in dr. Igo Gruden. Jakov Petrovič je po izrečenem predlogu smrtne kazni prevzel obrambo za Pepco Žagar. Kot Hvaran je od mladosti dobro govoril italijansko. Bil je srčen človek, dober pravnik in predan OF. Obrambo je vodil v duhu človečnosti in čustev, in to je najbolj vplivalo na italijansko miselnost. Govoril je tako pretresljivo, da so poslušalci v dvorani, ki so razumeli italijansko, imeli solze v očeh. S svojim govorom je dosegel, da je sodišče izreklo Pepci Žagar zaporno kazen trideset let težke ječe, proti drugim obtožencem pa večje ali manjše zaporne kazni. (Prim. izjave Jožefe Žagar, Danice Žagar-Bavcon in Savice Žagar-Hočvar**** o obrambi odvetnika Jakova Petroviča pred italijanskim vojaškim sodiščem.)

Proces proti Tjaši Pustoslemšek

Na Debelem vrhu na Dolenjskem se je 30. julija 1942 vnel boj med partizani in pri-

padniki regimenta Granatieri di Sardigna. Po končanem boju so vojaki zajeli enaindvajsetletno študentko Tjašo Pustoslemšek. V rokah je imela puško in bombe. Takoj so jo zaslišali in nato predali vojaškemu vojnemu sodišču. Obtožena je bila napada na varnost države, prevratne združbe, oborožene vstaje, napada na življenje pripadnikov italijanske vojske in posesti puške in bomb.

Na procesu 12. septembra 1942 je po zaslišanju obtoženke pred sodniki vojaški tožilec predlagal smrtno kazen za navedene obtožbe.

Obtoženko je branil odvetnik Jakov Petrovič. Že v naprej je vedel, da bo moral biti hud boj z vojaškimi sodniki in tožilecem, čeprav je bila ženska. V obrambni govor je vložil ves trud, da je končno dosegel izrek dosmrtno zaporne kazni.

Proces proti Zorki Okretič

Podoben primer je bil proti obtoženi partizanki Zorki Okretič, ki je 28. septembra 1942 stala pred vojaškimi sodniki z obtožbo, da je pripadnica oborožene tolpe s posestjo orožja in nabojev. Tožilec je predlagal smrtno kazen. Branil jo je odvetnik Jakov Petrovič, ki je dosegel dosmrtno zaporno kazen.

Dan za dnem so se pred vojaškim vojnim sodiščem v Ljubljani vrstili novi in novi primeri. Terjali so vse moči in prizadeva-

IZJAVA

Podpisana Žagar Jožefa, Bavcon-Žagar Danica in Hočvar-Žagar Savica, izjavljamo sledeče:

Pokojnega tovariša dr. Petrovič Jakoba poznamo iz prvih let NOB, ko je kot odvetnik na takratnem italijanskem vojnem sodišču v Ljubljani zagovarjal na procesih borbe in aktiviste NOB. To dolžnost je opravljal organizirano po nalogu Osvobodilne fronte. Na procesu dne 29. julija 1942 pred italijanskim vojaškim sodiščem je branil tudi nas po nalogu Osvobodilne fronte. Posebej moramo poudariti, da nas je branil s polnim prepričanjem in prizadetostjo. S svojo obrambo pred sodiščem je nam vsem mnogo pomagal, predvsem pa je dosegel, da so predlog za smrtno kazen za Žagar Jožefo spremenili v kazen 30 let težkega zapore.

Vemo tudi, da je z enako zavzetostjo branil tovarišico Kardelj Pepco in druge znane borbe in aktiviste.

Ves čas po osvoboditvi je bil zavesten in aktiven delavec v OF. Njegova prehitra smrt maja 1949 je brez dvoma bila posledica prekomernega dela. Zapustil je štiri otroke in bolno ženo. Trije otroci študirajo, od teh dva na univerzi, eden je v gimnaziji, najmlajši pa preide s prihodnjim letom v gimnazijo. Nobeden od otrok ne prejema štipendije.

Razumljivo je, da samo od materinih dohodkov težko živijo. Zato predlagamo, da se tov. Petrovič zvišajo dohodki.

Ljubljana, dne 15. aprila 1956

(Bavcon-Žagar Danica, l. r.)

nja branilcev, ki so jih vložili v odgovorno delo obrambe in reševanj obtoženih življenj. Odvetnika Jakov Petrovič in dr. Miron Bleiweis sta vsak dan znova pokazala pripadnost narodnoosvobodilnemu boju in s svojim plemenitim nastopom zavzemala pravilno stališče aktivista Osvobodilne fronte pred italijanskim okupatorjem.

Procesa proti ujetima partizanoma

Odvetnik dr. Miron Bleiweis se spominja dveh primerov obrambe pred tribunalom, ki ponovno pričata, da so italijanski sodniki kdaj pa kdaj dopuščali, da so slovenski odvetniki vplivali na izrek sodbe. Bili so nečimrni in domišljavi in so radi slišali kakšno pohvalo.

Pred sodnim zborom je stal partizan, ki se je z orožjem zoperstavil italijanski koloni. Ležeč v zaklonu za skalo je streljal proti italijanskim vojakom. Ko mu je strelivo pošlo, so se mu vojaki približali in proti njemu vrgli ročno bombo. Močno ranjenega so ga ujeli in ga, ko je ozdravil, postavili pred vojaško vojno sodišče. Dokazano je bilo, da je partizan streljal na pripadnike italijanskih oboroženih sil, zato mu je po Mussolinijevem razglasu z dne 3. oktobra 1941 grozila smrtna kazen.

Pred sodiščem je bil kot priča zaslišan tudi vojak, ki je zajel partizana.

Branilec je bil dr. Bleiweis. V obrambnem govoru je poskušal izkoristiti slabosti Italijanov in je med drugim rekel:

»Ta italijanski vojak, ki je premagal partizana, je imel vso pravico ubiti nasprotnika, ki je streljal nanj. V svoji rimski velikodušnosti zmagovalca pa tega ni storil, torej tudi sodišče ne more zanikati dejanja tega hrabrega vojaka in obsoditi partizana na smrt, saj mu je ta ponosni borec podaril življenje.«

Sodišče je obsodilo partizana na dosmrtno ječo.

Nenavaden je bil tudi primer ranjenega partizana, ki ga je okupatorjeva vojska ujela v Cerknici. Partizan je bil hudo ranjen in ni bil sposoben hoditi, zato je ves čas, ko je bil v sodnem zaporu, ležal v bolniškem oddelku. Dr. Bleiweis je po preučitvi dokaznega gradiva odšel k obtožencu v zapor, da bi se z njim dogovoril za obrambo. Iz spisa je razbral, da je bil partizan ujet v medsebojnem streljanju, zato mu je grozila smrtna kazen. Svetoval mu je, naj čim dlje ostane v poste-

lji. S tem je hotel zavleči nadaljevanje sodnega postopka in doseči kako drugo rešitev.

Vojaško vojno sodišče je nekajkrat razpisalo obravnavo zoper ranjenega partizana, toda ker ta ni mogel hoditi, je moralo proces odložiti.

Tedaj se je zgodilo nekaj, česar dr. Bleiweis nikakor ni pričakoval. Referent sodnega senata ga je poklical v svojo pisarno na pogovor. Zaupno mu je povedal, da ves senat vojaškega vojnega sodišča s častno besedo jamči, da partizana ne bodo obsodili na smrt, če privoli, da se razprava zoper njega vseeno začne.

Dr. Miron Bleiweis je bil v hudih dvomih, premišljeval je, ali naj verjame besedam italijanskega oficirja. Tehtal je možnosti s človeškega in pravnega stališča. Če se zane za dano častno besedo, bo morda obtoženemu partizanu le rešil življenje. Po preudarnem premisleku se je odločil in naslednjega dne pristojnemu referentu vojaškega vojnega sodišča pritrdilno odgovoril. Ta je ponovno razpisal razpravo.

V spremstvu straže je dr. Bleiweis odšel v sodne zapore k partizanu. Ko je skupina šla čez jetniško dvorišče in so zaporniki videli, koga peljejo karabinjerji, je po zaporu završalo:

»Doktorja Bleiweisa so aretirali!«

Po hodnikih in stopniščih je branilec prišel do ranjenega partizana. Ta je še vedno ležal v bolniški sobi. Povedal mu je, kaj so obljubili sodniki, in mu svetoval, naj se udeleži razprave, vendar naj se dela, da ne more hoditi. Partizan je zaupal svojemu branilcu. Na nosilih so ga odnesli v porotno dvorano.

Obsojen je bil »samo« na dosmrtno ječo.⁵

Proces proti šestim članom športnega kluba Ilirija

Šest članov športnega kluba Ilirija v Ljubljani je bilo obtoženih prevratne združbe po členu 4, prevratne propagande po členu 5 in udeležbe pri oboroženi tolpi po členu 16 Mussolinijevega razglasu z dne 3. oktobra 1941. Po členih 4 in 16 je bila zagrožena smrtna kazen.

Na procesu, ki je bil 7. julija 1942, je vseh šest obtožencev branil odvetnik dr. Miron Bleiweis. S svojimi izvajanji in dokazovanji je dosegel, da so bili obsojeni le na zaporne kazni: Marjan Magušar, Franc Pribošek in

Albert Madon na deset let, Ančka Pribošek in Ada Sket na dvajset let in Bojan Šega na sedemindvajset let zaporne kazni, medtem ko sta bila odsotna Branko Ziherl in Viktor Kurnik obsojena na dosmrtno ječo. (Prim. zahvala športnega kluba Ilirija dr. Mironu Bleiweisu za obrambo njihovih članov.)

Spoštovani gospod doktor!

Upravni odbor našega kluba si Vam dovoljuje tem potom izreči globoko zahvalo za Vaš trud, ki ste ga imeli kot branilec naših članov Šege, Priboškove, Ske-tove, Priboška, Madona in Magušarja v procesu pred italijanskim vojaškim sodiščem prejšnjega meseca v Ljubljani.

Posebno se Vam zahvaljujemo, da ste izvolili prevzeti to funkcijo brezplačno.

Izvolite prejeti izraz našega odličnega spoštovanja in Vas pozdravljamo z iskrenimi sportnimi pozdravi!

*Predsednik:
dr. Laoajne l. r.*

*Glavni tajnik:
dr. Nagy l. r.*

Proces proti viškim aktivistom Osvobodilne fronte

Tudi skupina aktivistov OF z Viča, ki jo je italijanska policija aretirala spomladi

1943, je 19. julija 1943 stala pred vojaškim vojnim sodiščem pod obtožbo po členih 4 in 16 Mussolinijevega razglasa. Spričo teže kaznivih dejanj jim je grozila smrtna kazen. Tudi te je branil odvetnik Jakov Petrovič, ki je za petintrideset obtožencev dosegel dosmrtno in manjše zaporne kazni. (Prim. izjava Staneta Kovača***** o delovanju odvetnika Jakova Petroviča.)

Proces proti 26 kolizejcem

Med italijansko okupacijo so se dan za dnem vrstile racije, aretacije in preiskave po hišah. Karabinjerji so preiskovali stanovanja, kleti, delavnice in podstrešja. Decembra 1942 so preiskovali kolizej na Gosposvetski 13 in na podstrešju našli skladišče orožja, bomb, nabojev in drugo opremo za partizane. Takoj so aretirali 26 prebivalcev kolizeja in jih obtožili prevratne propagande, prevratne združbe, sodelovanja z oboroženo tolpo in posesti orožja.

Dne 20. februarja 1943 je bil pred vojaškim vojnim sodiščem proces proti 26 obtožencem iz kolizeja. Branili so jih odvetniki Jakov Petrovič, dr. Josip Kamušič, dr. Miron Bleiweis in dr. Viktor Vovk. Čeprav je obtožence bremenila huda obtožba, ki je terjala smrtno kazen, jih je po obrambi za-

⁵ Dr. Miron Bleiweis, prav tam.

IZJAVA

Podpisani Stane Kovač, nosilec Partizanske spomenice 1941, potrjujem hrabro sodelovanje dr. Jakova Petroviča, odvetnika v Ljubljani, za cilje OF in NOB, ko je, med drugimi, tudi v mojem primeru in primerih Toneta Tomana ter Jožice Simončič roj. Toman neustrašno prevzel in vodil obrambo.

Vsi trije smo bili vodilni aktivisti OF od 1941 in končno, na podlagi izdaje in v težkih ilegalnih razmerah, bili aretirani od italijanskega okupatorja v marcu in aprilu 1943. Obdolženi illegalnega in subverzivnega političnega delovanja proti okupatorju in za OF, smo bili postavljeni pred italijansko vojaško vojno sodišče v Ljubljani in vključeni v takozvani viški proces koncem julija 1943.

Ko smo se po ilegalnih kanalih iz zaporov Ljubljanskega sodišča obrnili na dr. Jakova Petroviča s prošnjo, naj prevzame našo obrambo, je brez oklevanja sprejel predlog in podvzel vse potrebno za zagovor pred vojaškim sodiščem. O sedaj že pokojnem dr. Jakovu Petroviču smo vedeli, da je odličen in izredno požrtvovalen zagovornik aktivistov OF v številnih procesih, ki so v času okupacije potekali pred italijanskim vojnim sodišču v Ljubljani.

Vsi trije: Stane Kovač-Polde, Simončič Jožica roj. Toman-Aleksandra in Toman Tone-Savo, smo se zavedali, da nam na procesu grozi najtežja obsodba. Zato je imel odvetnik dr. Jakov Petrovič, kot zagovornik, težko in delikatno nalogo, ki jo je odlično opravil in po mojem mnenju veliko pripomogel, da ni bila izrečena najhujša kazen in smo bili vsi trije obsojeni samo na dosmrtno ječo, kar je v tistih časih pomenilo ohraniti življenje.

V hvaležen spomin moram ponovno povdariti, da je pokojni dr. Jakov Petrovič v najusodnejšem času boja za domovino zastavil vse svoje moči in strokovne sposobnosti v obrambo aktivistov OF. Z opisanim ravnanjem in delom se je dr. Jakov Petrovič častno vključil v hrabro delo osvobodilnega boja v Sloveniji.

Ljubljana, 18. februarja 1985

(Stane Kovač, l. r.)

govornikov sodišče obsodilo na kazen od petih let do dosmrtnega zapora.

Ko je predsednik sodišča bral sodbo, so se obsojenci smejali. Italijanskim sodnikom ni bilo jasno, zakaj se smejejo, zato so dr. Bleiweisa spraševali, zakaj se tako obnašajo. Seveda je bil v zadregi za odgovor. Rekel jim je, da obsojenci računajo na pomilostitve po vojni in da tudi odvetniki računajo na pomilostitve po »končni zmagi«. Ni pa povedal, na katero zmago misli.

Prežihov Voranc pred tribunalom

Januarja in februarja 1943 so agenti italijanske policije v Ljubljani aretirali 19 aktivistov Osvobodilne fronte. Med njimi je bil Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, ki sta ga že dalj časa zasledovala italijanska policija in nemški gestapo. Osemnajst preiskovancev iz te skupine so zaprli v šempeterske zapore in jih zaslilišali, 25. marca 1943 pa so jih predali vojaškemu vojnem sodišču in jih premestili v sodne zapore na Miklošičevi 9.

Lovro Kuhar je bil zaprt v kleti policijskih zaporov na Bleiweisovi cesti, kjer so ga zaslilišali 24. januarja in 10. februarja 1943. V začetku aprila ga je policija predala vojaškemu vojnemu sodišču in ga premestila v šempeterske zapore. V tem času od 14. do 16. aprila 1943 so Lovra Kuharja zasliliševali preiskovalni sodniki na vojaškem vojnem sodišču, nato pa od 9. do 15. maja 1943 še nemški gestapo. Dne 27. maja 1943 so Lovra Kuharja premestili v sodne zapore. Tam ga je preiskovalni sodnik vojaškega vojnega sodišča ponovno zasliliševal 1. junija in 2. avgusta 1943. Vsega skupaj je bil Kuhar zaslilišan trinajstkrat.

Sodišče je razpisalo proces na 23. avgusta 1943. Šele takrat je Slovenska narodna pomoč OF zaprosila za obrambo odvetnika Jakova Petroviča za vseh 19 obtožencev. Ker vseh ni zmožal braniti, sta si jih po dogovoru razdelila z odvetnikom dr. Mironom Bleiweisom in pritegnila k obrambi še druge branilce.

Ko so odvetniki prejeli pooblastila od obtožencev, so imeli možnost vpogleda v kazenski spis, ki je nosil registrsko številko TMG 990/43. Vsi so bili obtoženi prevratne združbe in propagande, Lovro Kuhar pa še ponarejanja osebnih dokumentov.

Za prepisovanje zasliliševanj in študij spisa je bil čas kratko odmerjen. Treba je bilo

pohiteti. Odvetniške uradnice so si razdelile sodni spis in hitele s prepisovanjem. Odvetniki so se skrbno pripravili za obrambo obtožencev. Temeljito so preštudirali gradivo za obrambo.

Razprave, ki je bila določena na 23. avgust 1943, ni bilo. Tudi ponovno razpisana razprava za 26. avgust je bila preložena na nedoločen čas. Proces proti Lovru Kuharju in 18 soobtožencem se ni nikdar vršil.

* * *

Že avgusta 1943 so začeli izrekati milejše kazni ali celo oprostitev. Zdelo se je, da so upoštevali navedbe branilcev. To je odsevalo tudi v izreku sodb.

Bogomilin proces

Med zadnjimi procesi, konec avgusta 1943, je sodišče sodilo 54 aktivistom iz Rožne doline. Obtoženi so bili prevratne združbe po členu 1 in 4, oboroženega odpora po členu 3 in prevratne propagande po členu 5 Mussolinijevega razglasa z dne 3. oktobra 1941.

Proces, ki se je imenoval Bogomilin po glavni obremenilni priči, je trajal tri dni, od 30. avgusta do 1. septembra 1943. Med obširnim zasliliševanjem na kvesturi in pred sodiščem je Bogomila Zupan navedla podatke o organizaciji Osvobodilne fronte in njenih funkcionarjih v Rožni dolini. To je povzročilo številne aretacije aktivistov Osvobodilne fronte. Aktiviste so na kvesturi zasliliševali pod pritiskom. Med procesom se je zasliliševanje ponovilo, tako da si je branilec dr. Miron Bleiweis v svojem razpravnem zapisniku narisal tabelo ustroja Osvobodilne fronte. (Prim. osnutek ustroja Osvobodilne fronte – glej stran 518.)

Obtožene so branili odvetniki dr. Andrej Druškovič, dr. Josip Kamušič, Jakov Petrovič, dr. Viktor Vovk, dr. Miron Bleiweis, dr. Boris Puc in dr. Anton Švigelj. Slednja sta dva obtoženca posebej zaprosila za obrambo, čeprav navadno nista branila pred italijanskim sodiščem. Obramba se je opirala na dejstvo, da so bili obtoženci na kvesturi prisiljeni priznati nekatere obtožbe in da Zupanova ni zanesljiva opora za sodbo.⁶

Po posvetovanju sodnega zbora je predsednik sodišča izrekel 24 oprostitev in 29 zapornih kazni od dveh do dvanajst let, medtem ko je bila Bogomila Zupan obsojena na

štirinajst let zaporne kazni. (Prim. prva stran beležke o predlaganih in izrečenih kaznih Bogomilnega procesa – glej stran 519.)

KAPITULACIJA ITALIJE IN NOVA OKUPACIJA

Ob kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 je italijansko vojaško vojno sodišče prenehalo soditi aktivistom OF in partizanom. Obsojenci, ki jih še niso bili odpeljali v zapore v Italijo, in drugi preiskovanci so še ostali v zaporih okrožnega sodišča na Miklošičevi cesti in čakali na nadaljnjo usodo.

Kapitulacija Italije je ljubljanskim aktivistom Osvobodilne fronte slovenskega naroda prinesla nove skrbi. Kaj bo z jetniki v sodnih zaporih in v zaporih v Italiji. Jetniški aktiv OF v sodnih zaporih je bil pripravljen, da pomaga pri pobegu političnih jetnikov iz zaporov. Posebno pa je hotel pomagati pri pobegu »najtežjega« jetnika, slovenskega pisatelja Prežihovega Voranca. Jetniški aktiv Osvobodilne fronte je pripravil načrt, ki pa ni uspel.

Dne 9. septembra 1943 so prišli nemški gestapovci. Takoj so odšli do celice, kjer je bil zaprt Lovro Kuhar – Prežihov Voranc. Naročili so mu, naj se napravi. Takoj so ga odpeljali iz jetnišnice.

Še istega dne so Lovra Kuharja pripeljali v Begunje. Tam so ga videli ljudje, ki so pred gradom, ki je služil za zapore, čakali, da oddajo pakete za svoje in aktiviste Osvobodilne fronte. Videli so, da je s kamiona zlezel čokat človek v obleki, kakšno so nosili gozdarji ali lovci. Na rami je imel obešeno brzostrelko s cevjo navzdol. Nekateri so ga spoznali. Nemci so hoteli pokazati Slovencem, da so ga ujeli kot partizana.⁷

Dne 29. septembra 1943 so Lovra Kuharja odpeljali v nemško koncentracijsko taborišče.

Po reviziji kazenskih spisov na italijanskem vojaškem vojnem sodišču so 18 drugih obtožencev iz Prežihovega procesa opustili in jih izpustili 13. oktobra 1943.

Nemški okupator je zasedel vse sodno-pravne ustanove in jetnišnico, v kateri je gospodaril zloglasni Simon. Pooblaščenca

za sodno upravo je imenoval višjega sodnega svetnika dr. Kurta Messinerja, ki je bil predsednik »posebnega sodišča za sojenje komunističnih elementov« na Gorenjskem. Dr. Kurt Messiner je odredil revizijo vseh še neresenih spisov italijanskega vojaškega vojnega sodišča.

Dr. Messiner je prepustil revizijo kazenskih spisov sodnikom okrožnega sodišča z utemeljitvijo, da je veliko ljudi prišlo v italijanske zapore brez utemeljenega razloga. Slovenski sodniki Jože Baričević, Ivan Brelih, dr. Jakob Svet in še nekateri drugi so izkoristili priliko in ugodno reševali italijanske sodne spise. O vsakem zaporniku so napravili poročilo, ki naj bi čimbolj prikazalo nedolžnost obtožbe s predlogom, naj se ustavi kazenski postopek zoper obtožene. S tem so zavedni sodniki dosegli čimveč izpustitev iz jetnišnice.

Pri tem delu pa jih je oviral sodnik okrožnega sodišča dr. Edvard Vračko, ki je bil zagrizen nasprotnik Osvobodilne fronte. Vendar je sodnikom, ki jim je bila zaupana revizija, uspelo, da so v nekaj skupinah dosegli izpustitev okoli šeststo pripornikov. Vsi izpuščenici so se takoj vključili v delo pri OF, veliko pa jih je odšlo k partizanom.

V narodnoosvobodilno vojsko so odšli nekateri odvetniki in tudi večina odvetniških in notarskih pripravnikov, ki so bili organizirani pri desetinah Narodne zaščite. Med njimi so bili Jernej Stante, dr. Darko Černež, dr. Heli Modic, dr. Lev Svetek, dr. Vlado Vavpetič, dr. Žiga Vodušek in drugi.⁸

DELO ODVETNIKOV IN ZASTOPANJE PRED DOMOBRANSKIMI IN NEMŠKIMI OBLASTMI

Po kapitulaciji Italije je postal položaj bistveno težji. Domobranska policija je bolj poznala Slovence in tudi vedela za pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja. Zato je bilo veliko težje kaj napraviti za naše ljudi, ki so se znašli v zaporih in pa tudi za tiste, ki so ostali v zaporih še od italijanske okupacije. Tiste, ki jih slovenski sodniki niso uspeli rešiti z revizijo kazenskih spisov,

⁶ Odvetniški spisi iz pisarne dr. Mirona Bleiweisa.

⁷ Pogovor z zgodovinarico Ivko Križnar, ki je takrat čakala pred gradom v Begunjah.

je nemški okupator poslal s transportom v koncentracijska taborišča v Nemčiji.

Nemški okupator in domobranska policija sta kmalu po kapitulaciji Italije začela zapirati pripadnike OF. Spet so se oglašali sorodniki zaprtih in odposlanci Slovenske narodne pomoči za posredovanja na policiji, da bi zvedeli, kje se zaprti nahajajo in česa jih dolžijo. Odvetnika dr. Ljuba Prenner in dr. Miron Bleiweis sta začela posredovati pri policiji, vendar nista dosti uspela.

Takratni policijski ravnatelj dr. Lovro Hacin ju je pozval. Ko sta se zglasila pri njem na policiji, jima je zagrozil, da ju bo takoj aretiral, če bosta karkoli napravila proti »novemu redu« s tem, da bi zastopala nasprotnike tedanjega nemško-domobranskega režima in zanje posredovala. Kljub grožnjam sta vseeno hodila na policijo in posredovala, kolikor se je dalo. Že s tem sta dosegla uspeh, če sta zvedela, kje se zaprti aktivisti nahajajo in česa jih obtožujejo, da sta lahko obvestila sorodnike in obveščevalno službo Osvobodilne fronte.

KAKO SO REŠEVALI ZAPORNIKE IN INTERNIRANCE IZ ZAPOROV V ITALIJI

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 so sorodniki zapornikov in internirancev iskali možnost, kako svojem vrniti prostost. Tudi člani Slovenske narodne pomoči so se pridružili akciji reševanja obsojenih aktivistov OF in partizanov, internirancev in vojnih ujetikov.

Spet so trkali na vrata odvetnikov in prosili za pomoč. Sprva ni bilo mogoče ukreniti nič.

Ko je bila končana revizija nerešenih kazenskih spisov italijanskega vojaškega vojnega sodišča, je pooblaščenec za sodno upravo dr. Kurt Messiner začel pregledovati spise obsojenih pripadnikov OF in partizanov, ki so bili zaprti v Italiji.

Odvetniki so zvedeli, da je nemški pooblaščenec pripravljen razveljavljati sodbe italijanskega vojaškega vojnega sodišča, zato so že v prvih dneh oktobra 1943 začeli naslavljal nanj predloge za ponoven pregled sodnih spisov in razveljavitev zapornih kazni političnih obsojencev. Prošnje so podpisovali sorodniki zapornikov ali aktivisti Osvobodilne fronte za ilegalne zapornike.

Najbolj aktivni odvetniki pri tem so bili Jakov Petrovič, dr. Ljuba Prenner in dr. Miron Bleiweis. Večina obsojencev in internirancev je bila s podeželja. Njihovi svojci niso bili seznanjeni z akcijo za izpustitev na prostost. Zato je predsednik Advokatske zbornice dr. Janko Žirovnik dal pobudo Pokrajinski upravi v Ljubljani, da je o tej možnosti reševanja naših ljudi obvestila vse občinske urade v Ljubljanski pokrajini. Prošnje so kar deževale na Advokatsko zbornico. Ta jih je dodeljevala v rešitev raznim odvetnikom, največ pa branilcem pred bivšim italijanskim vojaškim vojnim sodiščem.

Novembra 1943 je nemška komisija za pregled sodb italijanskega vojaškega vojnega sodišča prepustila reševanje prošelj slovenski komisiji za likvidacijo italijanskega vojaškega vojnega sodišča. Ta je do poletja 1944 večinoma ugodno reševala prošnje in razveljavljala kazenske sodbe tega sodišča.

Uprava pristojne domobranske policije v Ljubljani je tudi zahtevala, da prosilec vložijo prošnjo za izstavitve potrdila oziroma izjave, da policija nima pomislekov proti vrnitvi bivših obsojencev.

Taka potrdila so zbirali aktivisti OF. Potovali so po Italiji od mesta do mesta, od zapore do zapore. Osvobodilna fronta je to zahtevno nalogo zaupala Francki Potnik, Avgustu Durjavi, Jožetu Okretiču, Francki Ovsenjak in še nekaterim drugim aktivistom.

Upravniki zaporov in taborišč v Italiji takih potrdil niso šteli za polnomočna in na njihovi podlagi niso hoteli izpustiti zapornikov. Zahtevali so dokumente tistega, ki je v Italiji predstavljal oblast, in ta je takrat bila nemška. Zato so odposlance Osvobodilne fronte napotili v večja mesta, v Firence, Verono, Padovo, Benetke in Pesaro, v katerih je imela sedež nemška policijska oblast (na primer der Befehlshaber der Sicherheitspolizei in des SD in Italien – Aussenkommando Florenz). Ta je nato izdala potrdilo za izpustitev zapornika in tega so upravniki italijanskih zaporov šteli za verodostojnega.

Odposlanci Osvobodilne fronte iz tako imenovane Ljubljanske pokrajine in tudi s Primorske so večkrat prihajali brez ustreznih dokumentov in poskušali doseči razumevanje pri nemških oblasteh. To se jim je nekaj časa tudi posrečilo. Počasi pa so Nemci začeli ugotavljati, da ljudje prihajajo samoiniciativno, brez pravih dokumentov

in potrdil zakonite institucije. Zato so postali do odposlancev OF nezaupni. Nič več jim niso hoteli izdajati dovoljenj za izpustitev zapornikov na podlagi seznamov, ki so jih prinesli iz Ljubljane.

AKCIJE SLOVENSKEGA RDEČEGA KRIŽA

Pred okupacijo Jugoslavije je bil Rdeči križ v Ljubljani sestavni del jugoslovanskega Rdečega križa. Po prihodu Italijanov do kapitulacije Italije je deloval kot podružnica italijanskega Rdečega križa. Predvojni predsednik Rdečega križa v Ljubljani odvetnik dr. Oton Fettich se je moral umakniti z vsemi odborniki in uslužbenci.

Po odhodu Italijanov pa je bivši predsednik Rdečega križa dr. Fettich z bivšimi odborniki in tajniki ponovno organiziral delovanje Slovenskega Rdečega križa z vsemi pravicami in dolžnostmi.

Za uspešno delovanje je moral Slovenski Rdeči križ najprej pridobiti status in priznanje mednarodnega Rdečega križa. Za vsakim mednarodno priznanim Rdečim križem pa mora stati država. Tedaj je za Slovenskim Rdečim križem stala jugoslovanska država. To je sprejel na znanje tudi predstavnik mednarodnega Rdečega križa grof Sevis Salis v Rimu in o tem poročal na sedež mednarodnega Rdečega križa v Švico.

Predsednik Slovenskega Rdečega križa dr. Oton Fettich je 16. oktobra 1943 objavil poziv slovenski javnosti v dnevniku Slovenski dom. Vse bivše odbornike in druge sodelavce je pozval k sodelovanju.

Pod točko 1 je objavil, da je najnujnejša in najvažnejša naloga repatriacija, tj. informacijska služba in delo za vrnitev bivših vojnih ujetnikov, internirancev, konfinirancev, zapornikov in pogrešancev v domovino. Pozval je tudi prostovoljce, ki so bili pripravljeni reševati zapornike in internirance iz zaporov in taborišč v Italiji in posredovati za dovoljenja za izpustitev pri nemških oblasteh v Italiji.

Prostovoljni delegati Slovenskega Rdečega križa iz Ljubljane so dobili posebne izkaznice, da so se lahko v njegovem imenu

obračali na nemške oblasti, od katerih so potem dobili ustrezne dokumente.

Reševanje zapornikov in internirancev je trajalo od novembra 1943 pa do poletja 1944. Koliko trpljenja, nevarnosti in bolezní so prestali delegati Slovenskega Rdečega križa. Prometne težave, zastoji, bombardiranja in nagajanje upravnikov zaporov, to so bile ovire, ki so jih morali premagati pri opravljanju tega humanega dela. Upravniki italijanskih zaporov so zapornike premeščali v druge zapore, da bi jih delegati ne bili mogli rešiti. Tako jim je bilo onemogočeno delo. Zelo zamudno je bilo iskati zapornike, za katere so imeli seznam s potrdilom za izpustitev, po različnih zaporih.

Delegati Slovenskega Rdečega križa so bili priča obupnim razmeram, v katerih so živeli zaporniki. Ležali so na tleh na kupčku gnile slame, hrana je bila tako pomanjkljiva, da so umirali, podvrženi so bili mučenju itd.

Najhujša pa je bila tekma z nemškimi okupacijskimi oblastmi. Nemci so v Italiji našli nov vir delovne sile, politične zapornike, ki so jih s transporti pošiljali v Nemčijo na prisilno delo. Kjerkoli je nemški okupator našel politične zapornike, ki jih odposlanci Osvobodilne fronte in delegati Slovenskega Rdečega križa še niso utegnili rešiti, jih je nagnal v živinske vagonce, te zaplombiral in vlak poslal v Nemčijo – v Dachau in druga taborišča. Po sedmih dneh vožnje brez hrane in vode so naši ljudje trpeli naprej v nemških taboriščih. Le fizično močnejše so poslali na prisilno delo.

Medtem pa so domači izdajalci, med njimi so bili tudi nekateri rešeni bivši zaporniki, in nemška policija zasledovali vsak korak odbornikov in delegatov Slovenskega Rdečega križa v Ljubljani in izven nje. Nemci so zvedeli, da so se nekateri obsojenci, ki so bili spuščeni iz zaporov v Italiji, takoj uspešno vključili v narodnoosvobodilni boj.

Predsednika Slovenskega Rdečega križa dr. Otona Fetticha je 11. aprila 1944 zaslísal referent na upravi domobranske policije Pavel Rant in mu očital, da je posredoval za izpustitev Židov. Dr. Fettich mu je odgovoril, da je humana organizacija Rdečega križa poklicana in dolžna po svojih močeh po-

⁸ Stanko Osterc-Miha: Delovanje OF v ljubljanskih pravosodnih ustanovah in jetnišnici. Kronika revolucionarnih let 1941–1945 na terenu Dušana Turka-Duleta v Ljubljani. Ov. Uprli smo se ... Izdal Terenski odbor Dušana Turka-Duleta, Ljubljana, Miklošičeva 22. Ljubljana 1957.

magati vsem ne glede na vero, narodnost in raso. Ranta je tudi zanimalo, kdo je reševal zapornike iz italijanskih zaporov, kdo so delegati Slovenskega Rdečega križa, posebno pa, kdo so prvi vložili prošnje za razveljavitev sodb pri italijanskem vojaškem vojnem sodišču, kajti prav ti, ki so bili prvi izpuščeni iz zaporov, so najbolj odločni komunisti in so odšli k partizanom.

Na ta vprašanja je dr. Fettich odgovoril:

»V ostalem, kdo so bili delegati pri osvobajanju pripornikov iz zaporov in za koga so najprej intervenirali, bom podal pisno poročilo. Prav tako bom podal pisno pojasnilo o tem, koliko in kateri so bili priporniki, ki so bili izpuščeni, in sicer v prisotnosti delegatov Rdečega križa, a zanje ni bilo nikakega oprostilnega procesa v okviru Slovenskega Rdečega križa.«

Takega poročila dr. Fettich ni imel namena napisati in ga seveda ni nikoli napisal.

Vodja takratnega nemškega Rdečega križa v Ljubljani Sonderführer Dieux je že prej opozarjal predsednika slovenskega Rdečega križa dr. Otona Fetticha, naj opusti repatriacijo ljudi iz Italije. Njegovih nasvetov dr. Fettich ni upošteval, ampak je šel do skrajnosti. Imel je en sam human cilj: vsako rešeno življenje je dragoceno!

V času, ko je Ljubljana najbolj trpela pod domobranskim režimom in je najbolj potrebovala pomoč slovenskega in tudi mednarodnega Rdečega križa, ki bi bil lahko priskočil na pomoč z denarjem, obleko in zdravili, so nastopili izdajalci slovenskega naroda. Domobranska policija in nemške oblasti so 11. septembra 1944 aretirale vse odbornike Slovenskega Rdečega križa in delegate, ki so reševali zapornike in internirance iz zaporov in taborišč v Italiji, in jih poslale v nemška koncentracijska taborišča. V taborišču Dachau so umrli predsednik dr. Oton Fettich, prvi tajnik Jože Skalar, uradnik Oton Fink in odbornik Miroslav Gregorka.

ARETACIJA ODVETNIKOV V LJUBLJANI

Domobranska policija je vedno bolj sumila, da so ljubljanski odvetniki pripadniki Osvobodilne fronte. Jeseni 1944 je začela aretirati odvetnike. Veliko se jih je znašlo v zaporu. V nemško taborišče Dachau so odpeljali dr. Stanislava Lapajneto, dr. Viktor-

ja Mačka, Ludvika Filipeca, Viljema Muca, dr. Frana Novaka, dr. Dinka Puca, dr. Stan-ka Sketa in dr. Ivana Stanovnika, Stanka Tomšiča in dr. Stanka Tominška pa so pri-držali v Ljubljani.

Po aretaciji odvetnikov Viljema Muca in Stanka Tomšiča je Advokatska zbornica imenovala dr. Mirona Bleiweisa za pre-zvemnika njihovih pisarn. Dr. Bleiweis je kot prevzemnik pisarn, in da bi o aretaciji mogel obvestiti njune svojce, posredoval na policiji, češ da je dolžan vedeti, zakaj sta bi-la aretirana. Pa so ga zadržali na policiji. Za-sliševali so ga v posebni sobi, v kateri je na sredi stal stol, ob steni pa sta bili zofi, na ka-terih so sedeli policijski agenti, ki so bili po-klicani, da pretepajo osumljenca. Dr. Blei-weis je moral sesti na stol, z ruto so mu za-vezali oči. Pod močno razsvetljavo, ki ga je bodla v oči celo skozi ruto, ga je zasliševal komisar politične domobranske policije dr. Franc Mihelič. Najprej je hotel od njega iz-siliti priznanje, da je dajal prispevke za OF. Na to je dr. Bleiweis odgovarjal, da je dajal prispevke le za begunce, ki so prišli v Ljub-ljano.

Dr. Mihelič ga je opozoril, da o njem vse vedo in da naj se odloči ali za petdeset udar-cev ali pa za obešanje za eno uro. Pri obeša-nju so žrtvi zvezali roke na hrbtu in jo po-tegnili tako visoko, da se je le s prsti dotika-la tal.

Dr. Bleiweis je zasliševalcu odgovoril:

»Kot veste, je v srednjem veku inkvizi-cija obsojala čarovnice. Čeprav so inkvizi-torji vedeli, da čarovnic ni, so ženske z mu-čenjem prisilili, da so priznale, nato so jih zažgali na grmadi.

Povem vam, da v svojem življenju še ni-sem bil tepen, zato tudi ne garantiram, da bom zdržal vaše udarce ali obešanje, in da bom kaj priznal. Na enak način bi lahko iz-silili od mene priznanje, da sem ubil pape-ža, čeprav veste, da je to nemogoče.«

Zasliševalec je dr. Bleiweisa poslal do-mov.

Čez teden dni so ga ponovno aretirali in spet ga je zasliševal dr. Franc Mihelič v za-temnjeni sobi, le na pisalni mizi je bila pri-žgana namizna svetilka. Med zaslišanjem so policisti pripeljali odvetnika Stanka Tomšiča in ga soočili z njim. Stanko Tomšič je bil že takrat duševno in telesno povsem strt. Na njem so bili vidni znaki hudega muče-nja. Na obrazu je imel take podplutbe, da ni bilo niti koščka nepoškodovane kože. Dr.

Bleiweis je zadnji videl Stanka Tomšiča. Umorili so ga 4. maja 1945 na Turjaku. Med turjaškimi žrtvami sta bila tudi odvetniški pripravnik dr. Vito Kraigher-Stanko in študentka prava Neda Geržinič-Srna-Benjamin.

Po končanem zaslišanju domobranska policija ni vedela, pri čem je. Dr. Bleiweis se je pogumno zagovarjal.

Zasliševalcem je pojasnil, da le dela po starem jugoslovanskem zakonu o advokatih, ki še ni bil razveljavljen.

Odpeljali so ga v zapore na Poljanskem nasipu, kjer je kraljeval zloglasni Simon. Tam je srečal svojega dobrega prijatelja odvetnika dr. Stanka Tominška. Poslej sta skupaj s še osmimi zaporniki korakala po ljubljanskih ulicah. Iz prisilne delavnice na Poljanskem nasipu so jih nemški vojaki vodili skozi mesto včasih do vojaške bolnišnice v liceju na Bleiweisovi cesti, včasih v bolnišnico v Trnovo, včasih pa v vojno bolnico na Zaloški cesti. Zaporniki so pod stražo čistili nemške vojaške bolnišnice in opravljali v njih tudi druga dela.

Zavezniška letala so uničevala železniške proge v južni Evropi. Po 1. marcu 1945 okupator ni mogel več pošiljati transportov proti nemškim koncentracijskim taboriščem, zato je domobranska policija dr. Bleiweisa z drugimi zaporniki poslala v Ribnico na prisilno delo. Od tam se je vrnil 10. maja 1945.

SEZNAM ODVETNIKOV, ODVETNIŠKIH IN NOTARSKIH PRIPRAVNIKOV, KI SO SODELOVALI PRI OSVOBODILNI FRONTI V LJUBLJANI

Seznam obsega samo njihovo delo med narodnoosvobodilnim bojem. Sestavljen je po razpoložljivih virih, vendar je najbrž nepopoln, pomanjkljiv, morda tudi netočen.

Zdenko **Bačić** (1908–1968)

Odvetniški pripravnik pri dr. Ernestu Kalanu v Celju. Sodelavec Osvobodilne fronte. Po okupaciji je pribežal v Ljubljano. Tu je najprej delal kot prevajalec za obrambo pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem pri odvetniku dr. Mironu Bleiweisu, od 1942–1943 je bil pripravnik pri odvetniku dr. Ivanu Stanovniku.

dr. Jože **Bergoč** (1890–1978)

Odvetnik v Mariboru. Pred Nemci se je umaknil v Ljubljano in sodeloval z OF. V jeseni 1942 je bil aretiran in zaprt v italijanskih zaporih. Po kapitulaciji Italije se je v Ljubljani ponovno vključil v delo za Osvobodilno fronto in bil dvakrat zaprt v podmornici in prisilni delavnici.

dr. Miron **Bleiweis** (1907)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte, član matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici, branilec aktivistov Osvobodilne fronte in partizanov pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem v letih 1941–1943 po naročilu Slovenske narodne pomoči. Pozneje je posredoval tudi pri domobranski policiji v Ljubljani. Januarja 1945 je bil aretiran in poslan na prisilno delo v Ribnico na Dolenjskem.

dr. Marjan **Brecelj**-Miha (1910)

Odvetnik. Član glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, član in organizacijski sekretar Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, član AVNOJ in predsedstva SNOS, podpredsednik Narodne vlade Slovenije. Narodni heroj, nosilec spomenice 1941.

Zdenka **Brejc** (1908–1964)

Odvetnica. Kot članica matičnega odbora Osvobodilne fronte odvetnikov pri Advokatski zbornici in zunanja sodelavka jetniškega aktiva OF v sodnih zaporih je dajala pravne nasvete in uspešno posredovala pri italijanski in domobranski policiji.

dr. Jože **Brilej** (1910–1980)

Odvetniški pripravnik pri dr. Franu Kandareju. Predvojni član komunistične partije. Takoj po ustanovitvi Osvobodilne fronte slovenskega naroda je skrbel za organizacijo pri nameščencih in na fakultetah. Do odhoda k partizanom marca 1942 je delal v centru obveščevalne službe. V narodnoosvobodilni vojski je bil sekretar agitpropa glavnega štaba in centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, pomočnik politkomisarja glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, komisar za gorenjsko-koroško operativno cono, komisar 14. divizije, politkomisar 7. korpusa. Nosilec spomenice 1941.

dr. Martin **Briški** (1913)

Odvetniški pripravnik pri odvetniku Jakovu Petroviću. Aktivist Osvobodilne fronte, udeleženec narodnoosvobodilne vojne od 10. septembra 1943, branilec na kočevskem procesu.

dr. Josip **Cepuder** (1889–1942)

Odvetnik. 1941 je bil aretiran in poslan v internacijo v Ponte a Ema pri Firencah. Umrli je v internaciji 1942.

dr. Darko **Černež** (1906)

Odvetnik. Od aprila 1941 je bil aktivist OF. Sodeloval je kot član matičnega odbora osvobodilne fronte odvetnikov pri Advokatski zbornici. Septembra 1943 je odšel k partizanom. Bil je član upravne komisije za osvobojevano ozemlje, na kočevskem zboru je bil izvoljen za člana SNOO, 1944 je bil imenovan za poverjenika pri predsedstvu SNOS za izgradnjo narodne oblasti. Septembra 1944 je bil kooptiran v izvršni odbor Osvobodilne fronte, v začetku 1945 pa premeščen v Beograd. Tam je bil do konca vojne načelnik političnega oddelka v ministrstvu za zunanje zadeve.

dr. Josip **Čobal** (1888–1951)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte.

dr. Josip **Dekleva** (1899–1969)

Odvetnik v Trstu. Aktivist Osvobodilne fronte. Po italijanski okupaciji je kot preganjan tržaški Slovenec odšel v ilegalo v Beograd in se povezal z narodnoosvobodilnim gibanjem. Nemci so ga aretirali in ga izročili Italijanom. Ti so ga pred posebnim sodiščem v Rimu obsodili na štirinajst let zaporne kazni. Kazen je prestajal v zaporih Castelfranco di Emilia in v Trstu. Po kapitulaciji Italije se je vrnil v Ljubljano in do osvoboditve deloval v matičnem odboru OF odvetnikov pri Advokatski zbornici.

Mirko **Fetih** (1916)

Odvetniški pripravnik pri očetu dr. Otonu Fettichu. Sodeloval je pri Osvobodilni fronti in pri Slovenskem Rdečem križu za reševanje zapornikov in internirancev v Italiji.

dr. Oton **Fettich** (1885–1945)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte, predsednik Slovenskega Rdečega križa. Vodil je akcijo za reševanje zapornikov in

internirancev iz Italije v letih 1943–1944. Po izdajstvu ga je 11. septembra 1944 aretirala domobranska policija in ga izročila gestapu. Ta ga je poslal v nemško koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je 21. januarja 1945 umrl.

Ludvik **Florjančič** (1902–1945)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte, član matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici. Interniran. Umrli je leta 1945 v nemškem koncentracijskem taborišču.

Marko **Frlan** (1912)

Odvetniški pripravnik pri dr. Miji Jernejčič. Sodelavec Osvobodilne fronte.

dr. Srečko **Goljar** (1897–1981)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte.

dr. Igo **Gruden** (1893–1948)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte. Branilec aktivistov OF in partizanov pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem, član matičnega odbora Osvobodilne fronte odvetnikov pri Advokatski zbornici. Udeleženec narodnoosvobodilne vojske, interniran.

dr. Konrad **Hervatin** (1916–1953)

Odvetniški pripravnik pri dr. Viktorju Vovku. Sodelavec Osvobodilne fronte, zaprt.

dr. France **Hočevar** (1913)

Odvetniški pripravnik pri dr. Viktorju Mačku. Predvojni član Komunistične partije Slovenije. Od prvih dni maja 1941 je aktivno in organizirano sodeloval v OF v Ljubljani, konec maja in junija 1941 sodeloval z Ivanom Bratkom in Ivanom Nemcem-Vojkom pri vključevanju Zveze kmečkih fantov in deklet v SKOJ in pri vprašanju sodelovanja vodstva Zveze z vodstvom Komunistične partije Slovenije. Konec junija 1941 je odšel v Novo mesto. Tam je bil kooptiran v okrožni komite Osvobodilne fronte in izvoljen za sekretarja okrožnega odbora OF za Dolenjsko. Po nalogu Komunistične partije Slovenije je odšel iz Novega mesta v Črnomelj. Tam je bil član partijskega komiteja in sekretar okrožnega odbora Osvobodilne fronte. Deloval je do aretacije 30. marca 1942. Italijanski okupator ga je odpeljal najprej v ljubljanske zapore, nato pa v internacijo v Italijo. Po ka-

pitulaciji Italije se je prebil skozi nemško-britansko fronto v južno Italijo. Sodeloval je pri ustanavljanju prekomorskih enot. S 3. prekomorsko brigado je odšel na Vis kot politkomisar brigade, poleti 1944 pa je bil poslan v Italijo. Organiziral je nove enote med Slovenci. Po vrnitvi je bil imenovan za komisarja 1. tankovske brigade. V njej je ostal do osvoboditve. Nosilec spomenice 1941.

Jože **Ilc** (1908–1982)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte. Član matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici.

dr. Stane **Jereb** (1910)

Odvetniški pripravnik pri dr. Viktorju Mačku. Aktivist Osvobodilne fronte, član Narodne zaščite za rajon Ljubljana Center.

Karel **Kirn** (1911–1982)

Odvetniški pripravnik pri dr. Albinu Smoletu. Aktivist OF in član matičnega odbora Osvobodilne fronte odvetnikov pri Advokatski zbornici. Zaprt.

Konrad **Kolarič** (1911–1943)

Odvetniški pripravnik. Sodelavec Osvobodilne fronte. Ubit 1943.

dr. Dušan **Kraigher**-Jug (1908–1943)

Odvetniški pripravnik pri dr. Rihardu Pintarju v Celju. Predvojni član komunistične partije. V Ljubljani aktivist Osvobodilne fronte, vodja Centralne tehnike Komunistične partije Slovenije. Junija 1942 odšel na osvobodeno ozemlje na Dolenjsko. Konec 1942 poslan na Štajersko. Padel je 15. junija 1943 na Dobrovljah kot namestnik politkomisarja 4. operativne cone in član pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo. Narodni heroj.

dr. Vito **Kraigher**-Marjan (1911–1945)

Odvetniški pripravnik pri dr. Josipu Jašketu. Aktivist Osvobodilne fronte, član centralne komisije varnostno-obveščevalne službe za Slovenijo, prvi javni tožilec Slovenije. Ujet 1. aprila 1945 na Vogelcah na Primorskem. Ubit 4. maja 1945 na Turjaku.

Alojzij **Kramar** (1911)

Notarski pripravnik pri notarju dr. Josipu Krevlu. Aktivist Osvobodilne fronte. Bil

je odgovoren za organizacijo matičnega odbora OF odvetnikov, odvetniških in notarskih pripravnikov. Od 1941 deloval pri varnostnoobveščevalni službi v Ljubljani. Udeleženec narodnoosvobodilne vojske, javni tožilec v 18. diviziji, član upravne komisije pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte.

dr. Leon **Krevel** (1913)

Notarski pripravnik pri očetu dr. Josipu Krevlu. Sodelavec Osvobodilne fronte.

Vladimir **Krivic** (1914)

Odvetniški pripravnik pri dr. Milanu Lemežu. Predvojni član komunistične partije. Od 1941 sekretar okrožnega odbora Osvobodilne fronte, nato sekretar okrožnega partijskega komiteja, od maja 1942 sekretar poverjenišтва centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in poverjenik izvršnega odbora OF za Ljubljano. Leta 1942 bil en mesec pri partizanih. K partizanom šel nato konec septembra 1943. Bil je sekretar komisije za agitacijo in propagando, predsednik kontrolne komisije centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in nadzorne komisije Osvobodilne fronte. Nosilec spomenice 1941.

dr. Stanislav **Lapajne** (1893–1945)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte. Leta 1944 aretiran in odpeljan v taborišče Dachau. Tam je leta 1945 umrl.

Andrej **Lasič** (1903–1981)

Odvetnik v Brežicah. Po okupaciji je prišel v Ljubljano in se je že leta 1941 vključil v mestni odbor Osvobodilne fronte. Udeleženec prvega sestanka za ustanovitev matičnega odbora OF pravosodnih ustanov.

dr. Milan **Lemež** (1891–1971)

Odvetnik. Predvojni član Komunistične partije Slovenije. Po italijanski okupaciji se je umaknil iz Ljubljane v Breže pri Ribnici. Tam je bil od julija 1941 do junija 1942 povezan z aktivisti. Nato je odšel v narodnoosvobodilno vojsko. Urejal je Radijski vestnik. Po kapitulaciji Italije je nadaljeval uredniško delo v Črnomlju, nato pa do konca vojne sodeloval v bazi 14 kot član študijske komisije.

dr. Lado **Lovrenčič** (1914)

Odvetniški pripravnik pri stricu dr. Ivanu Lovrenčiču na Vrhniki. Po okupaciji je

prišel v Ljubljano. Tu je sodeloval pri Osvo-
bodilni fronti. 9. septembra 1943 je odšel v
narodnoosvobodilno vojsko.

dr. Ivo **Lulik** (1888–1947)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fron-
te.

dr. Viktor **Maček** (1903–1983)

Odvetnik. Aktivist OF, interniran v
nemškem koncentracijskem taborišču
Dachau.

dr. Ferdinand **Majaron** (1903)

Odvetnik. Aprila 1941 ga je italijanski
okupator aretir in takoj poslal v konfina-
cijo v Macerato Feltria v Italijo. Po kapitu-
laciji Italije je pobegnil v Rim. Tam je našel
zvezo z organi narodnoosvobodilne vojske,
odšel v Bari in nato na osvobojeno ozemlje.
Do osvoboditve je deloval pri Tanjugu v Čr-
nomlju.

dr. Drago **Marušič** (1884–1964)

Odvetnik. Kot iskren primorski rodo-
ljub se je takoj po okupaciji vključil v OF in
postal član vrhovnega plenuma Osvobodil-
ne fronte slovenskega naroda. Fašisti so ga
kmalu aretirali in poslali v internacijo v Ita-
lijo. Spomladi 1944 mu je uspelo priti k par-
tizanom. Na podlagi sporazuma Tito-Šuba-
šič junija 1944 je bil kot naš predstavnik de-
legiran v jugoslovansko vlado v Londonu.
Bil je njen podpredsednik. Po dokončnem
sporazumu marca 1945 je prišel v Beograd
in ostal v enotni vladi, ustanovljeni 7. mar-
ca 1945, minister za pošto, telegraf in tele-
fon za Federativno ljudsko republiko Ju-
goslavijo. Nosilec spomenice 1941.

dr. Heli **Modic** (1906–1985)

Odvetnik. Že pred vojno je sodeloval v
okviru Rdeče pomoči in zastopal napredne
borce in komuniste pred sodiščem in poli-
cijo. Na začetku vojne 1941 je bil mobilizi-
ran. Po razpadu jugoslovanske vojske je
prišel najprej v nemško vojno ujetništvo,
nato pa v italijansko internacijo. Po kapitu-
laciji Italije je odšel v narodnoosvobodilno
vojsko. Udeleževal se je pravniško. Kot
propagandistu v Gubčevi brigadi in članu
politoddelka 4. operativne cone so mu bili
naloženi pedagoško delo, predavanja in te-
čaji. Bil je tajnik brigadnega sodišča in je se-
stavljaj obtožnice, zapisnike in pritožbe.

Viljem **Muc** (1887–1980)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte.
Član matičnega odbora OF odvetnikov pri
Advokatski zbornici. Leta 1944 aretir in
poslan v nemško koncentracijsko taborišče
Dachau.

dr. Ernest **Nagy** (1915)

Odvetniški pripravnik pri dr. Stanislavu
Lapajnetu. Aktivist Osvobodilne fronte.

dr. Fran **Novak** (1877–1944)

Odvetnik. Sodelavec OF. Kot član od-
bora Slovenskega Rdečega križa je bil 12.
septembra 1944 aretir in odpeljan v nem-
ško koncentracijsko taborišče Dachau.
Tam je 16. oktobra 1944 umrl.

Stanko **Osterc**-Miha (1909–1983)

Sodni in notarski pripravnik. Aktivist
Osvobodilne fronte, član matičnega odbora
OF pravosodnih ustanov in član Narodne
zaščite za Ljubljano Center. Nosilec spome-
nice 1941.

dr. Rado **Pavlič** (1910)

Odvetniški pripravnik pri dr. Viktorju
Mačku. Sodelavec Osvobodilne fronte.

Jakov **Petrovič** (1899–1949)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte.
Že pred vojno je zastopal komuniste pred
sodiščem in policijo. Bil je član matičnega
odbora OF pri Advokatski zbornici in zuna-
nji sodelavec jetniškega aktiva Osvobodil-
ne fronte v sodnih zaporih. Sodeloval je z
matičnim odborom OF pravosodnih usta-
nov in po naročilu Slovenske narodne po-
moči branil aktiviste Osvobodilne fronte in
partizane pred italijanskim vojaškim voj-
nim sodiščem.

dr. Ljuba **Prenner** (1906–1977)

Odvetniška pripravnica pri dr. Milanu
Lemežu, od leta 1944 odvetnica. Aktivistka
Osvobodilne fronte. Članica matičnega od-
bora OF pri Advokatski zbornici. Zbirala je
prispevke za Slovensko narodno pomoč,
posredovala za zaprte aktiviste Osvobodil-
ne fronte pri policijskih oblasteh in posre-
dovala za obrambo aktivistov OF pri odvet-
nikih, ki so branili pred italijanskim vojaš-
kim vojnim sodiščem. Po kapitulaciji Italije
je vlagala prošnje za razveljavitev sodb, ki
jih je izreklo italijansko vojaško vojno so-
dišče in posredovala za aktiviste Osvobo-
dilne fronte pri domobranskih oblasteh.

dr. Boris **Puc** (1907–1975)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte. Sodeloval je v Narodni zaščiti. Vse do odhoda v narodnoosvobodilno vojsko septembra 1943 je bil član matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici. V narodnoosvobodilni vojski je delal pri sodnem oddelku glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije kot tajnik belokranjskega področnega sodišča, bil predsednik višjega vojaškega sodišča pri 9. korpusu in končno predsednik višjega narodnega sodišča za Slovensko primorje in Trst. Izvedel je organizacijo civilnega in deloma tudi vojaškega sodstva v Slovenskem primorju. Tam je deloval do konca vojne in tudi pozneje.

dr. Dinko **Puc** (1879–1945)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte. Že pred vojno je pred sodišči in policijo zastopal primorske Slovence, ki so bili obtoženi komunizma. Dne 12. septembra 1944 je bil aretiran in poslan v koncentracijsko taborišče Dachau. Tam je 23. februarja 1945 umrl.

dr. Evgenij **Ravnihar**-Gregor (1912–1949)

Odvetniški pripravnik pri očetu dr. Vladimirju Ravniharju. Predvojni član Komunistične partije Slovenije. V Osvobodilni fronti je deloval do 8. julija 1942, nato je vstopil v Krimski odred. Septembra 1942 je postal politkomisar 4. bataljona tega odreda. Oktobra 1942 je bil imenovan za komandanta novoustanovljenega Notranjskega odreda. Maja 1943 je bil komandant 4. bataljona brigade Toneta Tomšiča. Julija 1943 je postal inštruktor sodnega oddelka pri glavnem štabu narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Po kapitulaciji Italije je vodil odsek za motorizacijo pri glavnem štabu. Konec 1943 je postal zvezni oficir pri zavezniških vojnih misijah pri glavnem štabu. Julija 1944 je odpotoval v London kot šef kabineta pri dr. Dragu Marušiču v vladi Šubašiča in je opravljal to funkcijo do ustanovitve enotne vlade Demokratske federativne Jugoslavije leta 1945. Nosilec spomenice 1941.

dr. Vladimir **Ravnikar** (1871–1954)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte.

dr. Joahim **Ražem** (1886–1966)

Odvetnik. Leta 1941 ga je italijanski okupator aretiral in poslal v razna taborišča v Italiji, od koder se je vrnil po osvoboditvi.

Ciril **Rus** (1913)

Odvetniški in sodni pripravnik. Aktivist Osvobodilne fronte, član Narodne zaščite, udeleženec narodnoosvobodilne vojske. Interniran.

dr. Josip **Sajovic** (1885–1955)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte.

dr. Fran **Skaberne** (1877–1951)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte. Decembra 1941 ga je aretirala italijanska policija in ga poslala v konfinacijo v Italijo.

dr. Aleš **Stanovnik** (1901–1942)

Odvetnik na Jesenicah. Po nemški okupaciji so ga Nemci na Jesenicah aretirali med prvimi. Zaprt je bil v Šentvidu, nato pa izgnan v Srbijo. Od tam je kmalu pobegnil v Ljubljano. Takoj se je vključil v Osvobodilno fronto in bil član mestnega odbora OF za Ljubljano ter član matičnega odbora Osvobodilne fronte odvetnikov pri Advokatski zbornici in zunanji sodelavec jetniškega aktiva OF v sodnih zaporih. Po izdaji ga je italijanski okupator aretiral in 2. junija 1942 ustrelil kot talca v Gramozni jami.

dr. Ivan **Stanovnik** (1891–1960)

Odvetnik. Kot aktivist Osvobodilne fronte je bil preganjan in interniran. Bil je član matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici in zunanji sodelavec jetniškega aktiva Osvobodilne fronte v sodnih zaporih.

Jernej **Stante** (1900–1966)

Odvetnik v Celju. Takoj po nemški okupaciji se je umaknil v Ljubljano. Tu je deloval kot aktivist Osvobodilne fronte do kapitulacije Italije. Septembra 1943 je odšel k partizanom. Ves čas je deloval v sodstvu. Bil je tožilec na kočevskem procesu oktobra 1943, pozneje član in končno predsednik višjega vojaškega sodišča pri glavnem štabu narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov in udeleženec zbora pravnikov v Topuskem leta 1944. Nosilec spomenice 1941.

dr. Lev **Sveteck**-Zorin (1914)

Odvetniški pripravnik pri dr. Darku Černeju. V Osvobodilni fronti je bil organi-

ziran od 1. septembra 1941. Bil je vodja peterke Narodne zaščite in član rajonskega odbora OF Ljubljana Vič. V narodnoosvobodilno vojsko je odšel 9. septembra 1943. Bil je tožilec v Ljubljanski brigadi, od januarja 1944 sodni instruktor 9. korpusa, od oktobra 1944 tajnik okrožnega narodnega sodišča za srednjo Primorsko, nato pa predsednik okrožnega narodnega sodišča za zahodno Primorsko.

dr. Makso **Šnuderl** (1895–1981)

Odvetnik v Mariboru. Ker ga je zasledoval gestapo, se je na začetku vojne umaknil v Ljubljano. Julija 1941 je kot predstavnik beguncev s Štajerskega postal član vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte. Septembra 1943 je odšel v narodnoosvobodilno vojsko na Dolenjsko. Kot pravni referent izvršnega odbora OF je sodeloval pri pripravi aktov za kočevski zbor in za prvo zasedanje Slovenskega narodnega odbora Slovenije v Črnomlju. Bil je član AVNOJ in SNOS, od februarja 1944 predsednik komisije za ugotavljanje zločinov, od marca 1945 pa predsednik državne komisije za ugotavljanje vojne škode. Nosilec spomenice 1941.

France **Špendal** (1907–1983)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte. Član matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici. Zaprt.

dr. Anton **Švigelj** (1869–1954)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte. Zunanji sodelavec jetniškega OF aktiva v sodnih zaporih.

dr. Stanko **Tominšek** (1895–1961)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte. Član matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici. Poleti 1942 nekaj časa zaprt, leta 1945 ponovno aretiran in poslan na prisilno delo v Ribnico.

dr. Franc **Tominšek** (1868–1943)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte.

Stanko **Tomšič** (1901–1945)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte. Deloval je kot predsednik matičnega odbora OF odvetnikov pri Advokatski zbornici v Ljubljani in pri Slovenski narodni pomoči ter kot zunanji sodelavec jetniškega aktiva Osvobodilne fronte v sodnih zaporih. Po iz-

dajstvu ga je januarja 1945 aretirala domobranska policija in ga po strahotnem mučenju 4. maja 1945 ustrelila na Turjaku.

dr. Anton **Urbanc** (1895–1956)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte.

dr. Vlado **Vavpetič** (1902–1982)

V Osvobodilno fronto se je vključil junija 1941 in postal član vrhovnega plenuma. Februarja 1942 je bil za krajši čas zaprt zaradi suma ilegalnega delovanja. Po kapitulaciji Italije je odšel na osvobojeno ozemlje in oktobra 1943 skupaj z dr. Maksom Šnuderlom organiziral prvi zbor slovenskih pravnikov na Suhorju in uredil tudi spomenico o tem zboru. Na kočevskem zboru je bil izvoljen za člana Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora in AVNOJ. Udeležil se je 2. zasedanja Avnoja v Jajcu 29. novembra 1943. Februarja 1944 je bil izvoljen za predsednika zakonodajnega odbora SNOS. Junija 1944 je šel kot član delegacije slovenskih pravnikov na kongres hrvaških pravnikov v Topuskem. Poleti 1944 je kot sekretar vodil delo študijske komisije, ki je pripravljala gradivo za bodočo ureditev države. Septembra 1944 je bil kooptiran v izvršni odbor Osvobodilne fronte, 3. maja 1945 pa je postal član prve slovenske vlade.

dr. Joža **Vilfan** (1908)

Odvetnik v Kranju. Predvojni član Komunistične partije Slovenije. Kmalu po okupaciji so ga Nemci zaprli in nato preselili v Srbijo. Januarja 1942 je z ilegalnimi dokumenti prišel v Ljubljano in se takoj vključil v narodnoosvobodilno gibanje. Sodeloval je z agitpropom, v začetku julija 1943 pa je odšel k partizanom. Na Primorskem je deloval kot član in instruktor pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko primorje; po kapitulaciji Italije je bil podpredsednik Narodnega odbora Slovenije za Primorsko Slovenijo, septembra 1944 sekretar pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora. To nalogo je opravljal do prvih dni februarja 1945, ko je bil imenovan za javnega tožilca Jugoslavije v Beogradu.

Božo **Vodušek** (1905–1947)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte.

dr. Žiga **Vodušek** (1913)

Notarski kandidat. Aktivist Osvobodilne fronte. Junija 1941 se je vključil v orga-

nizacijo OF na sodišču v Ljubljani. Septembra 1943 je odšel k partizanom. Najprej je bil instruktor sodnega oddelka glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, pozneje oficir za zvezo z zavezniškimi vojnimi misijami, član komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ter javni tožilec za Gorenjsko.

dr. Viktor **Vovk** (1893–1972)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte in branilec aktivistov OF in partizanov pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem.

dr. Tone **Zupančič** (1903–1942)

Odvetnik. Aktivist Osvobodilne fronte. Član matičnega odbora odvetnikov OF pri Advokatski zbornici. Udeleženec narodnoosvobodilne vojske. Padel 1942.

dr. Janko **Žirovnik** (1880–1960)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte. Kot predsednik Advokatske zbornice v Ljubljani je izdaljal okrožnice odvetnikom za lojalno obrambo pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem in po kapitulaciji Italije sodeloval pri reševanju zapornikov in internirancev iz zaporov v Italiji.

dr. Neda **Žirovnik** (1914–1979)

Odvetniška pripravnica pri očetu dr. Janku Žirovniku. Sodelavka Osvobodilne fronte.

dr. Bogdan **Žužek** (1883–1970)

Odvetnik. Sodelavec Osvobodilne fronte. Leta 1943 so ga italijanske okupacijske oblasti določile za talca.⁹

SEZNAM ODVETNIŠKIH URADNIC, KI SO SODELOVALE V PODODBORU OSVOBODILNE FRONTE PRI MATIČNEM ODBORU OSVOBODILNE FRONTE ODVETNIKOV PRI ADVOKATSKI ZBORNICI

Anka **Damjan**, uradnica pri notarju dr. Josipu Krevlu
Vera **Hutař**, uradnica pri odvetniku dr. Mironu Bleiweisu
Slava **Jenko**, uradnica pri odvetniku Viljemu Mucu
Nežka **Korče**, uradnica pri odvetniku Stanku Tomšiču
Vida **Kovačič**, uradnica pri odvetniku dr. Heliju Modicu
Herta **Manohin**, uradnica pri odvetniku Jakovu Petroviću
Dana **Pahor**, uradnica pri odvetniku dr. Mironu Bleiweisu
Aca **Stanovnik** (vodja pododbora Osvobodilne fronte), uradnica pri očetu dr. Ivanu Stanovniku
Hilda **Stante**, uradnica pri odvetniku dr. Albinu Smoletu
Cilka **Stritar**, uradnica pri odvetniku dr. Josipu Krapežu
Eda **Stritar**, uradnica pri odvetniku Marku Frlanu
Elica **Stritar**, uradnica pri odvetniku Marku Frlanu
Zora **Šubašič**, uradnica pri odvetniku dr. Viktorju Mačku

Na domačih terenih Osvobodilne fronte so bile organizirane še tele odvetniške uradnice: Ančka **Adamič**, Tončka **Cvar**, Ančka **Golob**, Francka **Macarol**, Gizela **Sedej**, Marica **Stančič**, Mara **Štrubelj** in druge.

⁹ Podatki so iz člankov dr. Maksa Šnuderla in dr. Bogdana Žužka v Pravniku ob stoletnici Odvetniške zbornice, št. 9-10/1968, seznama zbornika Slovenski pravniki v NOB, Cankarjeva založba, Uradni list SRS, 1985 ter preverjeni po imenikih odvetnikov in odvetniških pripravnikov pri Odvetniški zbornici v Ljubljani. Podatke preverila tudi dr. Teodor Tominšek in dr. Lev Svetek.

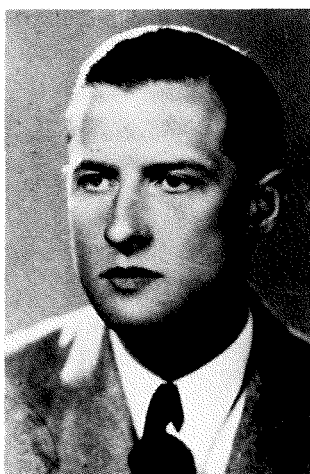
SEDEŽ ADVOKATSKE ZBORNICE IN MATIČNEGA ODBORA OSVOBODIL-
NE FRONTE ODVETNIKOV NA CIGALETOVI ULICI ŠT. 3 V LJUBLJANI

STANKO TOMŠIČ

JAKOV PETROVIĆ

DR. MIRON BLEIWEIS

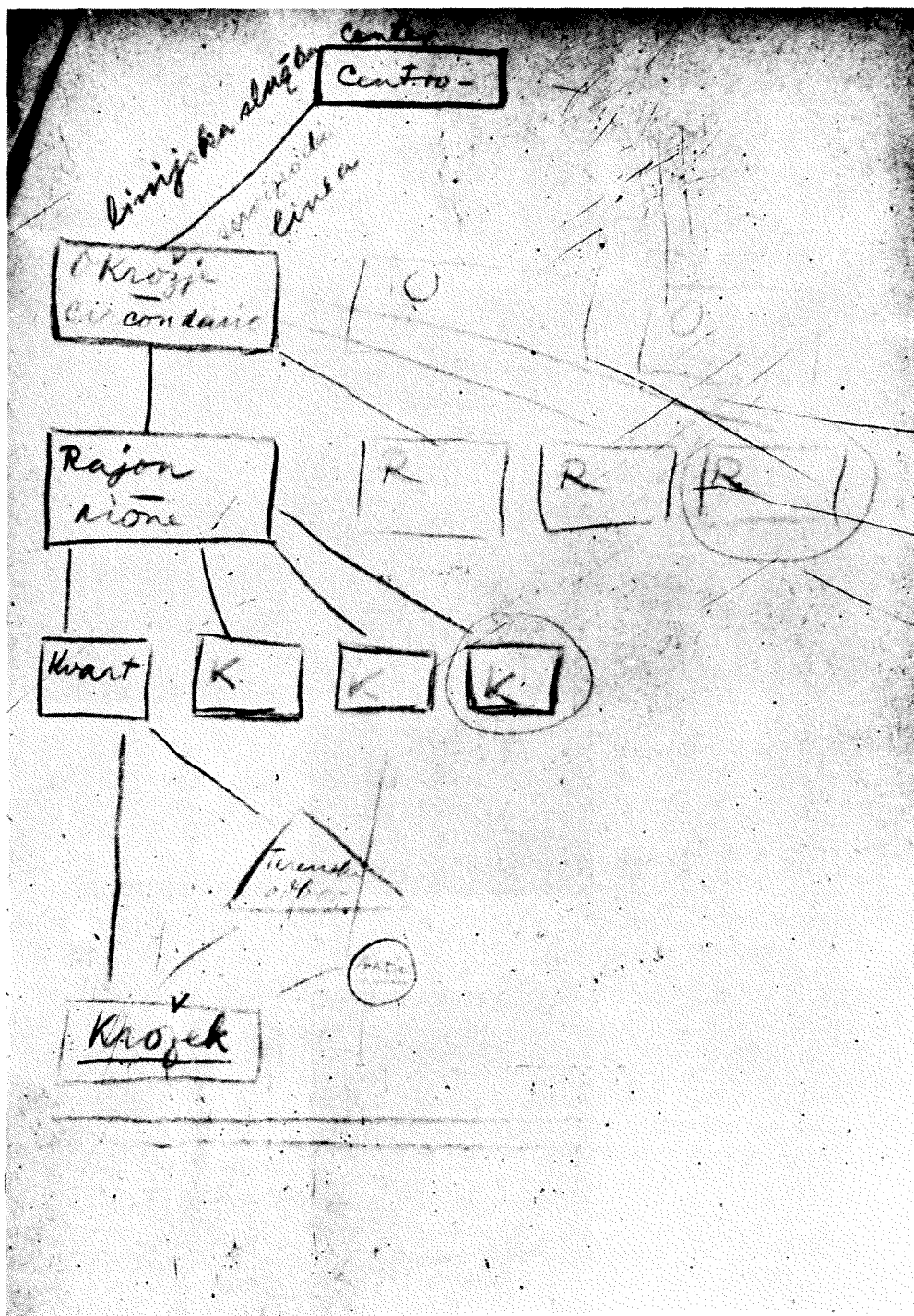

TABELA USTROJA OSVOBODILNE FRONTE, KI JO JE BRANILEC DR. MI-
RON BLEIWEIS ZABELEŽIL MED ZASLIŠEVANJEM NA PROCESU

1. L I P O V Š Ć E K I N K I R S N E R D A N I C A / D R D R U Š K O V I Ć /

Predlog:

Sodba:

ass. sov.

8

7

2. D U R J A V A A N T O N I J A / D R P E T R O V I Ć /

Predlog:

Sodba:

*ass. sov.
prop. sov.*

14

12

3. P O D E O R Š Ć E K I N K O Š Ć E L I J A N T A / D R K L O B I Ć /

Predlog:

Sodba:

ass. sov.

5

ass.

4. M E N I H R O Z A L I J A / D R P E T R O V I Ć /

Predlog:

Sodba:

ass. sov.

10

12

Kazenske določbe za ozemlja, pripojena kraljevini Italiji s kr. ukazom, z dne 3. maja 1941–XIX št. 291 in 18. maja 1941–XIX št. 452

D U C E

Prvi Maršal Cesarstva,
Poveljnik vojnih sil na vseh bojiščih,
na podstavi členov 17 in 20 vojaškega kazenskega vojnega zakonika in
na podstavi kr. uredbe, z dne 4. aprila 1941–XIX št. 194

o d r e j a

Člen 1

Napad na edinstvo, neodvisnost ali neokrnjenost države

Kdor na ozemljih, pripojenih kraljevini Italiji na podstavi kr. ukazov, z dne 3. maja 1941–XIX št. 291 in 18. maja 1941–XIX št. 452, stori dejanje, ki meri na to, da bi se edinstvo, neodvisnost in neokrnjenost države zmanjšali, se kaznuje s smrtjo.

Člen 2

Napad na varnost države

Kdor z namenom, da bi napadel varnost države, stori na ozemljih iz prednjega člena dejanje, ki meri na pustošenje, plenitev ali pokolj na tem ozemlju ali na ostalem ozemlju države ali na njegovem delu, se kaznuje s smrtjo.

Člen 3

Oborožena vstaja

Kdor na ozemljih iz člena 1 pripravi ali vodi oboroženo vstajo zoper državno oblast ali se je kakorkoli udeležil, se kaznuje s smrtjo.

Kazen se sme zmanjšati, če je dejanje katere izmed oseb, ki so sodelovale pri kaznivem dejanju, neznatno.

Člen 4

Prevratne združbe

Kdor na ozemljih iz člena 1 pripravi, ustanovi, organizira ali vodi združbe, ki nameravajo nasilno spremeniti politični, gospodarski in socialni red v državi ali pa razkosati državno ozemlje, se kaznuje s smrtjo.

Kdor se udeležuje pri taki združbi, se kaznuje z ječo od treh do dvanajstih let.

Člen 5

Prevratna propaganda ali hvaljenje prevratnih dejanj

Kdor na ozemljih iz člena 1 propagira, da bi se zatrl ali kakor koli nasilno spremenil politični, gospodarski ali socialni red v državi ali da bi se država teritorialno razkosala, se kaznuje z ječo od petih do petnajstih let.

Enaka kazen se uporablja za tistega, ki bi dejanja iz prednjih členov hvalil.

Člen 6

Zločinstvo zoper notranjo državno ureditev

Kdor na ozemljih iz člena 1 stori katero izmed dejanj, navedenih v členih 276 do 282 in v členih 290 do 292 kazenskega zakonika, se kaznuje s tamkaj določenimi zadevnimi kaznimi. Vendar se časovna kazen na prostosti zviša.

Za zločinstva iz prednjega odstavka se uporablja določba prvega odstavka člena 313 kazenskega zakonika.

Člen 7

Napad na telesno varnost ali osebno svobodo oseb, ki pripadajo oboroženim silam

Kdor na ozemljih iz člena 1 napade telesno varnost ali osebno svobodo osebe, ki pripada državnim oboroženim silam, se kaznuje, če dejanje ni huje kaznivo, z ječo ne pod petimi leti.

Če gre za napad zoper življenje ali če povzroči dejanje smrt, se izreče smrtna kazen.

Člen 8

Napad na javno varnost ali na javni promet

Kdor na ozemljih iz člena 1 v zastraševalnem namenu ali vobče v političnem namenu stori dejanje, iz katerega more nastati nevarnost za javno varnost ali huda škoda na cestah ali prometnih ali prevoznih sredstvih ali vobče za javni promet, potreben življenju prebivalstva, se kaznuje s smrtjo.

Člen 9

Poškodovanje umetnin

Kdor uniči ali poškoduje spomenike ali druga dela pomembne umetnostne, zgodovinske ali arheološke vrednosti, se kaznuje z ječo od enega do desetih let.

Člen 10

Izprtje ali stavka s političnim namenom

Delodajalec, ki na ozemljih iz člena 1 s političnim namenom ustavi celoma ali deloma delo v svojih napravah, podjetjih ali pisarnah, se kaznuje z ječo od enega do petih let.

Enaka kazen se uporablja za delojemnike, zaposlene v napravah, podjetjih ali pisarnah, ki na ozemljih iz člena 1 v treh ali več po številu v političnem namenu skupno zapuste delo ali ga opravljajo tako, da motijo njegovo nepretrznost ali redni potek.

Člen 11

Izprtje ali stavka z drugačnim namenom

Delodajalec ali delavci, ki na ozemlju iz člena 1 z drugačnim ne pa političnim namenom storijo katero izmed zadevnih dejanj iz prednjega člena, se kaznujejo z ječo do treh let.

Člen 12

Kazni za vodje, nasnovatelje in organizatorje

Vodjem, nasnovateljem in organizatorjem se za zločinstva iz prednjih dveh členov kazni podvoji.

Člen 13

Hujskanje

Kdor na ozemljih iz člena 1 koga hujška, da bi storil katero izmed zločinstev iz tega razglasa, se kaznuje, če se mu hujskanje ni posrečilo ali če se je sicer posrečilo, pa se dejanje ni storilo, z ječo od enega do osmih let.

Vendar je kazen, ki naj se izreče, vselej nižja ko polovica kazni, določene za zločinstvo, na katero je hujskanje merilo.

Če je bilo hujskanje storjeno javno, je kazen ječa od treh do dvanajstih let.

Člen 14

Zarota z dogovorom

Če se več oseb dogovori, da bi storile katero izmed zločinstev iz tega razglasa, se kaznujejo udeleženci pri dogovoru, če se zločinstvo ne stori, z ječo od enega do osmih let.

Za nasnovatelje se kazen zviša.

Vendar je kazen, ki naj se izreče, vselej nižja ko polovica kazni, določene za zločinstvo, na katero se nanaša dogovor.

Člen 15

Zarota z združbo

Če se troje ali več oseb združi, da bi storile katero izmed zločinstev iz tega razglasa, se tisti, ki združbo pripravijo, osnujejo in organizirajo, kaznujejo samo zaradi tega z ječo od petih do petnajstih let.

Za samo udeleževanje pri združbi je kazen ječa od treh do desetih let.

Člen 16

Oborožena tolpa

Če se osnuje oborožena tolpa, da bi se storilo katero izmed zločinstev iz tega razglasa, se tisti, ki jo pripravijo ali osnujejo ali organizirajo, kaznujejo samo zaradi tega s smrtjo.

Za samo udeleževanje pri oboroženi tolpi je kazen dosmrtna ječa.

Člen 17

Pomoč udeležencem zarote, oborožene tolpe

Kdor, razen primerov sodelovanja pri kaznivem dejanju ali podpiranju, da zavetje ali oskrbi s hrano katero izmed oseb, ki se udeležujejo združbe ali tolpe iz prednjih dveh členov, se kaznuje z ječo do petih let.

Kazen se zviša, če se daje zavetje ali hrana neprenehoma. Ni kazniv, kdor stori dejanje v prid najbližjemu sorodniku.

Člen 18

Vojaško sodna pristojnost

Za sojenje kaznivih dejanj iz prednjih členov so pristojna vojaška vojna sodišča.

EMIL FRELIH

Na prelomu

Živčna napetost prebivalcev Ljubljane se je z rastočim nasiljem italijanskega okupatorja stopnjevala iz dneva v dan. Ko se je začela policijska ura, so se kinodvorane, gledališča in lokali zaprli, ulice spraznile. Po mestu so javno in skrivoma hodili izdajalci in vohuni. Nad vsemi je podtalno bedela obveščevalna služba Osvobodilne fronte. Osvobodilna fronta se je med ljudmi vse bolj utrjevala. Odpor proti odredbam fašističnih okupacijskih oblasti je bil vse močnejši. Prišle so noči brez spanja. Po domovih so se začele preiskave, aretacije in zapiranja.

Osvobodilna fronta slovenskega naroda je v ilegalnem listu Poročevalec pisala o dogajanjih v okupirani tako imenovani Ljubljanski pokrajini in po svetu in z odloki ljudskih sodišč izrekala narodnim izdajalcem hude kazni, tudi smrtne. Gorje tistim, pri katerih je okupator našel ilegalni list Poročevalec. Takoj so jih aretirali, izpraševali, pretepali in mučili velikokrat do smrti.

Poročevalec sem dobival v branje od zaupljivih znancev. Ko sem ga prebral, sem ga na skrivaj izročil naprej. Nekoč sem se, ko sem ga prebiral, zdrznil. Na listi na smrt obsojenih je bil tudi policijski komisar Janez Polak. Obtožen je bil, da na policiji kolaborira z italijansko oblastjo.

S Polakom sva bila pred vojno na Državnem konservatoriju sošolca. Obiskovala sva istega profesorja za solo petje. Glasba naju je zbližala. Še bolj, ko sem postal operni režiser. V Opero je prihajal na predstave izmenoma s policijskim svetnikom dr. Vladimирjem Kantetom, kot cenzor opernih in dramskih generalk in predstav. Janez je pogosto hodil poslušat pevce tudi na vaje. Bil je velik ljubitelj operne umetnosti. Večkrat je prišel sredi operne predstave, samo da bi slišal, kako bo pevec v tej ali oni vlogi zapel znano arijo. Bil je baritonist. Pri srcu so mu bile zlasti vloge Escamilla v Carmen, Alfia v Cavalleriji rusticani in seve Scarpia v Tosci. Slednja se mu je nekako najbolj prilegala že zaradi njegovega policijskega poklica.

Razmišljal sem, kako bi mu pomagal in ga rešil pred atentatom, čeprav je bilo to dejanje tvegano tudi za mene. Da sem aktivist osvobodilnega gibanja, sem pred njim prikrival. Hotel sem se mu oddolžiti, ker je kmalu po okupaciji rešil mojega brata Evgena obsodbe za politični prestopek. V gostilni Prešeren v Rožni ulici na Žabjeku je natakariči zagrozil, da jo bodo postrigli na

balin, če bo še naprej ljubezniva z italijanskimi vojaki, ki so zahajali sem tudi zaradi nje. Natakarica je nekega dne, ko so jo Italijani nadlegovali, povedala, kaj ji je rekel moj brat. Naslednji dan so ga v službi v tiskarni aretirali in ga odpeljali v sodne zapore na Miklošičevi cesti.

Šel sem torej na policijo h komisarju Polaku in ga prosil, naj mi pomaga rešiti brata iz zapora. Povedal sem mu, kako je bilo in s čim se je brat pregrešil.

Med mojim pripovedovanjem se je Janez smejal. Take zgodbe so mu bile očitno všeč. Rekel mi je, da so Italijani zaprli že nekaj ljudi, ker so dekletom, ki so se pajdašile z njimi, zagrozili, da jim bodo ostrigli lase ali pa so jim jih že.

»Italijani imajo to za žalitev italijanske vojske in so strogi do teh deliktov. Obdolžence po kratkem zaslišanju odpeljejo na italijansko sodišče. Tam jih kot politične kaznjence obsodijo na eno leto ali dve zapora ali pa jih odženejo v internacijo.«

»Prepričan sem, da ga ti lahko na kak način rešiš!«

»Ne morem, Emil! Če se ugotovi, da je zagrešil to, kar si povedal, ni rešitve!« Na obraz se mu je prikrdel skrivnosten nasmešek, po katerem sem zaznal, da me preizkuša, ali bom vztrajal še naprej.

Vstal sem, za menoj tudi on. »Poskusil bom, obljubim!« je nadaljeval. »Govoril bom z znancem, ki je tudi po Italijanih zapriseženi odvetnik za obrambo ne prehudih primerov. Če jih prepriča, da je tvoj brat kriminallec, je rešen. Le takih oslarij naj nikar več ne počenja.«

Naslednjega dne sva se sestala ob dogovorjeni uri v kavarni Emona. Povedal mi je, da bo odvetnik poskusil pri oblasteh brata rešiti političnega delikta in mu naprtiti kriminalnega, tatvino, na primer krajo cigaret v trafikii.

Na sodišču na Miklošičevi cesti je bil v službi bratov in moj prijatelj Tone, telovadec nekdanjega Sokola. Šel sem tudi k njemu v pisarno in mu za brata izročil nekaj priboljškov in cigaret. Pojasnil sem mu, kako je bilo. Obljubil mi je, da bo takoj uredil vse potrebno pri jetniškem pazniku, ki je naš in ga dobro pozna. Povedal mu bo, je hudomušno pripomnil, da je »tat« in ne »protidržavni zločinec«.

Zadeva z bratom se je končno srečno uredila. Sodniki za kriminal so ga obsodili za »tatvino« na teden dni zapora. Ker je v

preiskovalnem zaporu kazen že prestal, je bil po izreku kazni takoj izpuščen na prostost.

Nekega popoldneva sem komisarja Janeza poiskal v hotelu Slon. Tam je imel službeno sobo. Uporabljal jo je za počitek, kadar je imel nočno službo. Po hodniku v tretjem nadstropju je odmeval njegov glas. Kadar mu je čas dopuščal, se je vedno vadil v petju. Skoraj me je razorožil, ko mi je, pojoč, odprl vrata in me s široko kretnjo, kot bi bil na odru, povabil naprej.

»Ponovi frazo!« sem ga zaprosil.

»Dovolj mi je za danes! Skoraj pol ure sem se že dfl! Dosti je! Povej, kaj je novega!«

»Veliko in nič prijetnega!« sem neodločno odgovoril in sedel. Opazil je moje omahovanje.

»Ali ga je tvoj brat spet polomil?« se je zasmel.

»Brat ne! Hujše je!«

»Povej, povej!« je silil vame.

»Janez! Zate gre!«

»Zame?« se je malce zdrznil in nasmehnul.

»Obljubi, da boš molčal, o čemer ti bom povedal. Hočem se pogovoriti s teboj kot s prijateljem, ki ga hočem rešiti!«

»Rešiti? Kaj misliš s tem?«

Beseda mi je šla težko z jezika. Prisedel je in me silil, naj vendar že spregovorim.

»Janez! Nate pripravljajo atentat!« sem komaj izdaval.

»Kdo?« je sunkovito vstal in nepremično zrl vame.

»Pomiri se, Janez!«

»Kdo?« je prebledel. »Brž povej!« in se nagnil nadme.

»O tem govorijo po Ljubljani. Brali so v Slovenskem poročevalcu!«

»Aaa tako! Poročevalca bereš! Pokaži ga!«

»Nimam ga! Nisem ga bral!« sem tajil, »v mestu sem slišal!«

Janez se je živčno prestopil. Vstal sem. Zasukal je ključ v vratih: »Ne boš odšel prej, dokler mi ne poveš!« Približal se mi je. »Kdo ti je povedal?« Živčna napetost med nama se je stopnjevala. Ni se mogel več obvladati. Zgrabil me je za ovratnik in me trdo stresal. »Takoj mi povej! Če mi ne poveš, te dam za preti! Spal boš na pričinah med podganami! Kje si zvedel? Kdo ti je povedal?«

Ni se znal obvladati. V obraz je bil zdaj bled, zdaj rdeč. Takega strahu še nisem bil

videl na tem vselej ponosnem obrazu. Zdel se mi je kot nasilen policist Scarpia v Verdijevi Tosci.

»Janez! Prosim te, ne sili v to! Spusti me! Povedal sem ti, ker ti želim pomagati!«

Še enkrat me je močno stresel in potem spustil. Zadihan je sedel na rob postelje in si z rokami segel v zmršene, drugače zmemrom pedantno počesane lase z zalisci. Zasmilil se mi je.

Vselej sva se pogovarjala o opernih delih, o naših prestavah in pevcih. Nikoli o politiki. Edinole enkrat, ko sva po nekaj mesecih okupacije sedela v restavraciji pri Košaku, kjer se je hranil kot abonent. Beseda je nanesla na vojno stanje na fronti in rekel je: »Boš videl, da bodo Nemci preplavili Evropo!« Drznil sem se mu ugovarjati. »Boš že videl, hudiča!« je dodal. To je bilo vse.

Ko se je nekoliko pomiril, sem mu razložil svoj načrt.

»Najprej te prosim, da me ne boš več hrulil. Poslušaj! Odidi iz Ljubljane, in to čim prej. Na vsakem koraku ti grozi nevarnost. Kot policist si ljudem preveč na očeh. Opusti policijsko službo in ne hodi po cesti v uniformi. Pojdi na Dunaj, na študij solo petja k odlični pedagoginji gospe Rado Danielli. Poznaš jo, pripovedoval sem ti o njej. Rada te bo sprejela. Mnogi Slovenci so pri njej postali slavni. Poglej Dermoto, Gostiča in druge. Zaljubljen si v petje. Dobro te poznam. Pojdi! Tako se boš rešil sedanjega pogubnega položaja. Pojdi, pusti politiko! Vzemí potni list in odidi takoj, da ne bo prepozno!«

»Dobro! Premislil bom!«

»Ni časa za premišljevanje! Pojdi takoj!«

»To ni tako preprosto, kot misliš? Okupirali so nas Italijani, Dunaj je v Nemčiji. V teh napetih vojnih časih gremo uslužbenci policije teže čez mejo kot civilisti! Poskusil bom!«

»Pojdi in ne kaži se preveč po lokalih in cestah! Nevarno je!«

Bližala se je policijska ura. Poslovila sva se na hitro in odhital sem proti domu. Vso noč nisem zatisnil očesa. Bratu Evghenu, ki je bil že doma, sem povedal vse. Pogovarjala sva dolgo v noč.

S Polakom se nekaj dni nisva videla. V službenem času telefonirati na policijo ni bilo priporočljivo. Poiskal sem ga opoldne pri kosilu v restavraciji Košak. Prisedel sem k njemu in povabil me je na kosilo. Čeprav sem se branil, me je skoraj prisilil, da sem

obedeloval z njim. Tako sva se laže pomenkovala. Zaupal mi je, da se je po posvetovanju z domačimi odločil odpotovati na Dunaj. Kako se je dogovoril na policiji s šefom Hacinom, mi ni povedal. Rekel je samo, da sta mu vizum in potni list zagotovljena in da bo odpotoval čim prej.

Oddahnil sem se. Vesel sem bil, da me je ubogal. Odvrnil sem ga od nečastne okupacijske policijske službe in ga usmeril na umetniško pot. Kljub temu me je skrbelo, da se bo predolgo zadržal v Ljubljani.

Neko popoldne sem bil v kinu Union. Po predstavi, ko sem z obiskovalci zapuščal dvorano skozi izhod proti Frančiškanski ulici, me je preplašen in bled v obraz dohital študent dramske šole Jože Lončina, ki je pred vojno, medtem ko sem študiral na Dunaju, nekaj časa stanoval pri nas.

»Emil! Polaka so ubili!« je zadihan izdaval.

»Kaj praviš? Ne!« sem pridušeno kriknil.

»V Tivoliju! Bil sem na sprehodu in sem slišal strele!«

»Kdaj?«

»Zdaj! Pravkar prihajam od tam!« je bil Jože še ves vznemirjen od atentata.

»Pa zagotovo veš, da je bil Polak?«

»Sprehajalci smo se po streljih razbežali na vse strani. Med begom sem slišal govoriti o Polaku!«

Stisnilo me je v grlu. Ni se mi posrečilo odvrniti ga od nesreče. Z Jožetom sva nato odhitela vsak na svoj konec, da bi bila doma še pred policijsko uro.

Vso noč nisem spal. Naslednji dan sem zvedel, kaj se je zgodilo. Komisar Polak je spremljal neko znano Ljubljančanko, ki je peljala dojenčka v otroškem vozičku na sprehod v Tivoli. Atentat je bil dobro pripravljen. Strelji so padli izza grmovja, za katerim so bili skriti izvrševalci smrtne obsodbe.

Dan ali dva pozneje me je v Operi čakal poziv ljubljanske policije, naj se naslednjega dne ob določeni uri zglašim na njihovem uradu. Enak poziv je dan prej dobil tudi skladatelj in violinist Matija Bravničar, ki je bil s svojo ženo Gizelo po predstavah pogosto v družbi v Janezom Polakom v kakem lokalu. Poleg opernih predstav je Janez rad obiskoval tudi baletne. Primabalerino Gizelo je še prav posebno cenil in občudoval.

Z Bravničarjem sva odšla iz gledališča, tako da nisva zbujala preveč pozornosti. Povedal mi je, da ga je dramaturg Josip Vidmar prosil, naj se po obisku na policiji oglasim pri njem. Čakal da me bo v Drami v svoji pisarni. Dogovorila sva se za enajsto uro dopoldne, torej dve uri po zaslišanju.

Na policiji me je v navzočnosti višjega italijanskega karabinerja v slovenščini izpraševal neki policijski uslužbenec, primorski Slovenec.

»Ste bili Polakov prijatelj?«

»Da! Zadnja tri leta sva bila sošolca na konservatoriju.«

Predme je položil mojo knjigo Materi, odprl platnice in pokazal na posvetilo: Janezu Polaku v prijateljski spomin!, z datumom in mojim podpisom.

»Ste to napisali vi?«

»Da, podaril sem mu svojo prvo knjigo v spomin!«

»Ubili so ga na cesti! Verjetno veste ali pa vsaj sumite, kdo so storilci?«

»Kako neki naj bi to vedel. Bil sem ves iz sebe, ko sem zvedel! Še zdaj ne morem verjeti!«

»Sta se s komisarjem kdaj pogovarjala o Osvobodilni fronti?«

»Ne! Tudi o politiki nisva nikoli govorila. Gospod Polak je bil navdušen pevec in ves nor na opero. Zmerom je hodil na operne predstave.«

»O Osvobodilni fronti vendar veste, kakšna organizacija je?« je vame uprl svoje nasršene oči.

»Zares ne vem! Videl sem že na nekaterih zidovih čačke OF, a se nisem pozanimal, kaj pomenijo. Mislim sem, da so to norčije šolarjev. Jaz sem operni režiser in z Janezom sva se pogovarjala samo o glasbi in gledališču. No, tudi o puncih! Janez mi je zaupal, da hoče postati operni pevec, če mu bo po končanem pevskem študiju to uspelo. V meni kot opernem režiserju je čutil mentorja. Pomagal sem mu z nasveti. Kadar je le utegnil, je tudi v službenem času prihajal na moje režijske vaje v gledališče!«

»Torej ne veste, kaj pomenijo znaki OF? Prav ti so ga zarotniško ubili, prav ti!«

Počutil sem se nelagodno zaradi naše osvobodilne organizacije v Operi.

»Ne vem! Kot umetnik humanist obsojam vsakršno ubijanje!«

»Ali vam je komisar Polak kdaj omenil nevarnost, ki mu je grozila?«

»Ne! Mislim, da ni ničesar vedel, verjetno bi mi bil povedal!«

»Dovolj za danes!« Izpraševalec je odprl predal in vanj položil mojo knjigo Materi. »Še vas bomo poklicali. Če boste medtem kaj več zvedeli o tem, sporočite! Lahko greste!«

Pozdravil sem in odšel. Prečkal sem cesto od muzeja proti operi. Nikamor se nisem ozrl. Bilo mi je tesno. V zli slutnji sem sklepal, da skozi vsa okna zloglasne policijske hiše vohuni gledajo za menoj. Šele v opernem gledališču sem se počutil spet varnega.

Precej pred napovedanim časom sem se oglasil v vratarnici drame. Dramaturga Vidmarja še ni bilo. Vrtar me je povabil v vratarnico s pogledom v smeri Igriške ulice. Med krajšim čakanjem sem skozi okno opazil prihajati dramaturga. Oblečen je bil v dolgo suknjo z globoko na oči poveznjenim klobukom. Približeval se je in se previdno oziral naokrog. Preden je vstopil v gledališče, je spotoma pogledal na okno vratarnice. Vstal sem in šel na hodnik. Prav takrat je vstopil in se za trenutek ustavil pri vratarju.

»Me je kdo iskal?« je vprašal vratarja.

»Razen gospoda Freliha nihče!«

Vrtar mu je izročil ključ.

Pozdravila sva se. Brez besed mi je namignil, naj stopim za njim. Na prvi stopnici se je zaustavil in naročil vratarju:

»Če me bo kdo klical, recite, da me ni v hiši!«

Hitro sva se povzpela po stopnicah. V prvem nadstropju je odklenil direktorjevo sobo in me povabil, naj vstopim. Zaklenil je vrata za nama in si vznemirjeno prižgal cigareto. Okno je bilo zastrto. Kar v plašnih sva sedla k pisalni mizi.

»Zanesem se na vašo molčečnost!« je spregovoril brez uvoda. »Govorila bova potihem!«

»Brez skrbi, gospod dramaturg!«

Dramaturg Josip Vidmar je bil, kolikor sem bil do takrat vedel o njem, svobodoljub in levičarsko usmerjen človek. Bil je soustanovitelj Društva prijateljev Sovjetske zveze. To mi je zadostovalo, da sem mu lahko zaupal. Vrhu tega mi je bil tudi poklicno naklonjen.

»Ste bili zaslišani na policiji zaradi komisarja Polaka?«

»Da! Bilo je neprijetno in mučno. Dobro veste, da sva bila s Polakom kot nekdanja

študenta solo petja pri istem profesorju, Župencu, velikokrat skupaj.«

»Tudi jaz sem bil pogosto z njim zaradi cenzure v gledališču, tudi med občasnimi srečanji v kaki kavarni in restavraciji Košak, kamor je Polak hodil obedovat. Kako je bilo? Zelo me zanima, vse! Menda veste, da na policiji nisem bil nikoli dobro zapisan, ne pod Jugoslavijo, zdaj še manj!«

»Brez skrbi! O vas ni bilo govora. Zanimali so se za moje znanstvo s Polakom, posebej še, ali vem, kdo je storil atentat nanj in kaj vem v zvezi s tem o organizaciji Osvobodilne fronte!«

Vidmar se je zganil. Opazil sem, da je zelo zainteresiran za moje pripovedovanje. Zaupal sem mu, zato sem mu odkrito povedal o vsem. Kaj sem govoril na policiji. Pa o srečanju v Janezovi sobi v hotelu Slon, ko sem mu povedal, da sem v Poročevalcu bral, da je obsojen na smrtno kazen. Pa o mojem predlogu, da bi odšel na prakso solo petja na Dunaj, da bi ga s tem odvrnil od uboja.

Vidmar me je pozorno poslušal in le tu in tam kaj vprašal. Po moji presoji je bil s

pripovedovanjem zadovoljen, tudi z mojim zadržanjem na policiji.

Zaupljivo sva se razšla.

Kmalu nato, 23. februarja 1942 so okupatorji obdali mesto z bodečo žico. V posameznih mestnih predelih so se začele brutalne racije. Moške so polovili, jih množično odgnali v ljubljanske vojašnice in od tam v italijanska taborišča. Prvim racijam sem se izognil, ker sem izmenoma prenočeval pri zanesljivih znancih v drugih mestnih predelih. Brata Evgena so aretirali v prvi raciji. V tretji raciji šentjakobskega, žabjaškega in prulškega okoliša so prijeli tudi mene.

Zanimivo. Šele po dobrih treh ali štirih mesecih sem v taborišču Gonars po skritih kanalih iz gledališča dobil sporočilo, da dramaturga Josipa Vidmarja ni več v gledališču. Po Ljubljani se je že preveč šušljalo, da je med ustanovitelji Osvobodilne fronte slovenskega naroda in celo njen predsednik. Ilegalno je odšel k partizanom, da bi ga ne ujeli. Šele tedaj mi je postalo jasno, zakaj je hotel, da mu podrobno poročam o zasliševanju na ljubljanski okupacijski policiji.

CVETKO ZAGORSKI

Odmevi socialističnih idej v leposlovju samoukov v prvih obdobjih delavskega gibanja na Slovenskem

Komaj enaindvajset let po izidu Komunističnega manifesta, konec leta 1869, je skupina delavcev predložila kranjski deželni vladi v potrditev pravila prvega ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva Slovenska lipa. Društvo si je zadalo nalogo »vedno braniti in pospeševati duševne in gmotne koristi delavskega stanu«. Uresničevalo naj bi jo »z imenitnimi znanstvenimi razpravami in naukom, tudi knjižnice ustanavlja, govore in razprave ter radovoljne razgovore tiskaje in prodajaje, petje goječ«, s pripombo, da to delovanje ne bo politično. Opomnil bi na to, da so bile najprej omenjene duševne koristi in šele nato gmotne; kar se tiče pripombe, da delovanje ne bo politično, pa moramo vedeti, da brez te pripombe pravila ne bi bila potrjena. Značilen je bil 25. člen pravil. Določal je, da društvo »stopa v zvezo z enakimi ali na enaka načela postavljenimi društvi in prihranjuje si prizadevanje, osnovati občno zvezo med vsemi delavskimi društvi«. S tem je bila izražena težnja k solidarnosti delavskega stanu.

Štirinajst let pozneje je Ljudski glas objavil dva imenitna članka, ki ne slikata le obupnega socialnega položaja delavcev in ne pozivata le k njihovemu združevanju, marveč že pričata o visoki zavesti in nadarjenosti neznanih avtorjev. Takole opisuje prvi članek življenje delavstva: »Če pogledamo obraze delavcev, ko iz tovarne pridejo ali v njo grejo, kako vela obličja vidiš, kako otrpnene so roke skrbnih očetov, kateri na svojem trdem delu . . . komaj pičlo skorjico kruha zase in za svoje otroke služijo, pa mnogokrat še tega zaslužiti nimajo.« Članek dopoveduje delavcem, naj se združijo, da »postanete ogromno število, potem boste že toliko močni, da se vam ni bati, potem dosežete kmalu, česar želite . . . Bodite složni, bodite edini, ker v vaši edinosti počiva moč, katere sami še poznate ne«.

V drugem članku z naslovom Laž – moderna moč pisec razlaga, da »vsa današnja kupčija obstoji v vzajemnem plahtanju kupčevalcev. Svoboda in občasna enakopravnost je debela laž. Bogatini in mogotci storijo, kar jim ljubo, teptajo naravne pravice in svobodo siromakov in postopajo torej samovoljno . . . Ni je niti jedne razmere v kapitalistični družbi, da bi ji ne bila laž pri mešana . . . Oropanje naravnih pripomočkov in delavskih moči do popolnega propada imenuje se ekonomija; zagovarjanje in odobravanje tega pogubonosnega sistema

*Povzetek predavanja
v Prežihovem klubu v Celovcu
21. januarja 1985.*

slovi za učenost in njega proslavljanje je umetnost».

Ljudski glas si je hitro pridobil 600 naročnikov – za tiste čase velikansko število. Izobraževalno društvo je prirejalo vsak mesec »javen shod, ob kojih priložnostih se je kritikovalo vse, kar je bilo gnilega v Ljubljani in sploh v slovenskih deželah ... Ko je list začel pečati se s socialnim vprašanjem, planili so ljubljanski špisarji, kakor bi jih bil gad vpičil«. (Iz poročila na ustanovnem zboru Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, 1896).

Po udarcih, ki jih je reakcija zadala delavskemu gibanju na Dunaju, središču socialističnega gibanja v Avstro-Ogrski, so se začela preganjanja tudi na Slovenskem. Leta 1884 je reakcionarna oblast v Ljubljani zaprla več aktivistov in jih v Celovcu postavila pred porotno sodišče. Zaradi veleizdaje je bil France Železnikar obsojen na osem let težke ječe in deželno višje sodišče mu je primaknilo še dve leti. Skoraj deset let je trajalo, da si je gibanje opomoglo. K obnovitvi je pomagal ustanovni zbor avstrijske socialnodemokratske stranke v Hainfeldu ob novem letu 1888. Na zboru je slovenski delegat Zadnikar izjavil, da bodo slovenski delavci idejo »tudi v slovenskem jeziku razširjali«. Delegat Kordelič je naglasil potrebo po slovenskem strankinem listu, ki naj spodbude podtikanja klerikalcev in liberalcev, češ da je socialistično gibanje nemčursko. Za slovenski list sta se zavzela delegata iz Beljaka in Maribora. Res so spet začeli izhajati slovenski socialistični listi – ko je pod pritiski eden prenehal izhajati, je po kratkem času začel drugi. Uredniki so bili nešolani delavci, od katerih je oblast zahtevala spričevala o šolanju in izpitih in je njihovo nizko izobrazbo imela za vzrok prepovedi njihovega časnikarskega delovanja.

Pomembno je bilo leto 1893. Takrat je začel izhajati list Delavec in v Ljubljani je bilo ustanovljeno Železničarsko bralno in napredno izobraževalno društvo. Železničarji so se namreč na svojih vožnjah po daljnem svetu najhitreje seznanjali s socialističnimi idejami, posebej še, ker so lahko prebirali nemške socialistične liste in letake.

Ko je bil v Ljubljani 1896. leta ustanovni zbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, je na Slovenskem, od Trsta do Maribora in Beljaka, socialistična misel že imela domovinsko pravico.

SVOBODNI GLASOVI (1897–1898)

Takrat je bil, vzporedno z družbenimi tokovi v slovenski literaturi po romantiki (Stritar), v polnem razmahu že realizem: 1881. leta so mladoslovenci Levec, Jurčič, Tavčar in Kersnik osnovali Ljubljanski zvon, v katerega so pisali tudi Gregorčič, Aškerc, Trdina in drugi. Na pohodu je bil tudi že naturalizem z Govekarjem, Kvedrovo, Milčinskim ... Vsi ti so bili šolani, razgledani po literarnem dogajanju tako na zahodu kot na vzhodu. Poznali so Turgenjeva, Dostojevskega, Tolstoja, Sienkiewicza ... Flauberta, Zolaja, Ibsena ...

Ob tem glavnem toku slovenskega leposlovja se je pojavil drugi tok slovenske besede: prihajal je iz nižin, iz vrst številčno okrepjenega proletariata, ki so mu socialistično misel po Cankarjevih besedah prinesli »strokovno in nekoliko tudi politično izobraženi delavci, ki so se v dolgih letih bivanja in dela v nemški tujini naučili temeljnih nauk marksizma ... Teh prvih boričev za osvobojenje slovenskega delavstva izpod kapitalističnega jarma nepozabljiva zasluga je, da se je delavstvo pričelo dramiti, začelo se organizirati ter se s silo svoje organizacije povzdigniti iz suženjstva do človeškega, res skromnega, pa vendar človeškega življenja«. (Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, 1907.) Med temi prvimi aktivisti delavskega socialističnega gibanja so bili tudi taki z umetniško žilico, ki se spričo svojega socialnega položaja kljub nadarjenosti niso mogli uvrstiti v glavni tok tedanje slovenske besede in je zato njihova beseda ostala predvsem služabnica razrednega boja. Vendar pa je tudi njihova »nepozabljiva zasluga« (po Cankarju) nadaljnji idejni in tematski razvoj slovenske umetne besede v smislu družbenokritičnega in socialnega realizma.

Med prvimi manifestacijami takega delovanja je bil mesečnik Svobodni glasovi, ki je izhajal od 1. septembra 1897 do 1. marca 1898, leto dni po ustanovnem zboru Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Prvih pet zvezkov vsebuje poleg leposlovnih prispevkov tudi članke z družbenega področja, natisnila pa jih je Narodna tiskarna v Ljubljani, medtem ko je šesto, zadnjo številko natisnil tiskar Blanke na Ptuj. V »vabilu na naročbo« je uredništvo zapisalo: »List bo stal na stališču znanstvenega socializma: pisan bode ljudstvu v pod-

uk in zabavo. Prinašal bode povesti, pesmi ter poučne sestavke v vseh strokah človeškega znanja. Svobodni glasovi hočejo biti v istini svobodni, kakor še ni bil noben jednak list na Slovenskem in tega načela se bomo vedno držali.»

Iz vsebine natisnjenih zvezkov bomo videli, da je bil časnik kaj malo v zabavo, pouk pa je pomenil kritiko kapitalizma in širjenje socialističnih idej.

Ustanovitelj in urednik mesečnika, ki ga lahko štejemo za prvo slovensko socialistično revijo, je bil samouk Rok Drofenik (1869–1903). V svojem kratkem življenju je deloval kot socialistični agitator v Trstu, Ljubljani in Celju (posebno med podeželskim prebivalstvom na Štajerskem), kot časnikar pri listih Edinost, Delavec in Svoboda, bil pa je tudi avtor številnih brošur in letakov. Zanj kot za druge pionirje socialističnih idej tedanjega časa veljajo Cankarjeve besede: »Ni še dolgo tega, ko sem spoznal človeka, ki živi med delavci že petnajst let. Ko je prišel mednje, so ljudje pljuvali vanj... Ko je začel delavce poučevati, da jih je najprej šele privedel do spoznanja krivice, katere sužnji so – ni dobil prostora v celem kraju, skrivati se je moral s svojimi prijatelji o mraku na kakem travniku ali na polju. Kamor se je prikazal, se je prikazalo brž tudi nekaj žandarmov... Danes, po petnajstih letih so tisti delavci strokovno in politično organizirani, stoje v kulturnem oziru visoko nad mnogimi narodnjaki...« (Očiščenje in pomlajenje, 1918)

Ali kakor pravi France Klopčič: »Glede kadrov, rastočih iz nižin, velja splošno pravilo, da nastajajo pretežno tam, kjer se družbena gneča najbolj občuti, kjer vznikajo žarišča, kjer prihaja do kritičnih trenutkov.« (Desetletja preizkušenj, 1980)

Po vseh okoliščinah sodeč, je bila uvodna pesem v prvem zvezku revije, podpisana s psevdonimom Proleter, prav Drofenikova:

*Besed mi dajte, oh, besed,
ki moj jih slabi jezik ne pozna.
Vse, kar mi znanih je, so sladek med.
A kaj če meni lepa slova vsa?*

V nadaljevanju pravi pesnik, da sluti, česa je treba: ne solz, marveč boja; ne besed, ki bi ganile vladajoče, ker se to ne more zgoditi, marveč:

*Besed le treba, da bi rod zdramile,
da vstane in stori trinoštva kraj!*

Med sodelavci revije so bila najvidnejša imena takratnega socialističnega gibanja na Slovenskem. Etbin Kristan je ob novem letu 1898 objavil tudi tele verze:

*Ko novo leto hrupno ves pozdravlja svet,
poprimite i vi peneče čaše,
povzdigni vas svobodnega duha polet,
če hočete, je novo leto vaše!*

Kako se pri tem ne bi spomnili pesmi Silvestrova zdravica Iga Grudna (zbirka Dvanajsta ura, 1939):

*Do dna izpijmo te pogrebne čaše
in za usodo novega sveta jih treščimo ob tla!*

Kakšno sosledje! Gruden se je rodil leta 1903, ko je Drofenik umrl.

Med prozo najdemo Kristanov prispevek Slučaj. Opisuje delavca, ki se noče organizirati, a prav njega doleti beraška palica. Črtica je didaktična, vendar ne brez psihologije in napetosti. V njej je nekaj podobnosti s Cankarjevim Hlapcem Jernejem. Bledo zamisel Hlapca Jerneja najdemo tudi v prozi Žige Lajkova-Mozirskega Požigalec: zažge mlin, ki bi lahko redil njegove lačne otroke, če ne bi bil zasebna last. Tako lahko vidimo, da velike teme niso le enkrat enkrat umetnikov navdih in vzpon, marveč so navzoče v ozračju družbe in časa. Zarodke takih tem, ki so prišle do močnejšega izraza v času med svetovnima vojnima, najdemo pri Mozirskem pogosto: pesem Rudar je oblikovno aškerčevska in idejno predhodnica Klopčičeve pesmi Drečnik Andrej govori. Pesmi Mozirskega so idejno pionirske, oblikovno pa še okorne.

Med avtorji nekajkrat najdemo psevdonim Bine. To je bil Albin Prepeluh, ki mu je bilo tedaj komaj osemnajst let, pozneje pisec številnih razprav o družbenih vprašanjih, urednik in politik. Še pozneje se je pridružil desnemu krilu socialne demokracije. V prozi, objavljeni v Svobodnih glasovih, se je izkazal kot odličen opazovalec življenja izobražencev v kapitalistični družbi.

V vseh šestih zvezkih je Kristanova nedokončana razprava Domovina – narod. V njej pojasnjuje svoje stališče do narodnega vprašanja, posebej razmerja Slovencev do monarhije. Pisal je tudi o darvinizmu. V poročilu o mohorskih knjigah za leto 1898 pravi, da so izšli v zbirki le nabožni spisi, nič leposlovnega, medtem ko številne lepe knjižne zamisli propadajo. Pri tem je lahko mislil že na Svobodne glasove, ki so po zvezku s

tem poročilom prenehali izhajati. Jože Zavernik je pisal o nasprotjih v kapitalistični družbi in o vlogi proletariata, Drofenik pa je prispeval duhovito simbolično zgodbo O edinem pametnem možu pa vrsto poročil in beležk, uperjenih proti klerikalizmu in njegovemu tisku, tega imenuje nemoralnega.

Drofenikov ustvarjalni in kritični duh se kaže v pripombah na račun socialističnega gibanja: ob naznanilu, da bo 2. shod Jugoslovanske socialne demokracije od 25. do 27. decembra 1897, dostavlja: »Kar zadeva dnevni red, pogrešamo jedino agrarno vprašanje.« V poročilu o shodu nemške socialne demokracije pa pripominja, da je poljski delegat zahteval agitatorje, ki govorijo poljski, čemur se je uprl državnozbornski poslanec socialdemokrat Pfankuch, ki je Poljake celo žalil. Drofenik pravi: »Čuditi se moramo, da mu je celo Bebel pritrdjeval. S stališča enakopravnosti vseh narodov se mora tako postopanje najstrože obsojati.«

V tretji številki je uredništvo sporočalo, da je časnik že s prvo številko našel veliko prijateljev in še več obrekovalcev: »Slovensko patentirano razumništvo nikakor ne more umeti, da se drznejo celo delavci stopiti na polje tako imenovane lepe književnosti in se tam meriti z njimi, saj je bil doslej to privilegij tistih, pri katerih se pisatelj šele pri veleučnem prof. ali dr. pričinja. Tudi slovenska preimenitnost s svojim korumpiranim časopisjem vred se bode morala sprijazniti z dejstvom, da se nahaja med slovenskim ljudstvom vedno več takih, kateri si žele tečnejše hrane, kakor jo je doslej z malimi izjemami slovenska buržoazija ponujala našemu proletariatu.«

Medtem ko je uredništvo v številki 4-5 poročalo, da so postali Svobodni glasovi glasilo stranke, se je moralo že v naslednji številki s težkim srcem posloviti od bralcev:

»Slovo od čitateljev. Z današnjo številko prenehajo Svobodni glasovi izhajati. Želeli smo ustvariti slovenskemu delavstvu list, kateri bi mu kazal pot do višje omike in prosvete ter mu širiti duševno obzorje. Da se mu to ni posrečilo tako, kakor bi bilo želeli, krivi so ozkosrčni odnošaji in reakcija, katera še žalibože vlada povsod na Slovenskem. Mi smo primorani odložiti jedno orožje, a boj nadaljevali bomo tudi naprej.«

Tako kot med izhajanjem tudi pozneje časnik ni imel dosti več sreče. Njegov pomen so merili z vatli, prikrojenimi glavne-

mu toku slovenskega leposlovja, medtem ko je ostajala beseda, ki se je tako mukotrpno prebijala na dan, revolucionarni underground tedanjega časa. »Ostra tendenčnost, retoričnost in precejšnja oblikovna trdota«, in nobenega drugega odmeva. Še v današnji čas segajoča ocena stroge literarne véde, ki še ni spregledala prave razsežnosti podzemne literature in časnikarstva tedanjega časa.

Vendar so že naslednja desetletja potrdila prizadevanja pionirjev socialistične besede: pobudo v javnem življenju so po prvi svetovni vojni, po oktobrski revoluciji in v revolucionarnih, socialističnih in narodnoosvobodilnih gibanjih namesto prejšnjih političnih in kulturnih struktur vse bolj prevzemale nove sile, nova literatura se je opajala z idejami pionirjev, pogosto mučenec, kakršna sta bila na primer Drofenik in Železnikar. Za proletarskega podzemlja so prišli in dvignili svoj glas Anton Tanc-Čulovski, France Kozar, Tone Čufar in vrsta drugih, ki so se izvili iz okoliščin težkega fizičnega dela in se kot samouki z izobraževanjem v delavskih društvih in sindikatih dokopali do literarne ravni svojega časa. Vrh tega razvoja je bil dosežen s prav tako samorastniškim Prežihovim Vorancem, katerega delo združuje v sebi takó tradicijo slovenske lepe besede kakor tudi »podzemne«, ki so ji bili eden izmed temeljev Svobodni glasovi Roka Drofenika.

Videli smo, da so se socialističnih idej na Slovenskem najprej oprijeli delavci samouki. Najbistrejši med njimi so postali glasniki teh idej in organizatorji. Morali so biti izjemno nadarjeni in pogumni, da so postali večji pisanja člankov, celo pesmi in proze ter urejanja listov

Prvo literarno pričevanje o tem, kako so socialistične ideje vplivale na slovensko meščanstvo, sega, kakor poroča dr. Boris Grabnar (Dnevnik, 10. decembra 1982), v leto 1893. Takrat je dr. Simon Šubic v Ljubljanskem zvonu objavil v dvanajstih nadaljevanjih utopično besedilo z naslovom Pogubni malik sveta. Šubic je predaval na graški univerzi fiziko, matematiko in astronomijo. Raziskovalec njegovega dela je prepričan, da je Šubic poznal Marxova dela, saj je le tako lahko napisal besedilo, ki naj bi kazalo vse značilnosti marksistične teorije. Zlo kapitalizma naj bi izhajalo iz blagovno-denarnih odnosov in denar naj bi bil »malik sveta«. Za zmago kapitalizma sta po-

trebni odprava teh odnosov in »narodna svojina«. Vendar se pri Šubicu vse dogaja v utopični brezčasnosti, v dialogih med avtorjem, Sokratom in Marsovcem, ki razlaga, kako idealen je družbeni red na Marsu. Besedilo je brez dogodkov in konfliktov, dolgovezno, filozofski traktat brez realnosti. V primeri s pravili prvega delavskega izobraževalnega društva, ki so nastala štiriindvajset let prej, je bilo Šubicevo delo medlo.

Tri leta po objavi Šubiceve utopije so izšle Antona Aškercu Lirske in epske pesmi. Med njimi so tudi rudarske pesmi. O njih dr. Anton Slodnjak pravi, da je Aškercu »službovanje v bližini velenjskega rudnika navdihnilo več delavskih motivov, ki so v resnici prva bojovita delavska pesem«. Aškerčeva Božična pesem siromakova je bila natisnjena leto prej, preden so izšli Drofenikovi Svobodni glasovi, in slovstveni zgodovinar Ivan Prijatelj meni, da se je Aškerc »približal ne samo socializmu, ampak naravnost – socialno demokratični stranki«. Zato pa je bila toliko bolj žolčna reakcija utemeljitelja slovenskega klerikalizma dr. Antona Mahniča, ki je v reviji Rimski katolik zapisal, naj Aškercu »nikar ne pade v glavo, kdaj svoje cunje ... v zbirki povite slovenskemu občinstvu ponujati«.

PO OKTOBRSKI REVOLUCIJI

Drugi močni val socialističnih idej je na Slovensko poljsusnil po oktobrski revoluciji, to je takoj po prvi svetovni vojni, med krizo vseh dotedanjih vrednot meščanske družbe, v času lakote in družbenih vrenj povsod po Evropi. V Rusiji, kjer je bila fevdalno-kapitalistična oblast najšibkejša, subjektivne sile pa najbolj zavestne, je zmaga proletarska revolucija in po njenem zgledu je iz socialnih nemirov po Evropi zraslo več revolucionarnih republik, ki pa se jim ni posrečilo ostati na oblasti. Tako je bilo tudi v Sloveniji.

Lepo število slovenskih ujetnikov je v Rusiji dočakalo revolucijo in številni so se ji pridružili. »K širjenju vpliva oktobrske revolucije v Jugoslaviji so prispevali še posebej povrnjenci iz ruskega vojnega ujetništva, kamor je dospelo od 170.000 do 200.000 Slovencev, Hrvatov in Srbov iz južnih avstro-ogrskih pokrajin. Od tega števila se je okoli 30.000 pridružilo sovjetom ...«

(France Klopčič: O preteklosti drugače, 1984)

Oktobrska revolucija jih je navdala s svojimi idejami, in ko so se vrnili v domovino, so jih razglašali. Te ideje so močno vplivale na ustvarjalnost tudi tistih napredku odprtih umetnikov – pesnikov, pisateljev, glasbenikov, odrskih delavcev – ki sami neposredno niso doživeli oktobrske revolucije. »Oktobrska revolucija je kot silovit uvod iz kapitalistične v socialistično družbeno obliko učinkovala na tedanjo evropsko zavest močno izivalno. Ustvarjalne duhove je potegnila za seboj ali pa jih izzvala proti njej.« (Franc Zadavec: Oktobrska revolucija in slovenska literatura, 1968)

Z upadanjem revolucionarnih vrenj in s krepitvijo oblasti kapitala je pri sopotnikih – meščanih upadla revolucionarna vnema, prilagajali so se in se nazadnje kar lepo vključili v mirnodobske razmere predvojne Jugoslavije. Vendar je treba njihovim stvaritvam v prvem obdobju priznati revolucionarno miselnost, priznati pa jim je treba tudi njihov poznejši prispevek k razvoju slovenske kulture in napredne miselnosti. Nadaljevali so tradicijo slovenskega realizma in svobodoljubne misli.

Dosti težja je bila življenjska pot nešolanil samoukov, ki se brez poklicne izobrazbe niso mogli vključiti v meščanstvo. Izrazit tak primer je bil Anton Tanc, ki se je podpisoval sprva Čulkovski, po rudniku v Donbasu, kjer je delal kot ujetnik, pozneje pa Tone Maček, po materi Heleni Maček. Rodil se je 13. januarja 1887 v Modriču blizu Laškega, nepismeni materi, ki jo je častil po cankarjansko. Po njih virih je bil oče zidar, po drugih pa ga sploh ni poznal. Njegova šolska izobrazba so bili štirje razredi osnovne šole. Pri dvanajstih letih je služil kot pastir in hlapec, nato v pivovarni, potem je bil rudar pa hotelski sluga v Laškem. Tam je spoznal Aškercu, ki ga je spodbujal k pisanju. Po dveh letih vojaščine se je vdinjal kot komornik pri grofu Barbu. Maja 1912 je odšel na Bled za vratarja v hotel Malner. Po orožnih vajah si je iskal službo na posredovalnici na Dunaju, bil sluga v plemiških hišah in leta 1914 pri liberalnem prvaku in pisatelju dr. Ivanu Tavčarju. Ob izbruhu vojne je bil vpoklican in že decembra 1914 so ga v Karpatih ujeli Rusi. Decembra 1918 se je vrnil v domovino in spet stopil v službo pri Tavčarju. Vendar je ta ostal Tancu v slabem spominu: uveljavljeni pisatelj mu ni

pomagal pri iskanju pisateljske poti, nasprotno, liberalni prvak je Tanca kot človeka nižjega stanu preziral. V začetku leta 1920 je Tanc prišel v Maribor za inkasanta in sluga okrajne bolniške blagajne. Tam je po daljšem času postal uradnik in je po vseh svojih močeh pomagal bolnim in siromašnim. Živel je izredno skromno, ves v knjigah in v delu za delavsko stvar. Prvo pesem Ples na vulkanu je objavil leta 1922 v Kresu, ko mu je bilo že 35 let. Pozneje se je uveljavil v številnih socialističnih listih in revijah – Pod lipo, Svoboda, Delavska politika, Naprej, Socialist, Majski spisi, delavski koledarji, Ameriški družinski koledar itd. Večkrat se je zdravil zaradi pljučne bolezni. Umrl je 3. decembra 1947. Njegov grob je na mestnem pokopališču v Mariboru, v isti jami, v katero so že prej pokopali socialno demokratičnega poslanca v deželnem zboru Albina Horvatka. Imata skupen spomenik.

Prvi je o Tancu obširneje pisal Vlado Pipan v Novih obzorjih 1950. Tančevo pesniško delo je razdelil na štiri obdobja: najprej je Tanc pisal brezupno poezijo, od te je prešel k opisovanju socialnih krivic, boja proti krivici in nazadnje boja proti imperializmu in vojni.

Nekaj primerov:

*Same otožnosti, najraje bi tiho umrl,
mrak je nad zemljo in v moji duši.
Najraje bi se v globoko klet zaprl,
nad menoj pa naj se ta žalostni svet poruši.*

(V mračni jeseni)

*Hotel sem
naslikati pravljico deželo,
pa so mi barve potemnele ...
Ker
takrat, ko sem kruha prosil,
ste me obsuli s kamenjem;
in ko sem prosil ljubezni,
ste mi dali škorpionov!*

(Mar sem jaz kriv?)

*Pa bomo vsa svoja telesa v eno samo strnili
in v eno samo pest vse svoje roke;
in bomo to svojo veliko pest v oblake zari-
li,
da se raztrgajo in razprše!*

(Težki oblaki)

*Bratje, pogum!
Tudi naše trpljenje ni zaman!*

*Ker po velikem petku
mora priti Vstajenja dan!*

(Veliki petek)

*Divizijska godba pred nami,
za nami krdelo otrok;
ob straneh idiotski obrazi
kriče: »Naj živi vas bog!«
Veliki duhoven prostrl
v blagoslov je nad nami roke,
a v meni je vero zatrl,
da na zemlji žive še ljudje.*

(Ob mobilizaciji)

*Presunilo je zemljo kakor električni tok,
od pola do pola.
Dvignil se je na iztoku orkan,
ki lomasti proti zapadu.
Pred seboj goni črni strah,
za seboj vleče repatico rdečo;
plameneči jeziki ližejo zemljo
kakor suho prerijo.
Poražen je Krupp
in Eiffel se ziblje;
Tower se ruši.
Jeklena ogrodja nebotičnikov
v Wall Streetu se lomijo.
Globus se je snel iz tečajev
in pada – kam?
Bratje, utrjujte mišice svoje
in opasajte ledja za veliki dan!*

(Rdeči vihar)

Toda v Tančevi poeziji so vse bolj prevladovali žalostni toni; kolikor bolj se je oddaljevala mladost, kolikor bolj so plahneli spomini na Rusijo in upi na revolucionarne spremembe, toliko bolj so prevladovali hudi spomini, neizpolnjene ljubezenske želje in misel na minevanje. Krivil je neusmiljene okoliščine in lastno nebogljeno. Bil je bolj liričen kot realistične narave, pa tudi bolehnost je prispevala svoje.

Takole je pesnil:

*Mračni so dnevi
in besni vihar,
jaz pa sem bilka slabotna,
ki v pustinji stoji
in jo vihre udar
pritiska ob tla nedobrotna
in ji ne pusti,
da njen cvet vzbrsti
in njen sad dozori.*

(Mračni so dnevi)

Za hip veselo vzplapola ko vsaka nova misel

in spet umira ko utrujeno življenje.

In nehote je truden moj pogled na njem obvisel

in dušo je prevzelo bolno hrepenenje.

(Ob kaminu)

V svojih predstavah se je zatekal rad v naravo, a najtrdnješa opora v življenju se mu je zdela človeška misel:

O misel! Ti vesoljstva bog in duša,
na nesmrtnost tvojo ves je svet oprt!

Ti krona si popolnosti človeške!

S teboj življenje, a brez tebe smrt.

(Misel)

Pesmi si je zapisoval v dva zvezka, ki ju hrani študijska knjižnica v Mariboru. Naslovil ju je Trpki sadovi I in Trpki sadovi II. Drugi zvezek je končal leta 1928, ko se je poslavljaj od pesništva in se začel posvečati prozi. V tem času je veliko objavljaj. V mesečniku Pod lipo leta 1924 kar šestinideset pesmi, medtem ko se je v naslednjih letih vse bolj uveljavljaj Mile Klopčič.

Svojo pesniško žetev 152 izbranih pesmi je zbral v zbirko, ki jo je naslovil Glasovi iz teme. Podoba na platnicah prikazuje plameneče zublje, ki segajo po delavcu – orjaku, on pa z rokama trga verige. Uvod z delavskega razrednega stališča je napisal pisatelj Rudolf Golouh, Tančev somišljenik. Zbirka naj bi izšla leta 1929, pet let po Mileta Klopčiča pesniški zbirki Plamteči okovi. Bila je natisnjena, toda zaplenjena.

Medtem je Tanca zamikalo, da bi se izražaj v prozi. Leta 1925 je v drugem letniku revije Pod lipo objavil črtico Posredovalnica za službe (v istem letniku je objavil Prežihov Voranc novelo Vodnjak) in naslednje leto povest Griša Onučkin in njegova žrtev.

Posebno zanimiva je povest o Griši Onučkinu. V slovenskem slovstvu je prav svojevrstno delo. Samouk pisatelj je opisaj pretresljiv dogodek iz časa oktohrske revolucije: Griša je bil nepisemen, docela neprebujen siromak, ki si je poiskaj delo v rudniku. Tu je našej družbo, ki ga je navdaj z novo zavestjo. Življenje je prenehaj biti nesmiselno, ljudje se mu niso zdeli več hudobni in škodoželjni, človeška družba ne več sovražna. »Kako rad bi doprinesej tudi on kako žrtev, izvršej veliko delo, a sam čuti, kako je neznatjen, brezpomemben...« Nedaleč od rudnika je izkopal zase in za mater

zemljanko. V življenje in delo rudarjev so poseglij beli kozaki in rudarji so ustanovlij vojaški odred, ki je branil rudnik in nje. Na božični večer so delavci zanemarlij stražo, bela patrolja je pridrla v Grišino zemljanko in zahtevala, naj ji pokaže pot v naselje. Griša je šepnil materi, naj gre opozorit tovariše, sam pa je speljal kozake na napačno sled. Ko so spoznali prevaro, so ga ubilij in njegove zadnje besede so bile: »Mati... tovariši... Rusija... svobodna.« Poveljnik određa rudarjev pa se ob grobu takole poslovij od Griše: »Živel je med nami tih in neopažen, a kdo je med nami, ki bi se lahko meril z njim?«

Povesti lahko očitamo romantične pri-mesi in literarne vplive (Aškerčev Brod-nik!), ne moremo pa ji odreči pričevajske vrednosti o času in o pisateljju.

Dokaj pozno, leta 1938, je šele dočakaj izid svoje prve knjižne izdaje (če zaplenjene zbirke Glasovi iz teme ne štejem), in sicer zbirko krajše proze z naslovom Ženin iz Amerike. Knjigo je izdaj socialistična Can-karjeva družba, ki se po množičnosti izdaj ni mogla kosati z Mohorjevo družbo ali Vodnikovo. Tudi tako »ugledna« ni bila, kot sta bilij katoliška in liberalna založba, zato je ostaj Tančeva knjiga v senci. Novelo Slu-ga Matej in njegov pes sem leta 1950 v No-vih obzorjih označil kot »literarni biser po snovi, ideji in obdelavi«. Pisatelj je v sko-pih, na videz skoraj neprizadetih besedah opisaj življenje in smrt sluga zadolženega, propadajočega barona, ki svojemu betežne-mu hlapcu Mateju ukaže, naj ubije ostarele-ga prepelničarja, ki prav tako kot Matej ni bil več pri močeh. Kot pod čopičem umetnika slikarja se nam pred očmi prikaže podoba starega, osivelega Mateja v oguljeni livreji, kako sedi na robniku postelje v svoji luknji pod stopniščem, strmi v motne šipe, ki se solze pod drobnimi deževnimi kapljami, na njegove noge pa je položaj glavo pes – pol-slepi, ogoljeni Tedy; zdaj pa zdaj pomaha z repom, kakor da pritruje Matejevim mi-slim... Novela se ne razraste v dolgovezno pripovedovanje, polno psihologije, socialne sentimentalnosti ali programatičnosti, zato deluje neposredno in prepričljivo, kot sámo življenje... Matej se napoti v gozd, name-njen, da psa in sebe rešij trpljenja. Ko ubije psa, obsedi brezčuten, strt ob truplu. Tedaj obsijejo truplo žarki zahajajočega sonca in Mateja prešine maščevalna misel. Vedel je, kod hodi baron to uro na sprehod. Sledi mu,

ustreli, toda zgreši. Prav zato mu odleže, še prav mu je tako. Ni postal ubijalec. Puškino cev prisloni na svoj podbradek in sproži . . .

Tancu so to snov kakor snov drugih besedil narekemale njegove lastne hude izkušnje. Lahko mu je bilo opisovati različna okolja – plemiška, meščanska, proletarska – saj jih je dobro poznal.

Vendar niso bile le lastne izkušnje, bil je tudi privid in neznansko hrepenenje po drugačnih družbenih in medčloveških odnosih, kakršnih družba, zasnovana na pollaščanju, ni bila zmožna. Njegova prirojena nadarjenost (poeta nascitur!), razum in vztrajnost so pripomogli, da se je dvignil iz brezlike, nepismene ali komaj pismene množice v izkušenega izpovedovalca lastne usode in usode svojega rodu ter pokazal časa njegov obraz. Pa ne le to. Upodabljanje človeških nravi v njegovem delu presega okvir časa, v katerem je živel. Ni samo dokument, marveč posega v globine človeškega bivanja (eksistence) – nagonov, trpljenja, protesta, stremeljenj. Sledil je maksimi Maksima Peškova-Gorkega, da se je treba z vsemi močmi upreti okolju, ki nas utesnjuje in zatira (maliči človekovo individualnost in integriteto). S svojim življenjem in delom je to maksimo tudi usodno živel.

Matej se torej uniči sam. Vendar to ni bil beg, prej zmaga: takole končuje pisatelj svojo pripoved: »Baron in njegovi hlapci so bili prikrajšani za lov na redko divjačino.« Na redko divjačino – na upornega komornega slugo.

Če je simbolnost značilna za umetniško delo, potem je ta novela umetnina.

Druga novela v knjigi ima naslov Dogodek v hotelu Gratis. Srečata se brezposelni Ciril in Olga, trda zima je in vetrovno. Lačna sta. Na prostoru, kjer je prej kostanjev pekel in prodajal kostanj, najde Ciril tri ožgane kostanje, dva da Oligi. Toda vsi so gnili. Ne Ciril ne Olga ne vesta, kam bi se dala. Pa ji Ciril predlaga hotel Gratis. Popelje jo čez most (zgodbja je postavljena v Maribor), do proge, na kraj, kjer so z vagonov odlagali žlindre in pepel. Ležeta, pokrijeta se s scf-ranim kocem in si nasujeta nanj toplega pepela in žlindre. Ko nekaj časa mirno ležita in uživata blagost toplote, spregovori Olga: »Nikoli si ne bi mislila, da bom kdaj takole . . . s teboj.« Ciril ji odgovarja: »Pograbila naju je usoda, neusmiljeno in zahrbtno . . . Kdor je brez greha, naj vrže kamen.« Zjutraj

so ju našli delavci, ki so pripeljali nov vagon žlindre, mrtva.

Tretja novela je Posredovalnica za službe. Pisatelj nam razloži namen take posredovalnice, ki je v bistvu enaka kupčiji s sužnji, le s to razliko, da tu sužnjev ne gonijo na trg, marveč prihajajo sami, gnani po nič manj brutalnem sistemu kapitalistične družbe, pa še sami morajo plačevati to »posredovanje«. Pisatelj nam prikaže galerijo obrazov, med njimi lastnico posredovalnice, ki sedi v svojem imenitnem salonu in sprejema imenitne stranke, ki iščejo služinčad. Lina dobi službo pri bogati družini, ki si želi »čistega dekleta«, da si mladi gospod ne bi spolne sprostitev iskal zunaj doma. Čez nekaj dni pride v posredovalnico stražnik. Iz Donave so potegnili dekletke z nakazilom te posredovalnice. Na koncu pisatelj vzkligne: »Oh, da bi imel moč Samsona! Zgrabil bi te arkade in kolone bahatih palač, da bi se vsa ta Sodoma in Gomora zrušila s cerkvami vred! In bi v radosti zaplesal na kaosu razvalin!«

Tema povesti Ženin iz Amerike je emigracija naših ljudi v Ameriko. Načenja vprašanje, ki je bilo zastavljeno že v Cankarjevi črtici Domovina, ti si kakor zdravje. Cankarjev brezdomec pride v domovino umret, Tančev Tone pa se ne vrne, in to njegovo nevesto smrtno prizadene. Preprosto vsebino je pisatelj napolnil z življenjem, ki nam pričara razmere in probleme časa pred drugo svetovno vojno, tako da lahko Ženina iz Amerike uvrstimo med boljše povesti v zbirkah naših knjižnih družb. Res pa to besedilo po kakovosti ne dosega prejšnjih. Verjetno je založnica izbrala naslov knjigi po tej povesti zato, da bi jo prikupila preprostim bralcem.

Druga izdaja Ženina iz Amerike je izšla v Ameriki – pri Prosvetni matici, založbi Jugoslovanske socialistične zveze, v Chicagu leta 1942. Isto leto je založnica natisnila tudi Cankarjevo delo Hlapec Jernej in njegova pravica.

Najdaljše Tančevo besedilo je Slučaj Kumberger. Roman je ostal nedokončan. Izhajal je kot podlistek v 128 nadaljevanjih v Delavski politiki. Tanc je pisal roman, ko sta mu razočaranje in bolezen že močno načela moči pa tudi njegova revolucionarna zagnanost je že močno popustila.

V romanu spremljamo pot bajtarskega fanta v Hrastnik, v rudnik. Tam se v novem okolju spreminja v industrijskega proletar-

ca. Kaj je privedlo pisatelja, da se je lotil te snovi, nam sam pove v dvogovorih med rudarji:

»Mogoče se kdaj tudi med Slovenci najde kdo, ki bi znal opisati tole naše življenje v črnem revirju... Ampak moral bi najmanj eno leto delati v rudniku...«

Tanc se je lotil opisovanja na široko, po zgledu francoskih naturalistov; sam omenja Zolajev *Germinal*. V romanu zvemo iz prvega vira veliko o tem, kako je pastir, kočar postal delavec, proletarec, kaj je doživljal med to preobrazbo, kako je tedaj živel rudarski revir. Roman upodablja kraj, v katerem sta se najprej razvila kapitalistično izkoriščanje in proletarijacija slovenskega kmečkega človeka. Mladi rudar se vživlja v delo, pozablja zasavsko hribovje, od koder je prišel, stara izročila in navade in privzema nove, soustvarja novo skupnost. Številni opisi v romanu so dragoceni, delo pod zemljo, stavka, nesreča v rudniku, pogreb, pomoč rudarjev pri kmečkih delih, romanje na Kum (z vsemi grobstmi in sladkostmi in z le malo pobožnosti). Ko pisatelj opisuje rudniškega konja, ki ga spuste v rov, da nikoli več ne ugleda belega dne in še slep vleče vozičke, vzkligne: »Če bi Zevs kdaj vedel kaj o tem, bi Tantalu naložil to za pokoro!« Toda niti to hudo življenje ni brez ustvarjalnih pobud: rudarji so si ustvarili pravljico podoben Bergmandelcu, ki jim pomaga pri delu in v stiskah. To so poglavja, vredna ponatisa.

V povesti *Slučaj Kumberger* polaga pisatelj v usta svojih junakov različna vprašanja, ki so tudi danes in bodo menda vselej pereča. Tako vprašanje je na primer svoboda. Takole govori Janž: »Mogoče človeštvo res dospe do idealnega stanja splošne svobode... ali v prehodni dobi bo pa iz razvojne nujnosti moralo zatajiti jaz. Končno osvobojenje človeštva je vredno te žrtve.« Kurent mu ugovarja: »Vsi nosimo pri vsaki priliki na jeziku besedico – svoboda. A rečem ti, svobode ne bo poprej, dokler se vsak posameznik ne bo počutil svobodnega. Kaj mi koristi še tako dobra in močna organizacija, če pa moram v nji zatajiti svoj lastni jaz.«

Leta 1940 je prevedel za zbirko *Knjiga za vsakogar* Maksima Gorkega *Pesem o Sokolu in črtico* Ptičji greh (psevdonim Tone Maček).

Med skrbno urejeno Tančevo zapuščino sta dve obširni pismi, namenjeni Prežihovemu Vorancu, vendar neodposlani. Tretje

Tančevo pismo je v Prežihovi zapuščini. Vsa tri pisma veliko povedo o Tančevi osebnosti. V prvem, z dne 10. septembra 1945, pravi, da Prežihu piše zato, ker mu tako velevala srce. Nato mu izraža svoje občudovanje: »Atlet si tudi po duhu. Popolno nasprotje od mene, ki sem slabič, lirična narava.« Sledijo opisi njunih srečanj pred davnimi leti, ko mu je Prežih razkazoval koroške globače; nekoč mu je s hrano in z denarjem pomagal iz zadrege. »Ti si bil edini slovenski pisatelj, ki sem z njim prišel v svojem življenju v ožji stik... V tisti dobi sem pesniško največ ustvarjal. Tvoja delotvornost mi je bila spodbuda, trudil sem se, držati s Teboj korak. Da nisi kmalu moral zapustiti domovine, bi se bil tudi jaz najbrž drugače razvijal...«

V drugem pismu, z dne 28. oktobra 1945, pravi, da zaradi službe ni utegnil priti v Guštanj, kjer bi se bila s Prežihom srečala; sicer pa si Prežihu tako ali tako ne bi bil upal približati: »Ti si ugledna politična osebnost, priznan kulturni delavec, steber slovenskega slovstva; kaj pa sem jaz? Nihče! Pes, ki v luno laja!« Nadalje Tanc opisuje, da je šel poslušat Prežiha, ko je bral v mariborskem gledališču: »Ko sem zaslišal Tvoj glas, je vstal pred menoj spet oni stari, dobri, Walt-Withemanski, eruptivni Lovro, dobričina, zanesenjak, borec, umetnik in kmečka grča, vse ob enem.«

Iz tretjega pisma, z dne 16. februarja 1946, zvemo, kako zvesto je Tanc prebiral Prežihova dela in kako so ga prevzemala. Zvemo tudi, kako se je Tanc vsa leta, tudi med vojno, zanimal za Prežiha. Pismo končuje takole: »Živimo v heroični dobi, živimo na prelomnici v zgodovini našega naroda in srečen sem, da smem to dobo sodoživljati. Želel bi le... da bi se mogel vreči v ta vrtnec življenja. Tako pa sem skoraj že nebogljjen starec, priklenjen na ta ozki košček življenja... kakor pes k svoji hišici, ki nima več moči, da bi se strgal z verige.« Piše, da »bi bil srečen, če bi se mogel s Teboj v dvoje po domače razgovoriti«.

Poleg Vlada Pipana je avtor tega članka pisal o Tancu že v revijah *Nova obzorja* 1950 in *Socialistična misel* 1953. Prof. Franc Zadravec je v knjigi *Oktobrska revolucija in slovenska literatura med 22 književniki* obravnaval tudi Tanca in mu namenil 4 strani. V uvodu h knjigi je zapisal, da razume to svoje delo »kot pobudo za nadaljnje

raziskovanje progresivne misli v slovenskem leposlovju med obema vojnama«.

Zadnja leta se s Tancem ukvarja prof. Alenka Glazer, ki namerava pripraviti in predložiti za objavo izbrano Tančevo delo s spremno študijo. V pismu z dne 13. marca 1984 meni, da je prav, »da se Tanc zasidra v slovenski zavesti«. Tančevo delo je opredelila po slogu večidel kot socialni ekspresionizem. »Ob pregledovanju zapuščine se mi je še bolj kot pred tem utrdilo prepričanje, da je bil Tanc resničen ustvarjalec in da bi

zaslužil pravično predstavitev in oceno.«

Sam sem si več let prizadeval, da bi kakšna založba sprejela Tanca v svoj program, vendar zaman. Morda bo imela prof. Glazerjeva več sreče.

Prav v želji, da bi ponovno opomnil na pomembno, zdaj že malo znano delo prvih besednih ustvarjalcev, ki so jih navdihovale socialistične ideje, sem izbral Roka Drogenika in Antona Tanca kot njihova predstavnik, ki sta izšla iz vrst samega delavskega razreda.

MAG. BORIS MLAKAR

Vestnik koroških partizanov

V Sloveniji izhaja razmeroma veliko revij, ki jih označuje različna in pestra kulturna in idejna usmerjenost, različna strokovna in organizacijska uokvirjenost njihovih izdajateljev in bralcev. Vse to kaže na bogato kulturno življenje pri nas. Revijalni tisk je seveda le eden od številnih kazalcev takega položaja. V to kulturno in strokovno snovanje so se ves čas po osvoboditvi z vsemi močmi vključevali tudi borci, nekdanji partizani in drugi pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja. Nekdaj, ko so bili na vrhuncu svojih moči, so bili v prvih vrstah našega političnega, gospodarskega in tudi kulturnega življenja. Danes je seveda iz razumljivih razlogov že drugače, toda nekdanjim borcem, ki so vsi že v letih, kljub temu nikdar ne moremo očitati neaktivnosti.

Vse to velja tudi za njihovo delovanje v publicistiki, tako tisti splošnega značaja kot tudi oni, ki se neposredno navezuje na njihovo nekdanjo partizansko dejavnost. Mislimo predvsem na zbiranje in pisanje spominov na partizanska leta, na zbiranje in objavljane dokumentov, tudi na zgodovinopisje o narodnoosvobodilni vojni. Prav pri tem se je veliko borcev zelo izkazalo, saj so zbrali veliko zgodovinskega gradiva in napisali veliko monografij in člankov o obdobju 1941-1945. Njihovi izsledki so izhajali tako v knjigah kot v raznih revijah in v časopisih. Za to so si borci ustvarili tudi svoja glasila, specializirane revije in časopise. Omeniti moramo predvsem revijo Borec, ki izhaja še osemintrideseto leto in tednik TV-15 Naš to-

variš, ki izhaja štiriindvajseto leto. Borec je posebej v zadnjih letih usmerjen izrazito v objavljane zgodovinopisnih in esejističnih del o zgodovini narodnoosvobodilnega boja in sploh novejšega obdobja, medtem ko je TV-15 Naš tovariš bolj družbenopolitično angažiran in aktualen ter se ukvarja tudi z organizacijskimi in stanovskimi problemi slovenskih borcev. Imamo pa tudi revijo, ki je v tem okviru nekaj posebnega, to je Vestnik koroških partizanov, ki letos izhaja že dvajseto leto.

Vestnik je glasilo obeh organizacij koroških partizanov, Zveze koroških partizanov iz Celovca in osrednjega odbora skupnosti koroških partizanov iz Ljubljane. Do leta 1982 je bil zgolj glasilo osrednjega odbora iz Ljubljane. Že iz tega je videti, da so bivši partizani in aktivisti narodnoosvobodilnega gibanja, ki so med vojno delovali na Koroškem, organizirani v okviru posebnih organizacij tako v Sloveniji kot na avstrijskem Koroškem. Za tiste v Avstriji je to povsem razumljivo, saj so takoj po vojni delovali v posebnih, nič kaj ugodnih okoliščinah, morali so se npr. spoprijemati z odklonilnim odnosom britanskih zasedbenih oblasti in s sovražnostjo avstrijskih desnih in neonacističnih sil. Zato so se organizirali takoj po vojni, čeprav je bila njihova organizacija – Zveza bivših partizanov slovenske Koroške – uradno priznana šele jeseni 1947. V matični Sloveniji so nekdanji koroški borci in aktivisti aktivno delovali v Zvezi borcev oziroma v njenih združenjih. Toda iz njihovih občasnih zbiranj, sestankov

Ob
dvajsetletnici izhajanja

ipd. se je izoblikovala potreba po posebnem organizacijskem okviru, ki ne bi bil imel zgolj družabnega značaja, marveč predvsem delovni. Občutek medsebojne solidarnosti, živi spomini na skupne boje, položaj na Koroškem po vojni in potreba po zgodovinskem ovrednotenju njihovega boja, vse to so bili razlogi, da so 14. maja 1967 na Ravnah ustanovili osrednji odbor koroških partizanov. Gonilna sila odbora je bil in je v nekem smislu še danes znani koroški partizan inž. Pavle Žaucer-Matjaž. Kmalu so poleg osrednjega odbora nastali tudi posamezni področni odbori v večjih krajih na Gorenjskem, Koroškem in Štajerskem, pač tam, kjer je živel največ bivših koroških partizanov in aktivistov. Število članov je kmalu preseglo tisoč, njihova dejavnost pa se je po ustanovitvi lastne organizacije zelo povečala. Organizirali so več srečanj, skrbeli za podelitev domicilov njihovim enotam, predvsem pa so pričeli zbirati zgodovinsko gradivo, spominske vire ipd., vse z vidika končnega cilja – da bo nekoč napisana zgodovina narodnoosvobodilnega boja na Koroškem in da bo čim bolj popolna. Zavedali so se, da je to naloga dolgoročnega značaja, in reči je treba, da se šele danes, dvajset let pozneje, približujemo uresničitvi tega cilja.

Odbor je 20. julija 1967 začel izdajati svoj bilten z naslovom Vestnik odbora koroških partizanov. Toda značaj biltena, ki je prinašal zgolj obvestila in objavljal dokumente organizacijskega pomena, je Vestnik ohranil le malo časa. Že 3. številka iz maja 1968 je presegla

ta značaj, saj je objavila sedem življenjepisov padlih in umrlih herojev, ki so se med narodnoosvobodilnim bojem borili na Koroškem. To je bil prispevek dr. Antona Skobirja. Št. 6 iz marca 1969, ki je pričela 2. letnik, je tudi oblikovno potrdila značaj revije, z opremo, ki jo je ohranila vse do leta 1981. Vsebina je bila vzporedno z dejavnostjo odbora vse bolj raznovrstna, množile so se rubrike, revija je dobivala svojo notranjo strukturo, ki jo je z nekaterimi spremembami ohranila vse do danes. Do konca 2. letnika, to je do decembra 1969, je bilo oštevilčenje revije enotno tekoče (do tedaj je izšlo 9 števil), s 3. letnikom pa so jo začeli oštevilčevati vsako leto na novo. Na leto izidejo štiri številke Vestnika, z izjemo leta 1977, ko sta izšli le dve. Iz različnih vzrokov, bodisi finančnih, organizacijskih ali drugih, vsaka številka seveda ni izšla samostojno, temveč sta pogosto izšli dve skupaj. Če pogledamo vseh dvajset letnikov Vestnika z vidika števil, je rezultat impresiven. V teh letih je izšlo 75 rednih števil, poleg tega pa še posebna številka leta 1982. Od rednih je bilo 32 enojnih, 20 dvojnih in ena celo trojna (1978, 2–4), skupaj torej 54 zvezkov. Obseg posameznih števil oziroma letnikov je bil zelo različen, v glavnem se je gibal med 200 in 400 stranmi na leto. Sestavki, objavljeni v Vestniku, so zelo raznorodni, tako po zasnovi, vsebini, namenu kot tudi po obsegu. Zato jih je težko kar povprek razglasiti za članke ali celo za razprave. V celoti pa lahko rečemo, da je bilo v minulih dvajsetih letih v reviji objavljenih skoraj 1100 član-

kov, poročil, razprav, govorov in obvestil v obsegu skoraj 5300 strani.

Zunanja oprema revije je skromna, nazadnje se je spremenila leta 1982. Za tisk, ki tudi ni najboljše kakovosti, so v vseh teh letih skrbeli Zavod SRS za statistiko, Partizanska knjiga, Delavska univerza Tomo Brejc v Kranju in Tiskarna Jože Moškrič v Ljubljani. Naklada Vestnika se je gibala blizu števila 1000 in so jo zmeraj v celoti pokupili stalni naročniki. Razmerje med naročniki v SR Sloveniji in onimi na avstrijskem Koroškem je približno 3 : 1. Iz razumljivih vzrokov se seveda počasi zmanjšuje število naročnikov med nekdajnimi koroškimi partizani in aktivisti, po drugi strani pa vse več izvodov Vestnika naročajo razne organizacije, inštituti ipd., ki vse bolj spoznavajo dokumentarno vrednost gradiva, ki ga revija objavlja. Posebej je treba poudariti povečano zanimanje za revijo na šolah. To gre pripisati tudi uvedbi tekmovanja za Gašperjevo bralno značko, o kateri Vestnik redno in obširno poroča. Izhajanje je bilo v teh dvajsetih letih razmeroma redno, sem ter tja je prihajalo do krajsjih zamud, kakor pri vseh revijah. Podobno je bilo s financiranjem. Zbiranje sredstev je bilo težavno, toda te težave nikoli niso bile take, da bi ogrožale obstoj revije. Posebej pa je treba poudariti, da so sodelavci ves čas delali brezplačno.

Revija se financira predvsem z naročninami, z objavljanjem oglasov in s podporo Kulturne skupnosti Slovenije. Uredništvo se namerava obrniti po pomoč

tudi na Raziskovalno skupnost Slovenije.

Od vsega začetka je večina dela pri pripravi in izhajanju revije slonela na uredniškem odboru, v okviru tega pa predvsem na ramenih odgovornega urednika in tajnika. Največji delež so pri uredniškem delu prispevali Georgij Dvoržak, Pavle Žaucer, Boris Misja, Tone Zorn, Olga Kastelic, Marija Simončič in Boris Jesih. V skladu z novo zakonodajo pa se je poleg uredništva leta 1974 oblikoval tudi založniški svet, v katerem so predstavniki t. i. širše družbene skupnosti oziroma raznih zainteresiranih organizacij in ustanov, predvsem seveda koroških partizanov.

Vsebina dvajsetih letnikov Vestnika koroških partizanov je preobširna in preveč pestra, da bi jo tu konkretno navajali. Zato kaže potegniti le nekatere splošne sklepe, oziroma omeniti nekaj najizrazitejših dosežkov v okviru zasnovane revije. Njene pglavitne črte so vidne pri vsakokratnem pogledu na kazalo revije. S tem mislimo na razdelitev vsebine v smiselne sklope oziroma rubrike. Le-te je revija izoblikovala že zgodaj, jih nato za nekaj časa opustila, v zadnjih letnikih pa spet uvedla. Naj jih nekaj naštejemo: Slovenci v zamejstvu, Prispevki k dokumentaciji, Koroška NOB, Spominjanja – jubileji – odhajanja, Društvene vesti, Kulturni obzornik, Bralna značka Karla Prušnika-Gašperja, Obvestila, Poročila o publikacijah, Biografije itd. V okviru prve omenjene rubrike je Vestnik objavil pravzaprav največ člankov in prispevkov, čeprav po obsegu niso na pr-

vem mestu. Pri tem je treba poudariti, da je Vestnik edina slovenska periodična publikacija, ki sproti in načrtno spremlja dogajanja med Slovenci na Koroškem. To seveda ni naključno, saj so ustanovitelji in ustvarjalci revije v veliki meri prav koroški partizani. Žal je položaj koroških Slovencev po vojni tak, da je še zmeraj potrebno angažirano in navsezadnje tudi protestno naravnano pisanje v zvezi s tem. Rubrika spremlja boj koroških Slovencev za uveljavitev njihovih pravic, predvsem za praktično uresničenje člena 7 državne pogodbe. O tem boju objavlja pomembne dokumente, izjave in komentarje, ki so pogosto na znanstveni višini. Poleg tega je Vestnik objavil tudi nekaj prispevkov o drugih zamejskih Slovencih in celo o drugih narodnih manjšinah v Evropi.

Drugi veliki tematski sklop bi označili kot zgodovina narodnoosvobodilnega boja na Koroškem. To je po zasnovi in pomenu pravzaprav osrednja tema Vestnikove vsebine, vsebujejo pa jo rubrike Koroška NOB, Prispevki k dokumentaciji, Biografije in morda še katera. Prispevki segajo od znanstvenih razprav do kratkih spominskih utrinjkov, ki pa so vsi uporabni za zgodovinarje oziroma so kamenčki in mozaiku bodoče zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Koroškem. Opisanih je veliko akcij in dogajanj, tako vojaškega značaja kot tudi civilno-zalrednega. Iz številnih prispevkov je razvidno prizadevanje koroških ljudi, da bi ohranili in naprej razvijali narodnoosvobodilno gibanje. Pri tem so vidne tudi usode malega človeka. Po-

sebej gre podčrtati tehtnost in koristnost člankov, ki opisujejo različne vidike delovanja nacistične policije in civilne uprave ter njenega terorja nad koroškimi Slovenci. Veliko koristnih podatkov vsebujejo številni življenjepisi koroških partizanov in aktivistov. Teh je Vestnik objavil skoraj 150, avtorji pa so ponavadi soborci umrlih. Bralce, ki se zanima za zgodovino koroških Slovencev in njihov boj za narodnostno enakopravnost, bo zadovoljen tudi z rubriko Poročila o publikacijah. V njej člani uredništva spremljajo in predstavljajo knjige, revije ipd., ki izhajajo in ki obravnavajo problematiko, ki jo tako ali drugače obravnava tudi Vestnik koroških partizanov. Omenimo končno še rubriko Društvene vesti, ki je pomembna za ugotavljanje dejavnosti odborov koroških partizanov v Sloveniji in Zveze koroških partizanov v Celovcu. Leposlovja Vestnik zaradi svoje naravnosti v dokumentarnost ni objavljaval veliko, v glavnem le nekaj deset pesmi.

O bogati vsebini revij in o dejavnosti uredništva lahko precej izvemo tudi z navedbo tematskih in posebnih števil, ki jih je Vestnik izdajal v svoji bogati dvajsetletni zgodovini. Tematska je bila št. 3. iz maja 1968, ki je objavila sedem življenjepisov narodnih herojev, ki so se borili na Koroškem, pa 4. številka iz leta 1970, ki je posvečena aktualnim zahtevam koroških Slovencev, 2. številko iz leta 1972 pa je pripravil Tone Zorn, ki je opisal položaj koroških Slovencev v času od plebiscita pa do napada na Jugoslavijo in nato še poskuse

uničenja Slovencev med drugo svetovno vojno. Št. 2-3 iz leta 1976 je solčavska, saj je v celoti posvečena različnim vidikom narodnoosvobodilnega gibanja v Solčavi in okolici. Prva številka leta 1981 objavlja celotno gradivo z znanstvenega posveta zgodovinarjev o problematiki pisanja zgodovine koroškega partizanstva. Posvet je bil 2. aprila 1981 v Ljubljani. Pri zgodovinospisju je treba omeniti pomemben pripomoček zgodovinarjev, to so razne tematske bibliografije. Vestnik koroških partizanov se je izkazal tudi na tem področju. Cela 3. številka iz leta 1970 obsega Bibliografijo narodnoosvobodilne in antifašistične borbe na Koroškem (za leta 1945-1969), ki jo je sestavil Pavel Dobrila. Maja 1978 je Vestnik ponovno izdal bibliografijo, to pot v skupni izdaji s Koroškim fužinarjem. Alojz Krivograd je namreč objavil Bibliografijo narodnoosvobodilnega boja v Meziški dolini. Posebej gre pohvaliti zajetno posebno številko Vestnika leta 1982, v kateri sta objavljeni bibliografija Karla Prušnika-Gašperja in nato še bibliografija dotedanjih petnajstih letnikov Vestnika koroških partizanov. Obe bibliografiji je sestavila Marija Suhodolčan. Druga posebna številka je izšla lani v obsegu okrog 230 strani. Vsebuje prispevke o Gašperjevi bralni znački in bibliografiji o Gašperju ter Vestniku za obdobje 1982-1984.

Ta pregled naj končamo z omembo št. 3-4/1986, ki bo skupna izdaja Vestnika in Mitteilungen, ki jih izdaja Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes na Dunaju. Posvečena

je avstrijskemu odporniškemu gibanju oziroma njegovemu sodelovanju z narodnoosvobodilnim gibanjem na Koroškem in v Sloveniji.

Že ta površen pregled vsebine nam pove, da se je Vestnik, to je njegovo uredništvo, zelo angažiral, da bi problematiko narodnoosvobodilnega boja na Koroškem čim bolj vsestransko približal sodobnemu bralcu, predvsem pa, da bi iztrgal pozabi čim več podatkov in spominov na ta boj. Vsega tega dela seveda odbor ni mogel opraviti sam. Za to je moral angažirati čim širši krog sodelavcev, ki so se v reviji nato pojavili kot avtorji, zapisovalci in prireditelji. V dvajsetih letih se je v reviji tako pojavilo skoraj 200 imen pišočih ljudi. Med njimi so seveda v večini nekdanji borci in aktivisti, pri obravnavi nekaterih pa je zmeraj več mlajših piscev, zlasti strokovnjakov, npr. zgodovinarjev, politologov, geografov. Kot posebno kategorijo piscev omenimo tudi politične voditelje, zlasti one z avstrijskega Koroškega. Med najbolj prizadevnimi in plodnimi sodelavci Vestnika so imena kot Tone Zorn, Pavle Žaucer, Karel Prušnik, Lidija Potrč, Anton Ikovic, Tone Haderlap, Dušan Nečak, Janez Stergar, zadnje čase tudi Boris Jesih itd. Stalnega sodelovanja raziskovalcev z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani tudi ni mogoče prezreti. Žal sta najbolj prizadevna sodelavca že pokojna, to sta bila Tone Zorn in Karel Prušnik-Gašper.

Bistvenih pomanjkljivosti Vestniku koroških partizanov ni moči očitati, posebej še, če upoštevamo težavne okoliščine, v kate-

rih deluje. Včasih nas zmotita slab tisk in slab papir, na katerem izhaja, pa tudi korekture niso vselej v redu opravljene. Želeti bi bilo tudi več kritičnosti pri podajanju zgodovinskega gradiva, toda te lahko verjetno pričakujemo več od mlajše generacije, npr. zgodovinarjev, kot pa od nekdanjih borcev. V celoti gledano je Vestnik opravil veliko koristnega dela, predvsem pri zbiranju spominskega in dokumentarnega gradiva in njegovem predstavljanju javnosti. Ne smemo tudi zanemariti njegove pomembne vloge pri ohranjanju in razvijanju revolucionarnih tradicij in opozarjanju na položaj na avstrijskem Koroškem.

Javnega odmeva na delovanje Vestnika sicer ni bilo veliko, toda vsaj v okviru borčevske organizacije je dobil ustrezna priznanja. Tako mu je 4. julija 1982 zvezni odbor ZZB NOV Jugoslavije podelil plaketo za poseben prispevek pri delu in razvoju organizacije Zveze borcev in za uresničevanje njenih zastavljenih ciljev, republiški odbor ZZB NOV Slovenije pa 20. julija 1984 nagrado vstaje slovenskega naroda za leto 1984.

Na koncu zaželimo Vestniku koroških partizanov še dolgo in uspešno izhajanje.

DR. PAVLA JERINA-LAH

Koroško partizansko zdravstvo

Zgodovina partizanske sanitete v Sloveniji med narodnoosvobodilnim bojem je bogatejša za knjigo Koroško partizansko zdravstvo. Avtorja sta Anton Iko-
vic in Marjan Linasi. Knjiga je novost: saniteto opisuje na omejenem območju in zelo vezano na tamkajšnje prebivalstvo. Območje nam je manj znano, saj gre večkrat za težko dostopne planinske kraje in za kraje ob državni meji, prejšnji in sedanji. Opis navedenega zdravstva v teh krajih se nanaša tudi na partizanske enote, ki so se tu borile, največkrat prihajale sem, tu vztrajale in od tod odhajale. Posebno v začetku boja je bila pomoč ranjenim in bolnim aktivistom in borcev često laična, dajala jim je le varnost in zaščito. Knjiga je dobrodošla tudi zato, ker imamo o saniteti v teh krajih le nekaj dokumentov, in to v Zborniku dokumentov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojski na Slovenskem 1941–1945, v Knjižnici Zdravstvenega vestnika 1980 Partizanska saniteta na Štajerskem, in v Gradivu o slovenski partizanski saniteti, ki ga je leta 1979 pripravilo Slovensko zdravniško društvo.

Kolikor mi je znano, je zbiranje zgodovinskega gradiva za knjigo trajalo deset let in več. Dela se je lotil Anton Iko-
vic, domačin, ki je partizanal v teh krajih. Podatki so zajeti, kot piše v uvodu knjige, s Koroške, iz Mežiške doline, z Jezerskega in Južne Koroške v republiki Avstriji, pa tudi iz Solčavske in Zgornje Savinjske doline; iz slednjih zato, ker so koroške enote imele tu bolnišnična središča. Knjiga navaja nene-
vadno veliko natančnih po-

datkov, imen, lokacij, dogodkov iz teh krajev, morda nekoliko utrudljivih za partizanskega zdravnika, ki hoče knjigo brati za razvedrilo ali za poduk, domačinu in znancu partizanov iz teh krajev pa nedvomno zanimivih in privlačnih.

Knjiga ima sedem poglavij, ki olajšujejo preglednost množice podatkov: v prvem poglavju je kratek pregled narodnoosvobodilnega boja na Koroškem in Solčavskem z značilnostmi, npr. politično organiziranostjo prebivalstva.

Navedene so enote, ki so delovale tu do februarja 1944, posebej pa tiste, ki so delovale do osvoboditve. V drugem poglavju so pisane usode nekaterih ranjencev in obolelih borcev do februarja 1944. V tretjem poglavju so kronološko navedene bolnišnice, ki so nastale spričo naglo naraščajočih potreb po prihodu Štirinajste divizije na Štajersko in v te kraje. To so bolnišnice v Matkovem kotu, v Robanovem kotu, premična na Solčavskem in v Zgornjem žiškem dolini. V četrtem poglavju je opisana znana bolnišnica B II v Bistri pri Črni in doslej manj znane prehodne, vendar značilne bolnišnice, npr. Mirna, Krtina, Za mlini na Obirskem, Amerika. V petem poglavju je nekaj podatkov o ranjenih borcih in njihovem zdravljenju tudi na območju severno od Drave. V šestem in sedmem poglavju so opisane preskrba s sanitetnim materialom, lekarne, zavezniška pomoč in konec delovanja po osvoboditvi.

Antona Ikovica je z naklonjenostjo in vestnostjo dopolnil kustos Muzeja revolucije v Slovenji Gradcu Marjan Linasi. Delo je torej

Anton Iko-
vic, Marjan Linasi:
KOROŠKO PARTIZANSKO
ZDRAVSTVO.
Knjižnica NOV in POS št. 51.
Partizanska knjiga.
Ljubljana 1985.
Opremil Tone Štrus.
Strani 397.

sad dobre kombinacije amaterja zgodovinarja in strokovnjaka. Tako sodelovanje bi priporočili tudi za številna, do sedaj nepopisana območja sanitete narodnoosvobodilne vojske. Seveda pa morajo takemu sodelovanju biti naklonjeni tudi zainteresirani dejavniki na terenu. Knjigo, o kateri govorimo, sta namreč izdala SOZD Koroško zdravstvo in muzej v Slovenj Gradcu. Brez dobrega geografskega znanja seveda ne bi bilo mogoče pomagati amaterju.

Na kratko, pomembno je poudariti, da je knjiga nastala po spominih, saj ni ohranjenih dokumentov. Teh tudi ni bilo, razen iz let 1944 in 1945.

Knjiga nas seznaja z vojaškimi enotami, ki so delovale na tem območju: Vzhodnokoroški odred, Zahodnokoroški odred, Koroški odred, Čezdravske enote in Koroški bataljon vojske državne varnosti. Za koroške partizanske enote, ki so delovale v četrti operativni coni, segajo podatki o začetkih partizanske sanitete v zgodnejši čas, v pomlad 1943. Opisani so posamični primeri pomoči ranjenim in onemoglim borcem. Pisec pravi: »Iz opisanih primerov ugotovimo, da so v okviru organizacij OF zelo skrbeli za partizanske ranjence. Posebno v Mežiški dolini, pa tudi na Solčavskem in na območju Železne Kaple je politično gibanje OF doživelo velik razmah, kar se je zrcalilo tudi v skrbi za ranjence.« Pozneje so potrebe razvijajočih se enot zahtevale in tudi dobile močnejše organizirano sanitetno službo.

Partizanskim bolnišnicam na Solčavskem je, kot

rečeno, v knjigi posvečeno posebno poglavje, prav tako tudi bolnišnicam na področju južno od Drave. Avtorja sta na več straneh opisala, kako so se sanitetne enote oskrbovale z zdravili, hrano, inventarjem itd. Največ naših prispevkov o partizanski saniteti namreč najraje kronološko zajema le delovanje bolnišnic, in ne toliko saniteto v enotah, ki je vendarle imela ključne naloge pri reševanju zdravstvenih problemov. Tudi oskrbovanje sanitete ni dostikrat opisano. Zato gre avtorjema posebno priznanje, da se tem temam nista izognila. Zanimivo je opisano zdravstvo v teh krajih, enotah in razmerah ob koncu vojne, še posebej pa bolnišnica in zavezniška pomoč v Celovcu.

V knjigi so seznami bolnikov in ranjencev, ki so se zdravili od začetka narodnoosvobodilne vojne do februarja 1944, skupno jih je 35, pa tistih, ki so se zdravili v koroških in solčavskih bolnišnicah, skupno jih je 227, in seznam koroških borcev, ki so se zdravili zunaj partizanskih bolnišnic, skupno jih je 139. Pri zbiranju teh podatkov je bilo opravljeno velikansko delo, saj vsebujejo splošne značilnosti bolnih borcev in datum vstopa v narodnoosvobodilno vojsko itd. Za zgodovino partizanske sanitete so še posebej pomembni podatki o 147 borchih, ki so sodelovali v saniteti v teh krajih in v omenjenih enotah, npr. padli zdravniki R. Kukovec, heroj Dušan Mravljak, Peter Držaj, medicinec J. Kenda. Poimenovali najdemo tudi zdravnike, ki so prišli z Dolenjskega, J. Saje, Jože Benigar, L. Pirc, Rudolf Obračunč, in s

Štajerskega, M. Hadžič, V. Krasnik, D. Šeber, H. Zaveršnik, P. Vodusek. Pohvalno je, da so imenovani tudi zdravniki, ki so imeli v teh krajih splošno zdravniško prakso in so kot aktivisti pomagali parizanski saniteti: J. Arh iz Ljubnega, B. Erat iz Guštanja (Ravne), Marčič z Jesenic, F. Petek iz Žitare vasi, M. Ramšakova in H. Ofner iz Črne, V. Travnik iz Borovelj, G. Smeritschnig iz Prevalj. V saniteti so sodelovali tudi medicinci: F. Brumen, J. Kmet, B. Lenček, I. Plešivčnik, I. Ivančič; T. Hudopisk pa kot veterinar, ki je opravljal sanitetno in veterinarsko delo. Med mnogimi priučenimi bolničarji je naveden tudi naš avtor Anton Ikovic, rojen leta 1926, v narodnoosvobodilni vojski od 1. februarja 1944. Bil je bolničar in potem kurir, pomožni intendant in politični komisar. V saniteti je bil vse do osvoboditve. Pri opisih bolnišnic v oddaljenih območjih sta pogosto omenjena Pepca in Peter Tomazin, zlasti na območju Koprivne; po Pepci se je imenovala tudi bolniška postojanka. Poleg tega so v knjigi podatki o 117 borchih, sodelavcih v saniteti, ki so bili občasno ali dalj časa v tej službi.

Knjiga je opremljena z 248 viri in 110 fotografijami. Tudi te številke pričajo o napornem delu za dopolnitev opisa in vedenja o partizanski saniteti na Koroškem.

Omenim naj še pomoč predsednice zgodovinske komisije koroških partizanov Olge Kastelic-Marjetke, ki jo je nudila ob nastajanju Koroškega partizanskega zdravstva, in pokojnega dr. Jožeta Benigerja pri pripravi in zbiranju gradiva.

CIRIL BERGLES:
PISMO

V poletni številki Borca ste objavili izbor mojih pesmi iz zbirke *Ellis Island*, ki jo pripravljam. Vi in nekateri vaši bralci (tudi ocenjevalca revije v *Večeru* Dušan Mevlja in Zvozne Kržišnik v TV 15, op. uredništva) ste izrazili željo, da bi zvedeli o kaj več o avtorju objavljenih pesmi.

Iz naše vasi na Dolenjskem je skoraj iz vsake hiše kdo odšel v Ameriko iskat boljše življenjske možnosti. Tudi moj oče je več let delal v ameriških rudnikih, tam nekje v Skalnih gorah. Tako se je že v moji zgodnji zavesti oblikoval neki poseben svet, ki je daleč, komaj dosegljiv. O njem sem slišal pripovedovati vsak dan. Kot so drugi otroci poslušali bajke in pravljice, sem jaz vlekel na ušesa zgodbe o Ameriki. Tako se je v meni izoblikovala samosvoja podoba o tej deželi in z leti sem si zaželel preveriti jo in dodati nove razsežnosti. Poleti 1983 sem odpotoval v Združene države. Moje popotovanje se je spremenilo v posebno doživetje, ki bi ga težko opisal. Najlaže sem to storil v pesmih. Tam, v Ameriki namreč, sem odkril, slovenski svet, vraščen v tuje okolje velike dežele, v življenjski tok, ki ima neizmerne možnosti za vse, ki pa hkrati skriva v sebi vse nevarnosti dinamičnega modernega sveta, ki človeka zbegajo, morda celo prestrašijo. Nerodno mi je bilo pred samim seboj, ko sem resnično življenje naših ljudi tam onkraj velike luže primerjal s predstavami, ki so bile v meni in kakršne imajo tudi drugi pri nas; romantične in naivne so pravi odsev naše zaprtosti, pa tudi našega odnosa do usode celega našega narodovega telesa, katerega središče je v socialistični Jugoslaviji, njegovi udje pa segajo daleč onkraj naših državnih meja. To bi morali razumeti kot spodbujajočo možnost za našo sedanost in prihodnost. Morda je prav v takem razumevanju slovenske celotnosti nekaj, kar je pravzaprav že bilo v naši revolucionarni zavesti, nekaj, kar je naravno in razumno, pa bo treba spet obuditi.

Toda povedati je treba, da je tega le malo v naši zavesti. Saj niti ne vemo, koliko Slovencev živi v Združenih državah, bolje rečeno, tistih, ki čutijo v krvi slovensko identiteto, ki se v zadnjem času vse bolj prebujajo, kot se prebujajo tudi drugi. Tudi tega ne vemo, kako so ljudje naše krvi navzoči v ameriškem ekonomskem, kulturnem in družbenem življenju. Videl sem razpadajoče slovenske farme, naše ljudi, ki živijo v revnih mestnih četrtih. Videl pa sem tudi moderne kmetije, na katerih uspešno gospodarijo potomci dolenjskih kajzarjev. Govoril sem z našimi ljudmi, ki so precej vplivni v današnji Ameriki. Tam so mesta, ki nosijo tudi imena naših ljudi. Ko prebiram zgodovino Slovencev v Ameriki, ki je izšla leta 1925 v Chicagu, se sprašujem, kako to, da se nam v matični domovini ni nikoli zdelo potrebno napisati tega poglavja naše zgodovine, saj bi bistveno okrepilo našo zavest o pravih sposobnostih malega naroda, ki je bil poleg tega ves čas brez svoje države.

Bil sem začuden, ko sem na marsikateri ameriški univerzi videl, da imajo njihove bogate knjižnice tudi slovenski oddelek. Toda povsod so mi potožili, kako težko je navezati stike z nami. Na univerzi v Južnem Coloradu so se obrnili na nekatere naše založbe, da bi jim pošiljale izdaje najpomembnejših slovenskih avtorjev. Odgovora niso dobili, čeprav jim naše zamejske založbe redno pošiljajo svoje publikacije. To je težko razumeti. Tako se v človeku na takem potovanju prebujata ponos in obup, radost in bes.

Vse to je treba doživeti in mnogi bi to morali doživeti, doživeti tudi naše ljudi v Latinski Ameriki, Avstraliji, Zahodni Evropi in drugje. Potem bi se naša misel razširila v jasnejša obzorja sedanosti in prihodnosti.

O sebi (Ciril Bergles je ravnatelj osnovne šole dr. Vita Kraigherja v Ljubljani, op. uredništva) pa tole. Doslej sem izdal dve pesniški zbirki *Na poti v tišino* (1984) in *Vaje za svetlobo* (1985). Pesem se mi zdi primerno izrazno sredstvo valovanja v meni ob dotiku s svetom in s samim seboj. Iščem predvsem svetlejše možnosti za bivanje v času, ki mi je dan. V zadnjem času me vznemirja človekov odnos do zemlje in domačije, in to bo tema moje zbirke *Ta dom je večin*. Sicer pa naj o poeziji govori samo poezija.

